

1490

Katariina Aho

Mielisairas ja yhteisö

Mielisairaita kohtaan osoitettu huomio vuosisadan vaihteen eteläpohjalaisessa lehdistössä

**Suomen historian pro gradu
Jyväskylän yliopiston historian laitos
Kevät 1999**

Jyväskylän yliopisto

Tiedekunta
Humanistinen

Laitos
Historian laitos

Tekijä
Katariina Aho

Työn nimi
Mielisairas ja yhteisö. Mielisairaita kohtaan osoitettu huomio vuosisadan vaihteen eteläpohjalaisessa lehdistössä

Oppiaine
Suomen historia

Työn laji
pro gradu

Aika
Kevät 1999

Sivumäärä
91

Tiivistelmä - Abstract

Suomessa elettiin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa murrosta monessa suhteessa. Professionismikehityksen edetessä lääkäreiden arvostus nousi, ja yleislääketieteen ohella myös psykiatria kehittyi nopeasti. Pyrkimys kohti kansalaisyhteiskuntaa voimistui, ja loi ihanteen fyysisesti ja psyykkisesti terveestä, voimakkaasta suomalaisesta. Vammaisten ja mielisairaiden asema vaikeutui, sillä he eivät kyenneet vastaamaan yhteiskunnan kansalaisilleen asettamiin haasteisiin. Eteläpohjalaisessa sanomalehdistössä mielisairaiden ja heidän asuinyhteisöjensä rinnakkaiselon sujumiseen kiinnitettiin melko paljon huomiota, ja mielisairaisiin ja -sairauksiin suhtauduttiin ristiriitaisesti. Kasvava sivistys vaati lehdistöä ponnistelemaan mielisairaiden inhimillisen kohtelun puolesta, mutta toisaalta mielisairaajat muodostivat ryhmänä taloudellisen ja sosiaalisen ongelman. Mielisairaahan väkivaltainen käyttäytyminen ja itsemurha järkyttivät yhteisön normaalielämää, ja Amerikkaan siirtolaiseksi lähtenyt saattoi tulla takaisin kotiin mielenterveytensä menettäneenä. Mielisairaiden määrän kasvu merkitsi taakan kasvamista, ja ulkomailta tulleiden rotuhygieenisten ajatusten mukaan Suomessakin mielisairaita alettiin pitää uhkana terveen väestönsosan tulevaisuudelle. Laitoshoitoa ryhdyttiin kehittämään ratkaisuksi ongelmaan, ja pian mielisairaaverkostosta muodostui modernisoituvan yhteiskunnan instituutio. Lehdistön pyrki vuosisadan vaihteen Etelä-Pohjanmaalla valistamaan, ohjailemaan, opastamaan ja sivistämään lukijoitaan mielisairaita ja mielisairauksia koskevissa asioissa.

Asiasanat mielipidehistoria - eteläpohjalaiset lehdet - mielisairaajat
Säilytyspaikka Historian laitos ja Jyväskylän yliopiston kirjasto
Muita tietoja

Sisällysluettelo

1. Johdanto

1.1. Mielisairaat ja muut erilaiset vuosisadan vaihteen Suomessa	1
1.2. Tehtävä, lähteet ja aikaisempi tutkimus	6

2. Lääketieteen kehitys, kansanparannus ja sairaiden hoitajat

2.1. Mielen terveyden lähteillä	14
2.2. Kansanparannus ja talonpoikaisjärki	19
2.3. Mielisairauksien hoito ja taloudellisuusnäkökohdat	23

3. Mielisairaahan sosiaalinen asema yhteisössään

3.1. Itsemurhan ongelma	30
3.2. Vaaraksi ympäristölleen	39
3.3. Amerikansiirtolaisuus ja mielisairaus	45
3.4. Mielisairaahan epäinhimillinen kohtelu	53

4. Mielisairaat - yhteiskunnallinen taakka ja uhka

4.1. Pelko sairaiden määrän kasvusta	63
4.2. Ihmislajin rappeutuminen uhkakuvana	69

5. Päätäntö	76
-------------	----

Lähteet	82
---------	----

1. Johdanto

1. 1. Mielisairaat ja muut erilaiset vuosisadan vaihteen Suomessa

Suomessa herättiin 1800-luvun kahtena viimeisenä vuosikymmenenä tietoiseen pyrintöön, jonka tarkoituksena oli nostaa nuoriso fyysisen ja moraalisen rappion tilasta kohti modernia kansalaiskuntoisuutta. Suomalaisten yleinen terveydentila kylläkin kohentui 1890-luvulla, mutta taantuman merkit nähtiin kuitenkin hallitsevimpiina. Suomenmielisten lääkäreiden havaintoon siitä, että rappeutuminen oli tosiasia, yhtyivät sotilaslääkärit, jotka työssään joutuivat hylkäämään kutsunnoissa suuren joukon miehiä ”yleisen heikkouden” vuoksi. Erilaisin laskelmin pyrittiin osoittamaan valtavia säästöjä työpäivien menetyksissä, jos ihmisten sairastavuus saataisiin laskemaan. Ennenpitkää kysymys laajeni kansalliseksi vaatimukseksi fyysisen harjoituksen ja hygieenisen elämän avulla regeneroitavien ruumiinvoimien valjastamisesta tehokkaaseen käyttöön kansallisvaltion rakentamiseksi. Nuorison oli aktivoitettava ja hankittava itse itselleen sellaiset fyysiset ominaisuudet, että aikaisempien sukupolvien laiminlyönnit korjautuisivat ja jalostuneemmat ominaisuudet siirtyisivät seuraaville sukupolville. Tähän päämäärään ajateltiin päästävän siten, että jokaiselle paikkakunnalle rakennettaisiin urheilukenttiä ja voimistelusaleja. Kasvatus terveeseen kansalaisuuteen osoittautui hygieenikoille tärkeämmäksi kuin esimerkiksi kasvatus taloudelliseen tehokkuuteen.¹

Fyysisen ja henkisen ”vastustuskyvyn” nähtiin olevan kiinteässä suhteessa toisiinsa. Sairaus nähtiin terveyden ja likaisuus puhtauden normista poikkeamisena. Hygieenikkojen fyysinen ja mentaalihygieeninen puhtausnormi asetti ihmisenä olemisen standardin, johon nojaten erilaisuutta ja poikkeavuutta identifioitiin, arvioitiin ja pyrittiin oikaisemaan. Monet vaivaiset ja sairaat omaksuivat

¹ Halmesvirta 1998, 20-21 ja 25

itsekontrollin mallin erilaisista kansanomaisista lääketieteellisistä populaarijulkaisuista, ja tuntien itsensä epänormaaleiksi he koettivat löytää tien takaisin normaaliuteen. Häpeälliseksi koetusta sairaudesta, poikkeavuudesta tai kunniallisen maineen menetyksestä pyrittiin pääsemään eroon yli yhteiskuntaluokkien rajojen. Vaivaisten väestönsuuden kasvuun - vuonna 1870 43 000 henkeä, vuonna 1890 80 000 - valtio vastasi tilastoimalla, ohjailemalla ja aloittamalla lasten, kroonikoiden ja mielenvikaisten laitostamisen.²

Fyysinen ja psyykinen vammaisuus oli 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaisessa yhteiskunnassa marginaalinen ongelma.³ Se jäi kansalaiskuntoisuuden nostamista vaatineen hygieniakeskustelun noususta huolimatta⁴ yleisessä keskustelussa päivänpolttavien kysymysten - Venäjän-politiikan, itsenäistymisen ja työväenkysymyksen - varjoon. Vammaisten yhteenlaskettu lukumäärä ylsi vuosisadan vaihteessa noin 24 000: een, mielisairaita ja tylsämielisiä tästä luvusta oli noin 8 400. Vammaisten enemmistö eli vuodesta toiseen köyhäinavun varassa. Viranomaisten huomio kiinnittyikin lähinnä siihen tosiasiaan, että tämä ruumiillisesti ja henkisesti viallisten marginaalinen ryhmä aiheutti vuosittain yli 15 % köyhäinavun tarpeesta.⁵

Taloudelliset tekijät, mieltymykset ja arvostukset tekivät sinällään neutraalista vammaisuudesta yhteiskunnallisen haitan⁶. Lisäksi terveystieteiden käsite oli muuttumassa siten, että siihen ryhdyttiin sisällyttämään ruumiin ja mielen kaksinaisen kokonaisuuden normalisuuden lisäksi myös 'kehittävä' velvoite hyödylliseen kansalaistoimintaan. Kansalaisia haluttiin koulia yhteiskuntaa rakentaviin toimiin, ja ihanneihmisen tyylistä poikkeaminen luokiteltiin degeneraation, suvusta huononemisen, oireeksi. Lääketieteen johtavat tutkimussuunnat omistautuivat etsimään degeneraation johtolankoja, ja ihmisten odotettiin ottavan huomioon

² Halmesvirta 1998, 26, 21 ja 33

³ Harjula 1996b, 115

⁴ Halmesvirta 1998, 8

⁵ Harjula 1996b, 115-116

⁶ Nygård 1996, 31

asemansa kansansa evoluutioketjun yhtenä lenkinä. Ihmisen oli tehtävä ruumiistaan olemassaolon taistelun kestävä, fyysisesti työkykyinen ja moraalisesti vahva, mistä riippuvaisena myös yksilön aivojen ”työkuntoisuutta” ja sielun terveyttä pidettiin.⁷ Tervettä kansalaisyhteiskuntaa rakennettaessa fyysisesti ja psyykkisesti vammaisten asema vaikeutui. Fyysisesti ja/tai psyykkisesti vajavainen ihminen ei yksinkertaisesti pystynyt täyttämään ympäröivän yhteiskunnan asettamia vaatimuksia⁸.

Siinä, missä ohimenevä sairaus käynnisti kehon puolustusmekanismit terveen tilan palauttamiseksi, vammaisuus oli pysyvä tila, johon ei tavallisesti liittynyt yleisen terveyden heikkenemistä. Vammaisuutta pidettiin pysyvänä anatomisena tai fysiologisena, henkilön toimintakykyä rajoittavana poikkeavuutena. Vammaisuus oli hyvin ei-toivottua erilaisuutta, sillä siihen kytkeytyi yleensä työkyvyttömyyttä ja köyhyttä.⁹ Ei-toivottavan erilaisuuden vammaisuudesta teki myös kristinuskon piirissä pitkään vaikuttanut ajattelutapa, jonka mukaan kyseessä oli paholaisen vehkeily tai Jumalan lähettämä rangaistus¹⁰. Mielisairaus ja fyysinen vammaisuus aiheuttivat pelkoa terveessä väestöosassa ja häpeää poikkeavan omaisille ja suvulle. Yhteiskunnassa, jossa työteliäisyys ja omillaan toimeen tuleminen oli keskeinen arvo, köyhäinhoidon varaan joutuminen miellettiin häpeälliseksi¹¹. Vammaiset ihmiset aiheuttivat ”normaalille” yhteiskuntaryhmälle köyhäinhoitokuluja, ja suurimman ryhmän avustettujen viallisten joukossa muodostivat mielisairaas. Vaivaishoidontarkastelija G.A. Helsingius nimittikin mielisairaiden hoitoa toistuvasti kaikkein vaikeimmaksi köyhäinhoitokysymykseksi.¹²

Mielisairaudesta ja fyysisestä vammaisuudesta muodostui taloudellisesta näkökohdasta katsottuna todellinen ongelma vuosisadan

⁷ Halmesvirta 1998, 15-16

⁸ Nygård 1996, 32

⁹ Nygård 1996, 31-31

¹⁰ Katso Achte 1989, 10

¹¹ Harjula 1996b, 116

¹² Harjula 1996a, 34

vaihteessa¹³. Osittain tämän vuoksi usean erilaisryhmän asia ajankohtaistui myös yhteiskunnallisessa keskustelussa¹⁴. Mielisairaat erosivat fyysisesti vammaisista siinä, että riippumatta sairauden syystä tavoitteeksi asetettiin mielisairaiden parantaminen. Mielisairaanhoidon keskeisenä tavoitteena oli saada suuri yleisö ymmärtämään, että mielisairaat olivat sairaita, jotka tarvitsivat hoitoa ja joiden tauti oli parannettavissa.¹⁵ Lisäksi ihmisen katsottiin voivan tehdä itse paljon mielenterveytensä eteen: tahdon ponnistuksin mielenterveys oli mahdollista säilyttää, ja tahdon avulla ihmisluonnetta voitiin rakentaa. Tahdon heikentyminen ja siitä seurannut moraalittomuus ja siveettömyys olivat selkeä merkki ihmisen sisäisestä degeneraatiosta.¹⁶

Uuden terveystieteen myötä yhteiskunnan vaivana olleesta yhtenäisestä vaivaisjoukosta alettiin vuosisadan vaihteessa erottaa monia yhteiskunnan tukea tarvitsevia ryhmiä: turvattomia lapsia, vanhuksia, sairaita ja vammaisia. Eri ongelmiin oli erilaisia syitä, joten katsottiin tarvittavan myös erilaisia hoito- ja huoltomuotoja.¹⁷ Kehityksen suunta liittyi olennaisena osana professioitumiseen: 1800-luvun lopulla lääkärikunta kiinteytyi entistä itsenäisemmäksi ammattiryhmäksi¹⁸, ja fennomania sekä fennomaanisen liikkeen organisoima kansanvalistus vahvistivat tietoisuutta lääkäreiden tarpeellisuudesta¹⁹. Vaivaishuollon eriytyessä ryhdyttiin perustamaan sairaas- ja mielisairasosastoja vaivaistalojen yhteyteen, ja 1880-luvun lopulla alkoi kaupunginsairaaloitten rakentaminen.²⁰

Fennomanialla oli modernisoituvassa vuosisadan vaihteen Suomessa suuri merkitys. Lähes kaikella 1800-luvun viimeisten vuosikymmenten järjestäytymisellä oli yhteys fennomaniaan, ja 1880-luvun oloissa sen

¹³ Harjula 1996a, 35

¹⁴ Nygård 1998, 23

¹⁵ Harjula 1996a, 106-107

¹⁶ Halmesvirta 1998, 248

¹⁷ Nygård 1996, 43

¹⁸ Halmesvirta 1998, 40

¹⁹ Konttinen 1991, 242

²⁰ Nygård 1996, 43

puitteissa syntyi myös paikoin yhteiskunnallista radikalismia. Yhteiskunnan murrosvaiheessa syntyi sosiaalisia liikkeitä, joiden tarkoituksena oli joko muuttaa sosiaalista järjestystä, arvoja ja normeja tai puolustaa uhatuksi katsomaansa järjestystä. Suomalainen yhteiskunta eli vuosisadan vaihteessa nopean muuttumisen vaihetta, joten maaperä oli valmis erilaisten järjestöjen ja liikkeiden syntymiselle. Ihmiset havahtuivat huomaamaan ympäristönsä toisella tavalla kuin tasaisen kehityksen kaudella.²¹ Suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan järjestötoiminnan kehitystä tutkinut *Olavi Latikka* on huomionut, että järjestötoiminnan nousu liittyi monin sitein (talonpoikais)fennomanian nousuun. Halukkuus yhteiskunnalliseen osallistumiseen laajentui²², ja järjestön tai liikkeen nimissä otettiin kantaa monenlaisiin yhteiskunnan epäkohdiksi katsottuihin asioihin. Esimerkkinä tästä voidaan mainita Laihialla vuonna 1896 pidetty Yleisen Isäntäyhdistyksen kokous, jossa kuultiin alustus vaivaistalojen hyödyllisyydestä muiden muassa heikkomielisten hyvän hoidon takaajana²³.

1800- ja 1900-lukujen vaihde näyttäytyy siis varsin tapahtumarikkaalta ajanjaksolta etenkin mielisairaiden kannalta katsottuna. Valtakunnan tasolla mielisairaatt olivat lukumääräisesti katsoen autonomisen Suomen suuriruhtinaskunnan marginaalinen ryhmä, mutta muuttuva yhteiskunta loi myös uudenlaisia paineita. Hyvän suomalaisen ideaa ruokittiin ylhäältä käsin, ja esimerkiksi kansakoulunopettajat työskentelivät ututterasti kasvattaakseen oppilaistaan kunnan kansalaisia²⁴. Mielisairas ihminen ei mahtunut tähän terveeseen, kansakuntaa rakentavan ihanne-ihmisen muottiin. Vallalla ollut Charles Darwinin ajatuksiin pohjannut popularisoitu oppi luonnonvalinnasta ja degeneraatiosta²⁵ ei tehnyt mielisairaiden asemasta yhteiskunnassa helppoa. Degeneraatioteorian avulla voitiin selittää niin

²¹ Latikka 1987, 20 ja 350. Osin Riitta Jallinojan Suomalaisen naisliikkeen taistelukaudeksi-teoksen mukaan.

²² Latikka 1987, 373 ja 377

²³ Pohjalainen 24.11. 1896

²⁴ Katso esim. Halmesvirta 1998, 267

²⁵ Mattila 1994, 228

biologista kuin poliittistakin kehitystä, ja psyykkisesti vialliset kansalaiset olivat vellovan degeneraatiokeskustelun yhtenä kohteena.²⁶ Tilastaselvitys, joka 1900-luvun alussa tehtiin mielisairaiden lukumäärästä, osoitti psyykkisesti viallisten määrän kasvun olevan todellinen.²⁷ Mielisairaati alettiin nähdä ongelmaryhmänä, jonka asiaan oli puututtava sekä valtakunnan- että paikallistasolla. Voimakasta nousukautta eläneestä suomenkielisestä sanomalehdistöstä muodostuikin nopeasti myös mielisairaista käydyn keskustelun areena. Tähän päivänpolttavaksi ja vaikeaksi koettuun asiaan otettiin ahkerasti kantaa; lehdistöhän oli vallitsevien epäkohtien paljastamisen ja parannusehdotusten tekemisen kanavana mitä mainioin²⁸.

1. 2. Tehtävä, lähteet ja aikaisempi tutkimus

Tämän työn tarkoituksena on selvittää, millaista huomiota eteläpohjalaiset lehdet osoittivat mielisairauksia ja mielisairaita kohtaan 1800- ja 1900-lukujen vaihteen molemmin puolin. Mielisairashoitokomitean 1900-luvun alussa tekemän tutkimuksen mukaan Vaasan läänissä, johon Etelä-Pohjanmaan maakunta kuului, oli suhteellisesti eniten mielisairaita koko maassa²⁹. Tämä seikka huomioonottaen on mielenkiintoista selvittää, kuinka eteläpohjalainen lehdistö käsitteli asiaa, joka oli kunnissa varmasti huomattu jo vuosia ennen komiteanmietinnön ilmestymistä. Tutkimuksen päälähteiksi on valittu kolme Etelä-Pohjanmaan maakunnassa ilmestynyttä suomenkielistä sanomalehteä: Vaasan Lehti, Pohjalainen ja Ilkka. Tutkimuskohteena on lehtien mielisairaita koskevien asioiden kirjoitushalukkuuden lisäksi se, miten lehtikirjoituksissa - lähinnä

²⁶ Harjula 1996b, 119 ja 121

²⁷ Harjula 1996b, 121-122. Lääkintöhallituksen lukuun (5 372) verrattuna mielisairaiden luku oli mielisairashoitokomitean tutkimuksen mukaan kaksinkertainen (11 710). Osa kasvusta johtui ilmeisesti otantatutkimuksen epätarkkuudesta ja tylsämieliskäsitteen tulkinnanvaraisuudesta.

²⁸ Katso Rapila 1973, 17

²⁹ Komiteanmietintö 6:1908, 56

maaseutukirjeissä, pääkirjoituksissa ja kunnalliselämää käsittelevissä jutuissa - suhtauduttiin mielisairaisiin: millaisia juttuja heistä kirjoitettiin, kuka kirjoitti ja kenelle kirjoitukset olivat etupäässä suunnattuja.

Sanomalehdistö kuvasti jo tutkittavana aikana yleistä mielipidettä, ja samalla se myös johti ja muovasi sitä. Lukija oli lehteä lukiessaan alttiina mielipiteen muokkaukselle, ja mitä lähempänä hän oli lehden linjaa, sitä helpompi häneen oli vaikuttaa. Toisaalta lehden oli ainakin jossain määrin otettava huomioon myös lukijoiden mielipide, sillä lukijakunnan käsityksistä piittaamattomuus olisi voinut aiheuttaa lehden kuoleman. Lehdistön ja yleisen mielipiteen välille on kuitenkin vaarallista suoralta kädeltä laittaa yhtäläisyysmerkkiä, sillä varsinkin lehdistön alkuaikoina lehtien lukeminen oli valistuneen luokan etuoikeus. Lehdistö ei siis peittänyt yleisen mielipiteen kenttää kokonaisuudessaan. 1800-luvun lopussa tilanne muuttui; kiinnostus yleisiin asioihin kasvoi ja se loi pohjaa lukuhalulle ja sitä tietä lehdistölle. Lehdistön merkitys yhteiskuntaa muovaavana tekijänä kasvoi.³⁰ Tässä tutkimuksessa on kartoitettu tietyn lähdemateriaalin piirissä tietyinä aikakautena esiintyviä käsityksiä mielisairaudesta ja mielisairaista, joten se sijoittuu mielipidehistorian tutkimuksen kenttään kuuluvaksi. Aatehistoriallisen elementin työhön tuo se, että lehtien kirjoituksista kuvastuvat aikakaudella yleisesti vallalla olleet mielisairaita ja mielisairauksia koskevat käsitykset.³¹

Sekä Vaasan Lehti, Pohjalainen että Ilkka julkaisivat maaseutukirjeenvaihtajien selostuksia, josta voi päätellä niiden tunnustaneen suomenkielisen kansan varteenotettavaksi mielipideryhmäksi³². Esimerkiksi Vaasan Lehti katsoi, että sanomalehdistöllä oli valtaa kuntien päätöksenteossa, näinollen kuntien asioita käsittelevät maaseutukirjeet puolustivat paikkaansa

³⁰ Tommila 1982, 7, 11-12 ja 14

³¹ Katso Tommila 1982, 11

³² Tommila & Salokangas 1998, 48

”sanomakirjallisuudessa”³³. Tutkimuksen kannalta maaseutukirjeet muodostavat mielenkiintoisen osan lehtien sisällöstä, sillä niiden kautta on mahdollisuus selvittää, millaisia mielipiteitä kansalla oli mielisairauksista ja mielisairaista. Vammaishistorian tutkija *Minna Harjula* on sitä mieltä, että tutkimalla sitä miten yhteiskunnassa on suhtauduttu normaalikansalaisen mallista poikenneeseen yksilöön, saadaan tietoa terveen enemmistön normeista ja ihanteista³⁴. Tämän tutkimuksen avulla on siis mahdollista - maaseutukirjeiden ansiosta - saada ainakin jonkinlainen kuva siitä, millaiset ihanteet vuosisadan vaihteen eteläpohjalaisilla oli.

Vaasan Lehti, Pohjalainen ja Ilkka edustivat levikkialueellaan nousevaa, kansan kielellä toimitettua sanomalehdistöä. Suomenkielisen sanomalehdistön yhtäjaksoinen olemassaolo oli alkanut vasta vuonna 1844, ja lehtien lyhytikäisyys oli arkipäivää. Suomenmielisyyden esiinnousun myötä myös suomenkieliset sanomalehdet olivat voimistaneet asemiaan 1870-luvulla, ja varsinainen maakuntalehdistö alkoi muotoutua. Ylioppilas Paavo Tikkasen perustama Suometar-lehti (1847) toimi tienraivaajana ja esimerkkinä tuleville suomenkielisille lehdille.³⁵

Sanomalehdistä muodostui pian väylä, jonka kautta muutkin kuin ammattimaiset toimittajat saivat tuotua ajatuksiaan ja tuntojaan julki. Maaseutukirjeenvaihtajista tuli 1800-luvun lopussa etenkin suomenkielisten sanomalehtien tärkeä avustajakunta, sillä kirjeenvaihtajien kuvaukset kotipitäjiensä tapahtumista toivat mielenkiintoisen lisänsä lehtien sisältöön ja nosti niiden levikkiä³⁶. Maaseutukirje oli Suomettaren lehdistöhistoriallisesti tärkeä innovaatio, jota seurasivat pian muutkin suomenkieliset sanomalehdet. Tavallisten kansanihmisten määrä kirjeenvaihtajina kasvoi tasaisesti kansanopetuksen tehostuessa ja kirjastolaitoksen levitessä. Ajatus siitä,

³³ Vaasan Lehti 9.1. 1884

³⁴ Harjula 1996a, 16. Katso myös Markkola 1996, 14 ja 16-17

³⁵ Tommila & Salokangas 1998, 45, 59 ja 62

³⁶ Tommila 1994, 43

että sanomalehden ei tullut jakaa tietoa vain ylhäältä käsin, vaan sen oli oltava 'yhteisen kansan jokapäiväinen puhe', toteutui parhaiten juuri maaseutukirjeenvaihtajien avustuksella.³⁷ Lehdet toteuttivat snellmanilaista kansanvalistuksellista tavoitetta, jonka mukaan kansa oli opetettava kirjoittamaan, havainnoimaan ympäristöään ja havaitsemaan yhteiskunnan epäkohdat. Kansan valistustason oli noustava, jotta se kykenisi täyttämään historiallisen tehtävänsä kansakuntien joukossa.³⁸

Kansakoulujen perustamisen ansiosta luku- ja kirjoitustaitoisten kansalaisten määrä alkoi 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla kasvaa. Kansan lukutaidon kohentuminen olikin lehdistön leviämisen suurin taustatekijä.³⁹ Oma maakunnallinen lehti luettiin yleensä kannesta kanteen sen enempää valikoimatta, ja maaseudulla oli tavallista, että joku muita parempi sisältälukija luki lehteä ääneen yhteen kokoontuneelle väkijoukolle.⁴⁰ 1870-luvulta alkanut taloudellinen nousukausi paransi sanomalehtien kannattavuutta, ja lennättimen yleistyminen lisäsi tuoreiden uutisten määrää⁴¹. Tekniset edistysaskeleet vaikuttivat lehdistön mahdollisuuksiin: esimerkiksi puumassapaperin keksiminen mahdollisti lehtien suuret painokset 1800-luvun lopulla.⁴²

Tässä tutkimuksessa alkuperäislähteenä käytetyt Vaasan Lehti, Pohjalainen ja Ilkka levisivät Etelä-Pohjanmaan maakunnan tuolloisesta keskuksesta Vaasasta ympäröivälle maaseudulle. Nämä kolme lehteä olivat nykyisenkin mittapuun mukaan tarkasteltuna maakuntalehtiä, jos maakuntalehden ensisijaisena kriteerinä pidetään maakunnan asioiden julkisuuteen nostamista ja niiden puolustamista⁴³. Lehdistä varhaisin, vuonna 1880 perustettu Vaasan Lehti, oli selkeästi suomenmielinen, hyvin toimitettu ja ilmestyi kilpailijoitaan tiheämmin. Vuonna 1885 sen levikki nousi 9 000 kappaleeseen. Suomalaisen puolueen jakaantuessa

³⁷ Tommila & Salokangas 1998, 45-46

³⁸ Tommila 1979, 4

³⁹ Tommila & Salokangas 1998, 105

⁴⁰ Tommila 1994, 50

⁴¹ Mervola 1993, 83

⁴² Tommila 1982, 8

⁴³ Katso Orjala 1991, 8

vanhoihin ja nuoriin Vaasan Lehti yritti luovia suuntausten välissä. Yritys ei kantanut, ja Pohjalainen syrjäytti Vaasan Lehden kilpailussa lukijoista. Vuonna 1891 Vaasan Lehdellä oli enää 1 500 tilaajaa.⁴⁴ Melko nopeasta romahduksesta huolimatta Vaasan Lehden merkitys oli suuri: se tarjosi suomenkieliselle lukijakunnalle uutisia jatkamalla Vaasan Sanomien ja Ahdin aloittamaa työtä⁴⁵. Lehdet elivät juuri noihin aikoihin politisoitumisen kautta, eikä vähiten kielikiistan takia⁴⁶.

Ossian Ansaan perustama Pohjalainen kilpaili Vaasan Lehden kuoliaaksi vuoteen 1893 mennessä. Ansaan nuorsuomalainen Pohjalainen ei sekään säilynyt vaikeuksista: lehti joutui määräaikaaisesti lakkautetuksi keväällä 1899. Koska Ansa ei suostunut silottamaan lehtensä linjaa, Pohjalainen lakkautettiin kenraalikuvernöörin toimesta pysyvästi vuonna 1901.⁴⁷ Vaasa kuului sortovuosina tiukasti sensuroitujen lehtikaupunkien joukkoon, ja Pohjalaisen lakkautusvuosi oli maanlaajuisesti tarkasteltuna pahin lehtien lakkautusvuosi: kaikkiaan kaksitoista lehteä lakkautettiin ainiaaksi.⁴⁸ Pohjalaisen levikki oli ollut laskussa jo aiemmin, vaikka sillä oli vuoden 1894 alusta alkaen ollut Etelä-Pohjanmaan ainoana suomenkielisenä lehtenä avoimet markkinat.⁴⁹ Huomionarvoista on, että merkittävä määrä Pohjalaisen painoksesta meni Vaasan ulkopuolella asuville tilaajille. Esimerkiksi helmikuun 2. päivänä vuonna 1899 lehdestä otettiin 6 000 kappaleen painos, josta 5 153 lehteä toimitettiin Vaasan ulkopuolelle.⁵⁰

Vuonna 1910 Ansa aloitti uudelleen Pohjalaisen julkaisemisen. Lehti ilmestyi nyt kuusi kertaa viikossa ja oli poliittisesti sitoutumaton. Tiheä ilmestyminen tuli kalliiksi, ja Ansaan kirjapaino joutui konkurssiin vuoden 1915 lopussa. Pohjalainen lakkasi samalla ilmestymästä.⁵¹

⁴⁴ Tommila 1988c, 217

⁴⁵ Salokangas 1987, 776

⁴⁶ Mervola 1993, 84

⁴⁷ Tommila 1988b, 226-227

⁴⁸ Leino-Kaukiainen 1980, 49-50

⁴⁹ Tommila 1988b, 226-227

⁵⁰ Katso Tommila, Raitio & Aalto 1977, 30

⁵¹ Tommila 1988b, 228-229

Kirjailija Santeri Alkio perusti Ilkka-lehden vuonna 1906 tarkoituksenaan koota Etelä-Pohjanmaan maalaisnuorsuomalaiset puolueen vasemman siiven näkemysten taakse. Ilkasta tuli ensiksi Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalaisen maalaisliiton äänenkannattaja, ja hieman myöhemmin maalaisliiton puoluelehti. Alkion arvovallan turvin Ilkasta tuli pian maalaisliiton epävirallinen päälehti. Tästä huolimatta Alkio kumppaneineen pyrki kiinnittämään Ilkan vahvasti maakuntaan.⁵² Lehden levikki suunnattiin ensisijaisesti suomenkieliselle Etelä-Pohjanmaalle, mutta maalaisliiton kannattajat lukivat lehteä koko läänin alueella.⁵³ Alkion aikana saadun puolueen johtavan lehden asema Ilkka säilytti pitkään, vaikkakin oli kaukana Helsingistä ilmestyvä maakuntalehti. Koska maalaisliitto oli liki pysyvä hallituspuolue, oli Ilkalla valtakunnallistakin merkitystä. Lehden aloitusvuonna sen levikki oli 2 000 kappaletta, neljä vuotta myöhemmin tilaajia oli 4 700.⁵⁴

Esko Keränen on toimitustyön differentioitumiskehitystä tutkiessaan esittänyt, että sanomalehdistön kehitys Suomessa on edennyt sysäyksittäin reagoiden herkästi yhteiskunnallisiin muutoksiin. *Keräsen* sanomalehdistön kehityksiperiodien mukaan tässä työssä tarkastellut lehdet sijoittuvat perustamisajankohtansa mukaan kahden suuren periodin, kielipoliittisen (1863-1905) ja puoluepoliittisen (1905-1949), välimaastoon.⁵⁵ Tämä näkyy selkeästi tutkittavien lehtien ensimmäisissä tilausilmoituksissa annetuissa lupauksissa: kun Vaasan Lehti ilmoitti ajavansa suomen ja ruotsin kielten tasa-arvoista asemaa ja kannattavansa isänmaallisen mielen nostattamista⁵⁶, Pohjalainen ilmoitti päämääräkseen kokonaisvaltaisen edistyksen ”avittamisen” ja kansan yleisen valistustason nostattamisen. Toki Pohjalainenkin nojasi vahvasti suomalaisuuteen, mutta sen ohjelmajulistuksessa luvattiin käsitellä myös muita kotimaassa ja ulkomailla ilmaantuvia päivänpolttavia

⁵² Tommila 1988b, 173-174

⁵³ Orjala 1995, 44

⁵⁴ Tommila 1988a, 173-175

⁵⁵ Keränen 1984, 29-30 ja 32

⁵⁶ Vaasan Lehti 16.12. 1880

kysymyksiä.⁵⁷ Ilkan ohjelmajulistuksessa puolestaan näkyvät jo selvästi puoluepoliittisen lehdistön tuntomerkit: kieliasiaa sivuttiin vain yhdessä lauseessa ja tärkeimmäksi tehtäväkseen lehti näki kansan syvien rivien taloudellisten ja yhteiskunnallisten olojen parantamisen. Ilkan ohjelmajulistus oli seikkaperäinen ja lupasi paljon, sillä siinä yksilöitiin myös terveydenhoidon edistäminen yhdeksi lehden tehtäväksi: lehti lupasi tehdä kaiken mahdollisen, jotta Etelä-Pohjanmaan lääkärit, terveydenhoitolautekunnat ja kansa pääsisivät yhteistoimintaan keskenään.⁵⁸

Koska toimitustyö ei ollut sanomalehdissä eriytynyttä, ei lehtien eri osastotkaan eronneet selvärajaisesti toisistaan. *Keräsen* mukaan juttujen otsikointi yleistyi sanomalehdissä ensimmäisen maailmansodan aikana. Käytäntö, jossa lehden eri osastoilla oli oma logonsa, jatkui kuitenkin pitkään.⁵⁹ Sekä Vaasan Lehti, Pohjalainen että Ilkka käyttivät logoin varustettuja palstoja, joiden alle koottiin aineistoa ilman varsinaista otsikkoa. Vakiintuneita osastoja Vaasan Lehdessä oli esimerkiksi ”Kaupungista ja läänistä”, Pohjalaisessa ”Pohjanmaalta” ja Ilkassa ”Kunnallinen elämä”.⁶⁰ Sellainen aineisto, joka ei mahtunut asiasisällöltään minkään muun logon alle, sijoitettiin yleensä ”sekalaista” tai ”kaikellaista” osastoon.⁶¹ Tässä työssä on käytetty lähteenä etupäässä maaseutukirjeitä - jotka sijoittuvat osastoihin ”Kaupungista ja läänistä” sekä ”Pohjanmaalta” - ja pääkirjoituksia, joiden painoarvo lehdissä oli suuri. Myös ”Kunnallinen elämä” - logon alla kirjoitettiin usein vaivaisista ja vaivaihoidosta, jonka piiriin mielisairaat tutkittavalla ajalla kuuluivat.

Tärkeimmiksi lehtien osastoiksi työn kannalta muodostuvat siis maaseutupitäjien asioista kertovat osastot, pääkirjoitukset ja kuntakokousten päätöksistä kertovat osastot. Maaseutupitäjien

⁵⁷ Pohjalainen 3.12. 1889

⁵⁸ Ilkka 20.4. 1906

⁵⁹ Keränen 1984, 19

⁶⁰ Katso Vaasan Lehti 18.7. 1885 ja 20.4. 1887, Pohjalainen 14.8. 1891 ja 8.1. 1892 sekä Ilkka 3.5. 1913 ja 21.6. 1913. Katso myös Keränen 1984, 19.

⁶¹ Katso esim. Ilkka 29.5. 1915 ja Vaasan Lehti 19.1. 1887.

mielisairaita käsitelleistä kirjeistä käy ilmi, miten paikallistasolla suhtauduttiin mielisairauksiin ja -sairaisiin. Pääkirjoitus taas oli jo sijoituspaikkansakin vuoksi lehden ”arvovaltaisim” kirjoitus, ja sen sisältö kuvasti lehden valitsemaa linjausta. Varsinaisille mielipidekirjoituksille tutkituissa lehdissä ei ollut omia osastojaan, mutta maaseutukirjeet heijastelivat usein kirjoittajansa ja tämän lähipiirin mielipiteitä. Pääkirjoitus taas oli tyyliltään lehden ohjelmalinjausta mukaileva, kantaottava ja ajankohtainen kirjoitus.

Vammaisuuden historia on viime vuosina saanut osakseen lisääntyvää innostusta. Kasvanut mielenkiinto aihetta kohtaan voidaan nähdä osana yleistä marginaali-ilmiöihin - köyhyyteen, prostituutioon ja rikollisuuteen - kohdistuvaa tieteellistä mielenkiintoa. Naishistorian läpimurron vanavedessä tutkimuksen kohteeksi on pyritty ottamaan ryhmiä, jotka ovat jääneet yhteiskunnassa häviölle joko poikkeavien arvojensa tai esimerkiksi tietoisien syrjinnän vuoksi. Päämääräksi on otettu ”näkyvämmien” historian tekeminen näkyväksi.⁶² Sanomalehdistö muodostaa oivallisen lähdeaineiston tutkittaessa marginaaliryhmiin kuuluneiden historiaa, sillä lehdistössä otettiin yleensä herkästi kantaa yhteiskunnallisiksi epäkohdiksi katsottuihin asioihin. Marginaaliryhmien edustajat muodostivat usein tällaisen yhteiskunnallisen ”epäkohdan”, joten lähdeaineistoa lehtijuttujen muodossa on olemassa kiitettävästi. Historiatieteen kannalta katsoen mielisairaista ja mielisairauksista on olemassa melko vähän tutkimuskirjallisuutta, ellei oteta huomioon muutamaa mielisairalahistoriaa. Mielisairaas on yleensä luokiteltu osaksi vammaisten joukkoa. Esimerkiksi *Minna Harjula* on vammaisuuden historiaa tutkiessaan sivunnut myös mielisairaita, samoin *Toivo Nygård* teoksissaan⁶³. Sosiologian puolella esimerkiksi *Markku Salo* on tutkinut mielisairautta ja laitoshoidon kehitystä⁶⁴. Tämän työn tutkimuskirjallisuus on aihepiiriltään varsin kirjava, sillä siihen on koottu

⁶² Harjula 1996a, 15-16

⁶³ Esim. Harjula 1992 ja 1996, Nygård 1996 ja 1998

⁶⁴ Salo 1996

mielisairaita ja mielisairauksia sivuavan ja käsittelevän kirjallisuuden lisäksi myös sanomalehdistön historiaa käsitteleviä teoksia.

2. Lääketieteen kehitys, kansanparannus ja sairaiden hoitajat

2.1. Mielen terveyden lähteillä

Mielisairaanhoidosta tuli viime vuosisadan lopulla Euroopan kansakuntien elinkysymys. Mielisairauksien uskottiin leviävän kulovalkean tavoin suurkaupunkien väestössä. Myös Suomessa mielisairaudet olivat muuttumassa kansallisen terveydentilan keskeisiksi osoittimiksi.⁶⁵ Hulluus oli ollut 1700-luvulla opettavaista. 1800-luvulla se institutionalisoitui, kun mielisairautta alettiin havainnoida ja tutkimuksissa todella etsiä ja karsinoida. Mielen terveyden sisältö käsitti jo tuolloin moderneja perusaineiksia: siinä korostui psykiatrisen ihanteen, 'integroituneen itseidentiteetin', kamppailu 'itsestä vieraantumista' vastaan. Lääkärit päätyivät vuosisadan vaihteessa kansakunnan mielen terveyden tilaa arvioidessaan siihen, että suomalaisten hermostuneisuus ja levottomuus johtui nopean talous- ja kulttuurikehityksen mukanaan tuomista tyytymättömyyden aiheista. Kiire, uurastus ja ankara kilpailu aineellisten etujen haalimiseksi, jotta kasvava mukavuuden ja hienostumisen kaipuu saataisiin tyydytetyksi, jätti jälkensä (kaupunkilais)suomalaisiin.⁶⁶

Lääketieteessä mielisairautta tarkasteltiin henkisen toiminnan häiriintymisenä, sielullisten kykyjen sairaalloisena muutoksena. Sairauden katsottiin voivan ilmentyä joko tietämisen, tahtomisen tai tuntemisen alueella. Tyypillisiksi mielisairauden oireiksi luettiin esimerkiksi aistiharhat, harhaluulot, pakkoajatukset, muistihäiriöt, ajatuksen sekavuus, arvostelukyvyn aleneminen, ajan- ja paikantajun heikentyminen, toiminnan estyminen, kieroutuminen ja pakkotoiminnot.

⁶⁵ Halmesvirta 1998, 247 ja 253

⁶⁶ Halmesvirta 1998, 252 ja 261

Mielisairauksien luokittelu muuttui 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa yhä hienojakoisemmaksi; vuonna 1880 lääkintölaitoksen vuosikertomuksessa Lapinlahden sairaalan hoidokeissa erotettiin jo 11 erilaista mielisairauden muotoa.⁶⁷ Luokittelu ei kuitenkaan ollut ongelmattonta, sillä esimerkiksi tylsämieliset miellettiin köyhäinhoitotilastossa mielisairaiden ryhmään kuuluviksi. Kehitysvammaisuutta pidettiin nimenomaan lapsuudessa puhkeavana mielisairautena, vaikka periaatteellinen ero näiden ”vikojen” välillä tunnettiin ainakin asiantuntijapiireissä. Myös kaatumatautia eli epilepsiaa sairastavat muodostivat luokittelun kannalta ongelmallisen ryhmän, ja tylsämielisten tapaan heidät laskettiin usein mielisairaiden joukkoon.⁶⁸

Suomalaisilla lääkäreillä oli 1800-luvun loppuvuosikymmeninä paljon yhteyksiä Saksaan. Saksassa vallalla olleet mielipiteet psyykkisten häiriöiden synnystä vaikuttivat Lapinlahden sairaalan ylilääkäri Saelanin käsityksiin,⁶⁹ ja tätä kautta varmasti myös muidenkin alan suomalaisten lääkäreiden tulkintoihin. Vuonna 1841 perustettu Lapinlahden sairaala oli Suomen ensimmäinen varsinainen mielisairaala, joten sen ylilääkärin auktoriteettia ei voitu sivuuttaa. Esimerkkinä saksalaisesta psykiatrian alan tietämyksestä voisi mainita, että auktoriteettina pidetty Heinroth selitti jo 1800-luvun alkupuolella psyykkisten häiriöiden syiksi mm. poliittisia tapahtumia, koti-ikävää, läheisten kuolemantapauksia, onaniaa ja liiallista uskonnollisuutta⁷⁰.

Mielisairauksien syytulkinnasta esiintyi 1800-luvulla karkeasti ottaen kaksi erilaista linjaa. Toinen koulukunta piti mielisairauksia merkinä ruumiillisista sairauksista ja näki psykiatrian yhtenä ruumiin lääketieteen osana. Toinen koulukunta puolestaan katsoi mielisairauksien liittyvän sielun toimintoihin. Tässä tulkinnassa psyykkinen terveys samastettiin moraaliseen täydellisyyteen ja mielisairauksien hoidossa korostettiin psykologista käsittelyä. Voimakkaiden tunteiden ja intohimojen,

⁶⁷ Harjula 1996a, 102-103

⁶⁸ Harjula 1992, 30

⁶⁹ Achte 1991, 48

⁷⁰ Achte 1991, 47-48

taloudellisten huolien, omantunnotuskien ja moraalittoman seksuaalielämän eli tekijöiden, joiden voidaan katsoa olleen vastakohta keskiluokan hillittyä käytöstä, kohtuullisuutta ja kontrollia korostavalle elämänihanteelle, uskottiin aiheuttavan mielisairauksia. Käytännössä useimmat mielisairaanhoidon alalla toimivat pitivät kuitenkin kumpaakin selitystä mahdollisena. Siten varsin erilaisten tekijöiden katsottiin voivan aiheuttaa mielisairauksia.⁷¹

Lääkintöhallituksen keräämien tietojen mukaan Lapinlahden, Niuvanniemen ja Pitkäniemen keskuslaitoksiin sekä Käkisalmen turvalaitokseen vuonna 1906 sisäänotettujen potilaiden suurimmaksi otaksuttavaksi sairauden syyksi nousi synnynnäinen alttius. Myös sosialistisen kiihotuksen, lakkojen ja niistä aiheutuneen mietiskelyn katsottiin sairastuttaneen monia, etenkin miespuolisia ihmisiä.⁷² Synnynnäisen alttiuden lisäksi esimerkiksi Amerikanmatkojen, omantunnon vaivojen, taloudellisten huolten, lapsivuoteen ja kärsityn vankeusrangaistuksen katsottiin voivan aiheuttaa mielenterveyden menettämisen. Uskonnon ja rakkauden aiheuttamat vaivat ja niiden mietiskely nähtiin myös merkittävinä sairauden aiheuttajina. Sairastumiselle pyrittiin löytämään selitys, mutta silti tilastoissa suurimmaksi sairauden aiheuttajaksi jouduttiin kirjaamaan vuosi vuoden jälkeen tuntematon syy.⁷³

Kansan keskuudessa mielisairauden syytulkinnat olivat mitä moninaisimmat, eivätkä ne välttämättä poikenneet radikaalisti lääkärikunnan käsityksistä. Vaasan Lehden kirjeenvaihtaja esimerkiksi selosti marraskuussa 1883 käyntiään hulluinhuoneen naisten osastolla, ja tuli pohdinnoissaan siihen tulokseen, että nimenomaan naisen mieli järkkäsi herkästi rakkaussuhteen epäonnistuttua. Muiksi naisen mielen järkkymisen syiksi kirjeenvaihtaja arveli uskonnollista mietiskelyä ja

⁷¹ Harjula 1996a, 104-105

⁷² SVT, lääkintöhallituksen kertomus vuodelta 1906, 292-293

⁷³ SVT, lääkintöhallituksen kertomus vuodelta 1908, 369; lääkintöhallituksen kertomus vuodelta 1911, 324 ja lääkintöhallituksen kertomus vuodelta 1912, 342-343

liiallista ylpeyttä. Nämä kolme seikkaa näyttäytyivät mielisairauden suurimpina aiheuttajina; suistivat naisen siis herkästi ”hulluuden kamalaan maailmaan.”⁷⁴ Lääkintölaitoksen tilastoja tutkittaessa käy ilmi, että Vaasan Lehden kirjeenvaihtajan pohdinnat sairastumisen syistä olivat melko yhteneväiset lääkärikunnan käsitysten kanssa: rakkauden vaivojen nähtiin sairastuttaneen nimenomaan naisia, kun taas uskonnollinen mietiskely sairastutti naisia ja miehiä melko tasapuolisesti.⁷⁵ Uskonnollisen mietiskelyn lisääntymisen voidaan katsoa johtuneen herätysliikkeiden voimakkaasta vaikutuksesta. Uusien uskonnollisten liikkeiden vallatessa alaa moni ihminen joutui uskonnollisen ajattelun ristituleen⁷⁶, ja yhteisön asettamat paineet saattoivat johtaa jopa mielenterveyden menettämiseen.

Liiallinen uskonnollisten asioiden mietiskely nähtiin lehtijutuissa useasti syynä niin naisten kuin miestenkin ”mielenhämmennykseen”⁷⁷. Myös sotautuisten katsottiin voivan järkyttää ihmistä niin, että seurauksena oli mielen häiriö ja jopa sitä kautta seurannut itsemurha. Pohjalaisen Ähtärin kirjeenvaihtajan tietojen mukaan jo pidemmän aikaa synkkämielisenä ollut talokkaanpoika järkyttyi ”yleis-Eurooppalaisen” sodan uutisista niin, että hukuttautui lampeen.⁷⁸ Vaasassa synkkämielinen ja muutenkin sairaalloinen työmies myrkytti itsensä kuoliaaksi, ja Ilkan tietojen mukaan miehen synkkämielisyyden perimmäiset syyt olivat maailmansodassa ja ”Suomen kapinassa” koetut sotaseikkailut. Lehti tiesi työmiehen kärsineen myös vankilarangaistuksen vuoden 1918 sodan jälkimainingeissa.⁷⁹

Yksityinen fyysisesti ja/tai psyykkisesti sairas kansalainen eli traditionaalisen ja modernin rajapinnalla; kansanomaiset ja uudemmanaikaiset parannusmenetelmät, usko taianomaiseen paranemiseen ja järkiperäinen hygienia kamppailivat sijasta hänen

⁷⁴ Vaasan Lehti 26.11. 1883

⁷⁵ Katso esim. SVT, lääkintöhallituksen kertomus vuodelta 1906, 292-293

⁷⁶ Katso esim. Läntinen 1994, 685

⁷⁷ Katso esim. Pohjalainen 30.11. 1912 ja Ilkka 16.4. 1908

⁷⁸ Pohjalainen 19.8. 1914

⁷⁹ Ilkka 13.6. 1921

mielessään.⁸⁰ Täten myös mielisairauksien syytulkinnoissa sekoittuivat vanha ja uusi: lääketiede kehittyi nopeasti ja tietoa ihmisen psyyken toiminnoista alettiin saada, mutta silti kansan osin vanhakantaiset käsitykset elivät voimakkaina. Lehtien toimittajat eivät olleet lääketieteen asiantuntijoita, joten he turvautuivat kirjoittelussaan kansanomaisiin käsityksiin sairauksien synnystä. Mielen sairaudet saatettiin käsittää Jumalan lähettämiksi vitsauksiksi tai paholaisen vehkeilyksi, joka oikeutti kohtelemaan sairasta jopa julmasti⁸¹. Vaikka kansalla oli sairauksista omia uskomuksiaan, oli kansalla ja lääkärikunnalla yhteneväisiäkin käsityksiä mielisairauksien syistä. Pitkään jatkuneen fyysisen sairauden oletettiin voivan aiheuttaa mielenvikaisuutta; tämän ajattelutavan jakoivat sekä kansa että ainakin osa lääkäreistä. Niinpä Ilkan Isojoen kirjeenvaihtaja ei ollut lääketieteenkään kannalta katsottuna väärillä jäljillä arvellessaan Villamon kylän torppari Myllykujan äkillisen mielivian syyksi kovaa yskää, joka oli vaivannut miestä jo pidemmän aikaa⁸².

Uutena ja outona pidetyt asiat saivat sekä lääkäripiireissä että sitä kautta kansan keskuudessa aikaan varauksellisuutta. Tällainen uusi asia 1800-luvun lopulla oli esimerkiksi kahvi, jota lääkärien keskuudessa pidettiin alkoholin ohella ihmisten hermoja turhaan kuluttavana aineena. Useat lääkärit olivat sitä mieltä, että suomalaiset oli systemaattisesti vieroitettava ”kahviuoppoudesta”.⁸³ Pohjalainen osallistui kahviuoppouden torjumiseen raportoimalla elokuussa 1895 Yhdysvalloista uutisen, jonka mukaan liiallinen kahvinjuonti oli aiheuttanut naisen järjen hämmennyksen. Neljäkymmentä kuppia päivässä ”oikeaa, hyvää kahvia” juonut keski-ikäinen nainen oli otettu hoidettavaksi Rochesterin hulluinhuoneeseen, ja tutkimuksissa selvisi,

⁸⁰ Halmesvirta 1998, 5

⁸¹ Achte 1989, 10

⁸² Ilkka 24.11. 1908

⁸³ Halmesvirta 1998, 64

että juuri kahvi oli syypää sairauteen. Edes naisen vanteran ruumiinrakenne ei auttanut, kun pää joutui kahvista hämmennyksiin.⁸⁴

Mielisairauksista ja niiden mahdollisesta hoidosta puhuttaessa lääkärit eivät kuitenkaan olleet 1800-luvun lopussa ainoita, jotka kilpailivat auktoriteetin asemasta. Lääkäreiden ote kansasta ei ollut niin voimakas kuin olisi voinut olettaa⁸⁵. Perinteisesti pappi oli toiminut sielunhoitajana, ja lääkäri puolestaan oli pitänyt huolta ruumiin- ja mielenhoidosta. 1870-luvulta lähtien papit kuitenkin menettivät 'potilaitaan' lääkäreille, lääkärit taas joutuivat vastakkain erilaisten vaihtoehdollääkitsijöiden kasvavan joukon kanssa.⁸⁶ Professioitumiskehitys nosti lääkäreiden arvostusta⁸⁷, mutta etenkin maaseudulla ammattiauttajat joutuivat usein eturistiriitoihin keskenään. Kansa oli tottunut hakemaan apua sieltä, missä se oli lähinnä ja houkuttelevinta.⁸⁸ Kansan mielenterveyden ja -sairauden hoitajiksi olivat pyrkimässä lääkäreiden ja pappien lisäksi myös kansan omista riveistä nousevat kyvyt, kansanparantajat.

2. 2. Kansanparannus ja talonpoikaisjärki

Maaseudun ihmiset turvautuivat 1800-luvun lopulla mieluusti kansanparantajien rohtoihin. Lääkärit kohtasivat työkentällään kansan omat, traditionaaliset ja taikauskon sävyttämät tautikäsitteet ja -kuvan sekä monimuotoiset, eri parannusperinteisiin kuuluvat parannuskeinot ja niihin sisältyvät uskomukset tautien syistä. Suomalaisille sairaus oli vielä 1800-luvun lopussa yhteisöllinen kokemus, mikä merkitsi sitä, ettei lääkäri ollut ensimmäinen mahdollinen parantaja, vaan kansanparantajaa haettiin monesti lähipiiristä, joskus kauempaakin.⁸⁹ Kansanlääkinnällistä tietoutta käytettiin myös mielisairaiden parannusyrytyksiin. Esimerkiksi

⁸⁴ Pohjalainen 15.8. 1895

⁸⁵ Halmesvirta 1998, 38

⁸⁶ Halmesvirta 1998, 38

⁸⁷ Konttinen 1991, 152

⁸⁸ Halmesvirta 1998, 39

⁸⁹ Halmesvirta 1998, 49

Lapualla tiedettiin seoksen, joka sisälsi leipää, kalannahkaa, juhannuksenkukan juurta ja jäniksen hännänpääkarvoja, parantavan hullun⁹⁰.

Kansan herkkäuskoisuus ja kokeilunhalu omatoimisessa lääkinnässä⁹¹ saattoi johtaa tilanteisiin, joissa lopulta jouduttiin sittenkin turvautumaan lääkärin apuun. Vaimon lääkinnälliset kokeilut koituivat ylivieskalaisen, lavantautia sairastaneen miehen kohtaloksi. Vaimo lääkitsi miestänsä suurella aspiriinipulveriannoksella, ja mies joutui mielenhäiriöön. Lääkärin diagnoosin mukaan liian suuri annostus aspiriinia aiheutti mielenvikaisuuden.⁹² Ilkan tarkoitus tällaisen uutisen välittämisessä on luultavasti ollut valistuksellinen, vaikkakaan kirjeenvaihtaja ei ole kommentoinut tapahtunutta. Lääkärinä on kirjoituksessa kuitenkin käytetty auktoriteettina, joka viime kädessä on todennut mielenhäiriön johtuneen juuri suuresta aspiriiniannoksesta.

Vaasan Lehti yritti kirjeenvaihtajiensa avustuksella puhdistaa Etelä-Pohjanmaata taikauskoisuudesta ja noituuden harjoituksen kannattamisesta raportoimalla Virtain syyskäräjien tapahtumista tammikuussa 1886. Käräjille oli haastettu useita henkilöitä siitä syystä, että he olivat noituneet ihmisiä. Tästä huolimatta kirjeenvaihtajan tietojen mukaan Peräseinäjoen kunta oli yleisessä kuntakokouksessaan päättänyt, että eräs hourupäinen kuntalainen lähetetään parannettavaksi noitaukon luokse. Kirjeen lopussa ihmetellään, voiko tieto pitää paikkaansa; ”vieläkö maassamme voipi todellakin moista tapahtua”. Noidan mielisairaan parantamiskykyä kirjeenvaihtaja epäilee, ja arvelee tämän käyttävän vain loihduruja.⁹³ Peräseinäjoen kuntakokouksen päätös osoittaa selkeästi, että noituuteen tukeutuminen eli voimakkaana vielä 1880-luvun lopun Etelä-Pohjanmaalla. Lehdistö yritti kuitenkin

⁹⁰ SKS:n kansanrunousarkiston kansanlääkintäkortti. Lapua. Hautamäki O.K. 211, 1935 < Anna Huhta.

⁹¹ Halmesvirta 1998, 55

⁹² Ilkka 23.2. 1909

⁹³ Vaasan Lehti 20.1. 1886

ponneikkaasti valistaa kansaa kääntymään sairastumistapauksissa ensisijaisesti lääkärin puoleen.

Lääkärin hoito oli kallista, ja varsinkin jos siitä ei ensimmäisellä yrittämällä ollut apua, turvaututtiin mielellään puoskareihin. Vaasan Lehden Kuortaneen kirjeenvaihtajan mukaan Alavuden kuuluisa parantaja Vaherin-Salttu paransi ihmisiä summakaupalla: hoidosta sai maksaa parhaaksi katsomansa summan, ja taudin luvattiin paranevan heti. Puoskari oli kirjeenvaihtajan mukaan niin kuuluisa, että hänen luokseen tultiin pitkienkin matkojen takaa. Kirjeenvaihtajan mielestä oli pakanuutta sekä harjoittaa noituutta että tukeutua noitiin: moinen rahan tuhlaaminen ei sopinut nykyaikaan.⁹⁴ Vaikka kirjoituksessa ei mainita Vaherin-Saltun mielisairaiden parannusyrytyksistä, voidaan olettaa, että kuuluisan parantajan luokse toimitettiin myös mielenterveytensä menettäneitä. Usko parantajien auttamismahdollisuuksiin eli vahvana, sillä maaseudulla ihmiset olivat tottuneet turvaamaan hädän hetkellä juuri kansanparantajiin ja noitiin, lääkäreitä kun oli vain harvoissa maaseutupitäjissä⁹⁵. Ei ollutkaan ihme, että lääkärrien määräämien lääkkeiden arveltiin pikemminkin jouduttavan kuolemaa⁹⁶ kuin parantavan sairaudesta.

Kansanomaisessa lääkinnässä saunomisesta uskottiin löytyvän apu mitä erilaisempiin vaivoihin, myös mielisairauteen. Lääkäritkin halusivat säilyttää ja kehittää saunaa osana kansanlääkintää, mutta kaikkiin sairauksiin saunasta ei sentään ollut apua: ihmisiä kehoitettiin välttämään keuhkotautisten ja tulirokkoisten saunottamista, sillä se saattoi koitua kuolemaksi⁹⁷. Alavudella mies oli käyttänyt mielisairasta vaimoan noidan luona, sillä lääkärin apu ei ollut auttanut. Noita sen sijaan oli saanut vaimon pelkällä saunassa kylvettämällä parempaan kuntoon, joten mies ei aikonut enää tuhлата rahojaan lääkäriellä käynteihin. Pohjalaisen Alavuden kirjeenvaihtajan mielestä taikauskoisuus oli saanut

⁹⁴ Vaasan Lehti 8.2. 1893

⁹⁵ Katso Konttinen 1991, 152

⁹⁶ Alkio 1923 (1896), 60

⁹⁷ Halmesvirta 1998, 53-54

pitäjässä liian suuren arvon, sillä puoskareihin luottavia ihmisiä oli seudulla paljon, eikä noidistakaan ollut puutetta.⁹⁸

Mielisairaana saunassa parantaminen saattoi kansanlääkintätietouden mukaan onnistua pelkän kylvetyksen avulla, mutta parantumiseen saatettiin tarvita saunotuksen lisäksi myös joitakin rituaaleja. Erään uskomuksen mukaan löylyn tuli olla ”kauhean kuuma”, ja sairaan pää piti vielä tervata hautatervalla. Saunottamisen jälkeen sairas tuli viedä kalliolle, jonne oli viritetty valkea. Säikähdyksestä aiheutunut mielisairaus parani, kun sairas laitettiin hyppäämään valkean ylitse.⁹⁹ Saunottamisen ohella useissa mielisairaana parantamisesta kertovissa tarinoissa kirkolla, hautausmaalla ja papilla oli tärkeä merkitys. Laihialta peräisin olevan tiedon mukaan sairas parani, jos häntä vihdottiin saunassa vastalla, joka oli käyty ”noitumassa” kirkon veräjän sisäpuolella. Toimenpide oli tehtävän tarkan ohjeen mukaan: vastaan oli sidottava yhdeksää puulajia, ja sen kanssa oli mentävä kirkkomaalle kello 24 ja 01 välillä yöllä. Matkalla ei saanut katsoa taaksensa, ja kirkon pihaan päästyä oli piirrettävä maahan kolmikulma, jonka sisään oikea jalka laitettiin. Tämän jälkeen syljettiin ja siunattiin kolme kertaa sekä pyörähdettiin ympäri kolmesti. Toimituksen jälkeen kirkon seinää lyötiin vastalla yhdeksän kertaa, ja sama kolmikulma-rituaali toistettiin vasemmalla jalalla kirkon veräjän ulkopuolella. Kotimatalla ei saanut katsoa taaksensa eikä koskettaa vastalla mihinkään.¹⁰⁰ Evijärveltä puolestaan on peräisin tarina, jonka mukaan pappi onnistui parantamaan raivotautisen naisen, jonka kautta paholainen puhui. Pappi oli kompastunut raivotautisen naisen luokse kiirehtiessään puun juureen, ja samalla kellonlyömällä paholainen sanoi naisen kautta: ”putosippa mustatakki Evijärven kankaalla”. Sattumus osoitti ihmisille, että naisen raivopäisyys oli todella paholaisen työtä. Pappi paransi naisen lopulta

⁹⁸ Pohjalainen 27.12. 1890

⁹⁹ SKS:n kansanrunousarkiston kansanlääkintäkortti KT 179:110. Ullava, Rahkonen. Väinö Tuomaala 1938 < maanviljelijä Oskari Norppa s. 1893

¹⁰⁰ SKS:n kansanrunousarkiston kansanlääkintäkortti. Hullu saarahan paranemahan. Laihia. Brandt, Herman. 614, 1890. < Amalia Brandt < Maria Riihimäki, Jalasjärvi

tekemällä naskalilla lasinlyijyyyn reiän, jota kautta paholainen ajettiin ulos.¹⁰¹

Vaikka lääkäreiden arvostus kasvoi selvästi 1800-luvun loppua kohden mentäessä, luottamus 'talonpoikaisjärkeen' säilyi silti vahvana. Toimittaja Ossian Ansa otti Pohjalaisen pääkirjoituksessa maaliskuussa 1892 kiivaasti kantaa eräeseen Käkisalmissa tapahtuneeseen maisterismiehen mielipuoleksi julistamiseen. Ansaan mielestä se, että joukko kansalaisia oli kirjallisesti todistanut maisterin olevan terve, riitti kumoamaan tohtori Helinin miehestä tekemän diagnoosin. Ansaan mielestä terveen järjen ja mielenvian välinen raja oli häilyvä, joten lääkärin mielipide asiasta oli pelkästään tulkinnanvarainen.¹⁰² Pohjalaisen kauhajokelainen lukija taas ilmoitti kannakseen, että lääkäreiden taidot eivät mielenvikaisuuden tunnistamisessa eronneet mitenkään talonpoikaisjärjellä tehdystä havainnosta. Hourupäisyyttä ei havainnoitu konein, vaan puhtaalla talonpoikaisjärjellä.¹⁰³ Mielenterveyden ja -sairauden rajan katsottiin siis olevan häilyvä, eikä lääkäri ollut ylin auktoriteetti määrittämään oliko ihminen terve vai sairas. Todistetusti sairaan ihmisen paras hoitaja oli lehdistön mielestä kuitenkin lääkäri, eivät puoskarit eivätkä noidat. Eteläpohjalaiset sanomalehdet yrittivätkin ponnekkaasti kitkeä vanhakantaiseksi koettua puoskarointia ja taikauskoisuutta; huolimatta siitä, että lääkäreidenkään arviointikykyyn ei aina luotettu.

2. 3. Mielisairauksien hoito ja taloudellisuusnäkökohdat

Sairauksien kansanomaisen parantaminen oli Suomen maaseudulla voimissaan, mutta valtakunnan tasolla ei tyydytty tilanteeseen. Lääkärihoidon tilan parantaminen maalla alkaisi asiaa tutkineen

¹⁰¹ SKS:n kansanrunousarkiston kansanlääkintäkortti. Pappi parantaa raivotautisen. Evijärvi. Tuomaala, Väinö. KRK 200:86. 1935 < Antti Haapaniemi s. 1856

¹⁰² Pohjalainen 1.3. 1892. Merkillinen ”hourupäisyys”. Pääkirjoitus

¹⁰³ Pohjalainen 15.3. 1892

komitean ehdotuksen mukaan siitä, että kuntien lääkärit ottaisivat hoitaakseen piirilääkäreille ennen kuuluneita tehtäviä. Piirilääkärit puolestaan keskittyisivät oikeuslääkeopillisiin toimiin ja kiertomatkoihin piirissään.¹⁰⁴ *Anssi Halmesvirran* mukaan 1800-luvun loppu ja 1900-luvun ensimmäinen vuosikymmen ei ollut lääketieteen kannalta katsottuna niin synkkää aikaa kuin saattaisi kuvitella: sairaaloita rakennettiin entistä tiheämpään, lääkärin- ja sairaanhoitajanvirkoja perustettiin jatkuvasti lisää ja lääketieteellinen tutkimustyökin eteni vähitellen.¹⁰⁵ Maaseudun sairaanhoidon kehittäminen kiinnosti ja sai kasvavaa huomiota osakseen; vuonna 1881 perustettu suomalainen lääkariseura *Duodecim* pyrki kuntien ja fennomaanisen liikkeen avustuksella kunnanlääkärilaitoksen laajentamiseen, ja myös onnistui pyrkimyksissään.¹⁰⁶

Yleislääketiede siis edistyi vuosisadan vaihteen molemmin puolin nopeasti. Psykiatrisen alan kehitys oli hieman vaatimattomampaa, vaikkakin suurena edistysaskeleena voidaan pitää sitä, että vuonna 1905 lääketieteen kandidaattien opetusohjelmaa laajennettiin siten, että psykiatrian luennoista tuli pakollisia. Seuraavana vuonna Suomeen saatiin mielitautien professori: Lapinlahden sairaalan ylilääkärin virka muutettiin Helsingin yliopiston ylimääräiseksi professoriksi, ja professorin haltijan oli toimittava myös Lapinlahden keskuslaitoksen ylilääkärinä.¹⁰⁷

Mielisairaloita perustettiin tihenevään tahtiin, erityisesti 1910- ja 1920-luvuilla¹⁰⁸, mutta ne olivat luonteeltaan lähinnä asyyleja. Lapinlahden sairaalan ensimmäinen ylilääkäri tohtori L.A. Fahlander oli jo 1800-luvun puolivälissä tehnyt tutustumismatkan Euroopan mielisairaloihin, ja tätä kautta potilaiden hoitoa ja paranemismahdollisuuksia oli ryhdytty Suomessakin pohtimaan

¹⁰⁴ Vaasan Lehti 18.5. 1892. Lääkärihoidon parantaminen maalla. Pääkirjoitus

¹⁰⁵ Halmesvirta 1998, 35

¹⁰⁶ Konttinen 1991, 239 ja 242

¹⁰⁷ Achte 1991, 37-38

¹⁰⁸ Katso Teräksinen 1933, 9-11

laajemmin¹⁰⁹. Koska Suomessa ei kuitenkaan ollut olemassa varsinaista mielisairaanhoitajakoulutusta, ne hoitajat, jotka laitoksissa eniten olivat tekemisissä sairaiden kanssa, olivat täysin vailla alan pohjakoulutusta¹¹⁰.

Mielisairaiden laitoshoidon pysyi ennen 1900-lukua varsin harvinaisena. Sairaita hoidettiin yleensä kotona, sillä esimerkiksi 1870-luvun alussa Suomessa oli yli 3 000 mielisairaaksi luokiteltua, mutta vain vajaa 180 hoitopaikkaa. Lisäksi elinikäinen laitoshoidon joutuminen olisi merkinnyt omaisuuden menettämistä laitokselle.¹¹¹ Laitosten huonon maineen vuoksi suurin osa potilaista pyrittiin hoitamaan muualla, ja ainoastaan vaikeimmat, yksinäiset ja eri tavoin ympäristölleen hankalat mielisairaajat lähetettiin laitoksiin. Potilaat eivät 1800-luvun alkupuoliskolla useinkaan parantuneet laitoksissa. Heidän kohtaloaan voitiin pitää kuolemaakin pahempana, ja monet omaiset toivoivat potilaan tekemistä vaarattomaksi mahdollisimman siististi.¹¹² 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ja etenkin vuosisadan lopulla lääkehoito tehostui ja lääketieteellä alkoi olla keinoja yhä useamman sairauden parantamiseen. Yleissairaalat alkoivat muuttua kuolemaan johtavista paikoista ”ihmishuoltamoiksi”.¹¹³

Mielisairaaloitten luonne pysyi kuitenkin pitkään entisen kaltaisena: ne olivat pääasiallisesti paikkoja, joissa sairaista tehtiin vaarattomia ja heidät eristettiin muusta yhteiskunnasta. Mielen tasapainon häiriöitä oli vaikeata parantaa, eikä hoitoon ollut käytännössä edes mahdollisuuksia. Resursseja oli yksinkertaisesti liian vähän, ja levotonta potilasjoukkoa oli vartioitava ilman mitään varsinaisia hoitokeinoja.¹¹⁴ Esimerkiksi Pitkäniemen sairaalassa nuoremmilta hoitajilta ja hoitajattarilta ei vaadittu 1900-luvun alussa muuta kuin halua ja taipumusta mielisairaiden hoitoon. Käytännössä tämä taipumus merkitsi suurta

¹⁰⁹ Kaarninen & Kaarninen 1990, 55

¹¹⁰ Kaarninen & Kaarninen 1990, 75

¹¹¹ Pulma 1991, 145-146

¹¹² Achte 1991, 52

¹¹³ Harjula 1996, 100-101

¹¹⁴ Achte 1991, 54-55

ruumiinkokoa ja hyvin kehittyneitä käsivarsilihaksia.¹¹⁵ Mielisairaalan lääkärikään ei välttämättä ollut saanut psykiatrisen alan koulutusta. Esimerkiksi Kellokosken sairaalassa (per. 1915) oli vuoteen 1931 asti voimassa sääntö, jonka mukaan alle 100-paikkaisen psykiatrisen sairaalan lääkäriyövoimaksi riitti kunnanlääkäri, joka kävi kahdesti viikossa sairaalassa.¹¹⁶

Mielisairaaloiden yleistymisestä huolimatta koti pysyi kuitenkin mielisairaalan pääasiallisena hoitopaikkana. Laitoshoitoa alettiin korostaa 1880- ja 1890-lukujen taitteessa, kun vaivaishoitoa ryhdyttiin vaivaishoidontarkastelija G.A. Helsingiuksen toimesta uudistamaan perusteellisesti. Perinteisten vaivaishoitomuotojen - ruotuhoidon, elätteelle huutokauppaamisen ja avustusten - arvostelu kiihtyi, ja Helsingius katsoi, että kasvava sivistys ei voinut enää sietää vanhaa järjestystä. Vaivaistaloista muodostui osa valtion mielisairashoidon parantamisyrittä, sillä vuonna 1889 annettu asetus sairasmielisten hoidosta määräsi varattavaksi vähintään kolme sairassijaa mielisairaille, jos kunta rakensi vaivaistalon.¹¹⁷

Vaivaishoidontarkastelija Helsingiuksen asiantuntemusta arvostettiin Etelä-Pohjanmaalla, ainakin jos arvostuksen mittarina on Helsingiuksen mielipiteille lehdissä annetut palstamillimetrit.¹¹⁸ Helsingius oli perillä siitä tosiasiasta, että hullujen huonoa hoitoa maaseudulla ei korjattaisi pelkän lehtikirjoittelun kautta.¹¹⁹ Silti valistukselliset lehtijutut ja tarkat kuvaukset mielisairashoidon ja yleisemmin ottaen koko vaivaishoidon alennustilasta saivat lukijat varmasti pohtimaan Helsingiuksen sanomaa, ja tätä kautta kuntakokouksissakin nämä heikompiosaiset saivat lisääntyvää huomiota osakseen. Vaasan Lehti julkaisi Helsingiuksen seikkaperäisiä kirjoituksia tarkastusmatkojen tuloksista palstatolkulla.

¹¹⁵ Kaarninen & Kaarninen 1990, 64

¹¹⁶ Achte 1991, 51

¹¹⁷ Ikonen 1987, 12, 17-18 ja 93

¹¹⁸ Katso esim. Vaasan Lehti 5.1. 1887, 8.1. 1887, 12.1. 1887 ja 15.1. 1887.

¹¹⁹ Vaasan Lehti 8.1. 1887. Mitkä owat kuntain likimmät harrastukset ja tehtävät nykyaikana? I. Waiwaishoito ja waiwaiskodit. Pääkirjoitus.

Helsingiuksen ajamista asioista oli tullut ”muotia”¹²⁰, ja Vaasan Lehti seurasi aikaansa tiedottamalla lukijoilleen, että perinteiset mielisairasten ja muidenkin vaivaisten huoltomuodot olivat perin juurin vanhentuneita.

Vaivaishoito, johon mielisairasten hoito kiinteästi kunnissa liittyi, aiheutti melkoisia taloudellisia kustannuksia. Etenkin Pohjalainen tarttui kirjoituksissaan kiivaasti tähän seikkaan. Kauhavan kirjeenvaihtajan mukaan huono viljavuosi 1892 aiheutti sen, että heikkomielisen vuoden pituinen hoito tuli maksamaan kunnalle jopa yli 20 hehtolitraa viljaa, kun tavallisen työhönkykenemättömän hoitoon vaadittiin 12-15 hehtolitraa.¹²¹ Nämä taloudellisuusnäkökohdat, joihin maalaiskunnissa törmättiin, saivat Helsingiuksen suosittamaan vaivaistalojen rakentamista. Vaivaistalot saivat tukijoita myös ”maallikkojen” piirissä, eikä vähiten juuri sen vuoksi, että niiden oli todettu selvästi vähentävän kuntien vaivaishoitokustannuksia. Maanviljelijä Landenin Yleisen Isäntäyhdistyksen kokouksessa Laihialla pitämä alustus vaivaistalojen hyödyllisyydestä julkaistiin kokonaisuudessaan Pohjalaisessa marraskuussa 1896. Landenin puheen innoittajana oli toiminut Helsingiuksen asiasta laatimat kirjoitukset. Taloudellisuusnäkökohtien lisäksi Landen muistuttaa, että vaivaistalo on tyydyttävä koti heikkomielisille, vanhuksille ja raajarikkoisille, koska se pystyi tarjoamaan asukeilleen kelvollisen hoidon.¹²² Kirjoituksen lukijalle Landenin tekemät edullisuuslaskelmat jäivät mitä luultavimmin päällimmäiseksi mieleen, sillä vaivaistalon hyöty mielisairaana tai vanhuksen ihmisarvoisen elämän turvaajana jää siinä vähälle huomiolle.

Vaikka tarkastaja Helsingius korosti vaivaistalojen edullisuutta verrattuna muihin hoitomuotoihin, nousi mielisairaiden tarkoituksenmukainen hoito myös tärkeäksi seikaksi Helsingiuksen kirjoituksissa. Helsingius näki jonkinlaisen mielisairasosaston rakentamisen vaivaistalon yhteyteen välttämättömyyteenä, sillä mielisairaiden pitäminen muiden hoidokkaiden joukossa ei näyttänyt

¹²⁰ Ikonen 1987, 17

¹²¹ Pohjalainen 8.11. 1892

¹²² Pohjalainen 24.11. 1896

sopivalta eikä sairaiden hoidon kannalta järkevältä. Tarkastaja Helsingiuksen toiminnan ansiosta vaivaistalojen yhteydessä olevista mielisairasosastoista muotoutui nopeasti merkittäviä ”mielisairaaloita”, joskin vaivaistalojärjestelmän alkuaikoina mielisairasosastot olivat väliaikaisen luontoisia ja alkeellisiakin mielisairaiden säilytyspaikkoja.¹²³

Vaivaisten hoidon uusi, entistä paremmaksi havaittu järjestys - vaivaistalojärjestelmä - ei edennyt eteläpohjalaisissa kunnissa kuitenkaan niin nopeasti kuin asian julkinen eteenpäinajo olisi antanut ymmärtää. Tämä käy ilmi Pohjalaisen Lehtimäen maaseutukirjeestä vuoden 1895 lopulta. Kirjeenvaihtaja kertoo, että kunnassa suoritettu vaivaishoitolaisten tiloittelu sujui tyydyttävästi, ja että tiloittelu on havaittu paremmaksi hoitojärjestelmäksi kuin ruodulla kierrättäminen. Tässäkin oli kysymys rahasta: vaivaisten elätekustannukset tulivat kirjeenvaihtajan mukaan oikeammin jaetuiksi, kun heidät sijoitettiin vuodeksi vakituiseen paikkaan.¹²⁴ Lehtimäen kirjeestä selviää, että ruotujärjestelmästä ei suinkaan siirrytty kaikkialla suoraan uudenaikaiseen vaivaistalo-ajatteluun, vaan perinteiset hoitomuodot pitivät pintansa Helsingiuksen voimakkaista uudistuspyrkimyksistä ja henkilökohtaisista tervehdyskäynneistä huolimatta.

Lehtikirjoitusten valossa näyttää siltä, että keskustelu vaivaisten hoidon paremmasta järjestelystä kulminoitui kuntakokouksissa kahteen seikkaan: rahaan ja toisaalta siihen, mikä olisi lopulta parasta mielisairaalle, vanhuksen tai muuten työhön kykenemättömän vaivaisen kannalta. Alavuden kuntakokouksen kuulumisia Pohjalaiselle helmikuussa 1894 raportoinut nimimerkki ”Ensikertalainen” kertoi mielipiteenään, että vaikka vaivaistalon rakentaminen maksaa paljon, tulee se pidemmän päälle halvemmaksi kuin tiloitus ja ruodulla kierrättäminen. Tätä seikkaa Alavuden kuntakokouksen sivukyläläiset osanottajat eivät nimimerkin mukaan täysin ymmärtäneet. Sivukylien

¹²³ Ikonen 1987, 93-94.

¹²⁴ Pohjalainen 5.12. 1895

edustajilta oli jäänyt myös huomaamatta, että vaivaistalo tarjoaa asukeilleen tarpeellisen ravinnon ja hoidon; seikka, joka Alavudella oli vallitsevissa oloissa jäänyt vähemmälle huomiolle.¹²⁵

Vaivaihoidon paremmalle kannalle saattaminen tarkoitti Etelä-Pohjanmaalla usein sitä, että heikoimpia ja voimattomimpia vaivaisia lopetettiin kuljettamasta talosta taloon, ja heidät myytiin hoidettaviksi vakituisiin taloihin. Ajatus vaivaistalon rakentamisesta sai joissakin kunnissa periaatteellisen hyväksyvän vastaanoton, mutta koska hanke yleensä tuli maksamaan paljon, sen toteuttaminen vei aikaa. Pohjalaisen Teuvalta tullessa maaseutukirjeessä maaliskuussa 1894 kerrotaankin, että vaivaistalohanketta varten päätettiin kuntakokouksessa perustaa erityinen rahasto, jonka kartuttua taloa voitaisiin ryhtyä rakentamaan.¹²⁶

Vaasan Lehden ja Pohjalaisen mielisairaita koskevista kirjoituksista 1880- ja 1890-luvuilta saa kuvan, että mielisairaiden ja muiden vaivaisiksi luokiteltujen hoidon järjestely eli kyseisenä aikana voimakasta muutoskautta Etelä-Pohjanmaalla ja laajemmaltikin Suomessa. Mielisairasten pääasiallisena hoitopaikkana pysyi koti: joko oma tai sitten jonkun naapurin tai kyläläisen maksua vastaan tarjoama koti. Vaasan läänissä vaivaistalojen rakentaminen eteni suhteellisen hitaasti¹²⁷, joten tätä kautta mielisairasten tilanne ei juurikaan helpottunut. Valtio pyrki saamaan vaivaistaloista varattomien mielisairaiden säilytyspaikan, sillä se oli kykenemätön korjaamaan mielisairaanhoidon kurjaa tilaa omien laitostensa muodossa¹²⁸. Olemassa olevissa laitoksissa ei yksinkertaisesti riittänyt tilaa, ja laitoksiin kertyi jonoja. Etelä-Pohjanmaan laitoshoidon tarvitsevat mielisairaajat ohjattiin ensiksi Vaasaan, ja ellei siellä ollut tilaa, yritettiin paikkaa yleensä Lapinlahdesta tai Niuvanniemestä Kuopiosta. Läheskään aina yritystä ei palkittu.¹²⁹

¹²⁵ Pohjalainen 20.2. 1894

¹²⁶ Pohjalainen 13.3. 1894

¹²⁷ Rapila 1973, 44

¹²⁸ Rapila 1973, 47

¹²⁹ Katso Pohjalainen 14.10. 1890

Mielisairaanhoidajien kouluttamisen alkaminen Suomessa oli edistysaskel mielisairaiden laitoshoidon saralla. Pohjalainen uutisoikin näkyvästi vuoden 1914 alussa ensimmäisen mielisairaanhoidajakurssin päättymisestä Lapinlahden keskuslaitoksessa. Lehden tietojen mukaan kurssille oli hakenut lähes neljäkymmentä kiinnostunutta, joista kahdeksan valittiin koulutukseen. Mielisairaanhoidajakurssin ohjelmaan kuului käytännön harjoittelun ohella luentoja anatomiasta, fysiologiasta, mielisairasopista ja -historiasta.¹³⁰ Myös Pitkäniemen sairaalassa aloitettiin mielisairaanhoidajien kouluttaminen vuoden 1913 lopulla. Kurssin osanottajat tulivat pääosin omasta talosta, sillä hoitajia innosti ylempään palkkaluokkaan pääseminen opiskelun avulla. Ennen varsinaista mielisairaanhoidajakoulutuksen alkua töihin mielisairaalaan oli päässyt pestautumalla harjoittelijaksi laitokseen. Jatkuva koulutus oli tarpeellista, sillä ainakin Pitkäniemessä henkilökunnan vaihtuvuus oli suurta. Toivo paremmasta palkasta sai monen koulutetunkin hoitajan jättämään paikkansa.¹³¹

3. Mielisairaana sosiaalinen asema yhteisössään

3.1. Itsemurhan ongelma

Vanha maalaisyhteiskunta ei ollut normaalien yhteiskunta siinä mielessä missä me normalisuuden nykypäivänä ymmärrämme, sillä esimerkiksi synnytyksissä vammautuneita oli suhteellisesti enemmän kuin tänään. *Pamun Pulman* mukaan yhteisöllä ei ollut keinoja eikä syitä mielisairaiden ja vammaisten piilottamiseen, vaan kaikki olivat yhtäläisesti talon- ja kylänväkeä. *Pulma* pitääkin todennäköisenä, että tässä mielessä vammaisen tai mielisairaana asema yhteisössään oli luonteva. Luonteva asema ei kuitenkaan tarkoita samaa kuin helppo asema, sillä mielisairauksien syynä ymmärrettiin pitkään olevan

¹³⁰ Pohjalainen 16.1. 1914

¹³¹ Kaarninen & Kaarninen 1990, 76-79

tuonpuoleisten voimien, Tuonelan mahtien.¹³² *Kusta H.J. Vilkuna* on puolestaan tutkinut kollektiivisen subjektin muuttumista yksilölliseksi tietoisuudeksi, ja on päätenyt tulokseen, että papisto ja valtaapitävä eliitti pyrkivät säilyttämään käsityksen kollektiivisesta subjektista. Kollektiivisen minän ja yhteisen omantunnon kustannuksella saatettiin kontrolloida ja rangaista rahvasta, ja luterilainen puhtasoppisuus korosti kollektiivisuutta. Yleisesti ajateltiin, että yhdenkin ihmisen vääränlainen elämäntapa vaikutti koko yhteisöön ja sen tulevaisuuteen. Tämän vuoksi olikin luonnollista, että yhteisöllisistä säännöistä poikkeamista ei katsottu hyvällä. Poikkeusyksilöt, kuten mielisairaat, muuttuivat yksilöiksi yhteisön määrittäminä ja usein vastentahtoisesti.¹³³ Vaikka *Vilkunan* tutkima ajanjakso on aikaisempi kuin tämän työn aikarajaus, tuntuu määrittely mielisairaista kollektiivisen yhteisön ulkopuolelle rajattuina poikkeusyksilöinä oikeammalta kuin *Pulman* ajatus mielisairaista yhteisön luontevina osasina. On myös syytä pitää mielessä, että vuosisadan vaihteen Suomessa pyrittiin voimakkaasti kohti kansalaisyhteiskuntaa, ja mielisairaat poikkesivat selkeästi terveen ja kansansa hyvinvoinnin eteen työskentelevän ihannekansalaisen mallista.

Harmiton kylähullu ja todella psyykkisesti sairas ihminen on tässä erotettava toisistaan, vaikka joitakin yhteneväisyyksiä kylähulluilla ja mielenvikaisilla saattoikin olla. Kylähullua saatettiin pitää silmällä tämän erikoisten elämäntapojen, ajatusten ja tekojen takia, mutta hän oli yleensä vaaraton ja jopa tarpeellinen yhteisön ristiriitaisten tunteiden kanavoitumisväylä. Mielisairaillakin saattoi agraarisessa kyläyhteisössä olla samanlainen yhteiskunnallinen tehtävä kuin kylähulluilla; nämä jonkinlaiset narrin osan esittäjät auttoivat muita purkamaan omia arkipäivän paineitaan. Yhteisö yksinkertaisesti tarvitsi narrin osan esittäjiä, ihmisiä, joille saattoi julkisesti nauraa.¹³⁴ Harmittomat ja vaarattomat hullut hyväksyttiin, joskin poikkeusyksilöinä, kyläyhteisön

¹³² Pulma 1991, 146-147

¹³³ Vilkuna 1996, 71 ja 74-75

¹³⁴ Laaksonen, Piela ja Lahti 1989, 7-8 ja Takalo-Eskola 1989, 79

asukeiksi. Yhteisölleen vaarallinen sairas sensijaan pyrittiin lähettämään laitokseen, tai hänet eristettiin muilla tavoin.¹³⁵

Vaaralliseksi katsotun mielisairaana väkivallanteot saattoivat kohdistua kanssaeläjien ohella myös häneen itseensä. Itsemurha tai sen yrittäminen oli maalaisyhteisölle vaikeasti käsiteltävä asia, sillä teko oli ollut pitkään rikoslaisissa kielletty. Suhtautuminen itsemurhiin alkoi 1800-luvun keskivaiheilla hiljakseen lieventyä, eikä itsemurhayrityksiä enää 1840-luvun jälkeen käsitelty tuomioistuimissa. Itsemurhayrityksen kieltävä säännös säilyi kuitenkin laissa aina vuoteen 1894 asti. Kristillinen sananjulistus sensijaan jatkoi edelleen teon tuomittavuuden tähdentämistä. *Jussi Pajuoja*n mukaan itsemurhat pysyivät tämän takia vähälukuisina seuduilla, joilla uskonnon ja herätysliikkeiden vaikutus tuntui voimakkaimmin.¹³⁶ Ajatuksen taustalla vaikuttaa myös näkemys siitä, että uskonnolla oli itsemurhalta suojaava vaikutus: uudessa itsemurhatutkimuksessa on havaittu, että erityisesti herätysliikkeiden tarjoama kiinteä vuorovaikutus suojelee itsemurhavaarassa olevaa. Toisaalta on huomioitava, että pieni uskonyhteisö saattaa ja saattoi suojaavalla uskonnollisuudellaan kuormittaa ihmistä henkisesti ja näin jopa altistaa itsemurhalle.¹³⁷ Meneillään ollut yhteiskunnallinen muutos aiheutti sen, että ihminen oli kuin pakotettu lunastamaan olemassaolon oikeutensa yksilöllisesti, kun se aikaisemmin oli saatu tai menetetty yhteisön, suvun tai seurakunnan jäsenenä.¹³⁸

Etelä-Pohjanmaa oli ollut 1800-luvun puolivälistä asti herännäisyyden vankkaa kannatusaluetta. Seurat olivat körttien yhdessäolo-organisaatio, ja virsien veisuun ohella seuroissa keskusteltiin sekä annettiin sielunhoidollista opastusta, lohdutusta ja rohkaisua. Körttiyhteisössä toinen toisensa auttaminen kuului asiaan, mutta seurustelu ”suruttomien” kanssa ei tullut kysymykseen. Körttejä sitoi vahva yhdenmukaisuuden

¹³⁵ Katso Ylikangas 1989, 50

¹³⁶ Pajuoja 1989, 127 ja 135

¹³⁷ Sorri 1994, 17 ja 19

¹³⁸ Siltala 1992, 11

paine ja ehdoton solidaarisuusvaade.¹³⁹ Tällainen herätysliikkeen voimakas vaikutus pakotti ihmisen miettimään kantaansa uskonnollisuuteen, sillä körttiyhteisön ulkopuolelle jääminen saattoi merkitä eristämistä. Esimerkiksi Nurmossa herännäisyys oli vuosisadan vaihteessa hengellinen valtavirtaus, johon lukeutui papinvaalien ja aikalaisten arvioiden mukaan lähes puolet väestöstä¹⁴⁰. Tämä ei voinut olla vaikuttamatta tavallisen ”suruttoman” elämään.

Merkkejä uskonnollisten asioiden liiallisen mietiskelyn aiheuttamista tapahtumista sai lukea lehdistäkin silloin tällöin. Yleisesti tunnustettuna tosiasiana pidettiin, että mielihäiriö saattoi syntyä liiallisesta uskonasioiden pohtimisesta¹⁴¹, eikä itsemurha tällaisen tilanteen seurauksena ollut sekään tavaton.¹⁴² *Toivo Nygårdin* mukaan itsemurhaan liittyvä uskonnollisuus näyttää yleisesti ottaen olleen lähes poikkeuksetta jollakin tapaa hurmoksellista, virallisen kirkon opin liepeillä olevaa¹⁴³. Tutkittujen lehtien perusteella näyttääkin siltä, että Etelä-Pohjanmaan herännäisyys ei kyennyt suojaamaan ihmisiä itsemurhalta. Lehdet julkaisivat lähes vuosittain uutisia itsemurhista tai niiden yrityksistä. Pahimpana vuonna 1908 Ilkassa oli viisi tällaista uutista.¹⁴⁴

Lehtijuttujen valossa näyttää siltä, että uskonnollisuuden ote alkoi Etelä-Pohjanmaan maaseudulla höltyä vuosisadan vaihdetta lähestyessä. Maalliset arvot ja ihanteet syrjäyttivät perinteisen auktoriteetin¹⁴⁵, ja vuoden 1868 uuden kirkkolain voimaantulon jälkeen itsemurhan kirkollinen paheksunta supistui siihen, että itsemurhan tehneet haudattiin hiljaisuudessa kirkkomaahan. Tietty moraalinen paheksunnan sävy jäi kuitenkin elämään, sillä hiljaista hautausta

¹³⁹ Seppo 1987, 72, 86, 88 ja 105

¹⁴⁰ Lätinen 1994, 677

¹⁴¹ Katso Vaasan Lehti 26.11. 1883. Käynti hulluinhuoneessa. Naisosastolla. Ilkka 16. 4. 1908.

¹⁴² Vaasan Lehti 31.8. 1887 ja Ilkka 8.6. 1906

¹⁴³ Nygård 1994, 85

¹⁴⁴ Katso Ilkka 8.2. 1908, 29.2. 1908, 17.3. 1908, 11.4. 1908 ja 22.8. 1908.

¹⁴⁵ Katso Tarmio 1996, 125

käytettiin myös pahimpia rikollisia haudattaessa. Erot hautauskäytännöissä poistuivat lopullisesti vuonna 1910.¹⁴⁶ Kirkon ja valtion vuosisatojen kuluessa itsemurhasta luomat ajattelumallit säilyttivät kuitenkin elinvoimansa. Itsemurhan herättämät kielteiset tunteet eivät muuttuneet hetkessä: kansan käsitykset noudattelivat omaa logiikkaansa. *Nygårdin* mukaan vanhat uskomukset ja vahvaan viralliseen traditioon perutuvat näkemykset ovatkin historian kestävimpiä rakenteita.¹⁴⁷

Itsemurhaa varjosti pitkään ajatus, että itsensä tappaminen on vain hullulle ominainen teko, johon täysin terve ihminen ei koskaan ryhtyisi. Varhaisissa itsemurhatutkimuksissa kuului rivien välistä epäilyä, että itsemurhaajien joukossa ei ollut kovin monta henkisesti tervettä. 1800-luvun alussa herätetty kysymys itsemurhan ja mielenhäiriön välisestä yhteydestä oli vuosisadan lopulla jo itsemurhakeskustelun tärkeimpiä aiheita.¹⁴⁸ Tämä näkyy myös lehtikirjoittelussa: kirjeenvaihtajat kommentoivat itsemurhan tehneen motiivia usein ”äkkiä syntyneellä mielenhäiriöllä”, ”mielivikaisuudella” ja ”hourupäisyydellä”.¹⁴⁹ Vetoaminen mielenhäiriöön tai mielenvikaisuuteen vähensi itsemurhan tehneen omaisten häpeää¹⁵⁰; teko selittyi sairaudesta johtuneeksi, eikä mahdollisia vaikuttimia tarvinnut pohtia niin syvällisesti kuin jos teko olisi tehty terveenä ja täysin harkiten. Tavallisesti omaiset pyrkivät kaikin keinoin todistelemaan teon olleen onnettomuus tai seurausta mielenhäiriöstä, ja tuomioistuimet tulivat asiassa vastaan: epäilyttävissä tapauksissa viranomaiset tekivät voitavansa saadakseen todisteita mielenhäiriöstä, eikä siinä suhteessa oltu turhan tarkkoja¹⁵¹.

¹⁴⁶ Pajuoja 1989, 135

¹⁴⁷ Nygård 1994, 131

¹⁴⁸ Setälä 1970, 50 ja Alho 1970, 9

¹⁴⁹ Katso Pohjalainen 7.6. 1900, Ilkka 27.8. 1907 ja Vaasan Lehti 25.7. 1885

¹⁵⁰ Katso Pajuoja 1989, 133

¹⁵¹ Pajuoja 1989, 133. Esimerkiksi seinäjokelaisen Sofia Ojaluoman tekemä itsemurha katsottiin kihlakunnanoikeudessa mielenhäiriössä tehdyksi. Katso Pohjalainen 29.12. 1900 ja 2.3. 1901

Eteläpohjalaisten maalaisyhteisöjen suhtautumista mielisairaahan tai mielenhäiriössä olleen tekemään itsemurhaan voidaan peilata esimerkiksi lehtien itsemurhauutisissa käytetyistä sanamuodoista. Vaasan Lehden sivuilla itsemurha tuomittiin vielä 1880-luvulla törkeäksi tai julmaksi teoksi. Kauhavan kirjeenvaihtaja selostaa erään itsemurhan tehneen hourupäisen miehen hautajaisia kertoen, että onnettoman kurjat jäännökset haudattiin maan multiin¹⁵². Asenteet itsemurhan tehneitä kohtaan näyttävät kuitenkin hieman lieventyvän uudelle vuosituhannelle siirryttäessä. Itsemurha muuttui uutisissa ”epätoivoiseksi teoksi” tai ”surulliseksi kohtaloksi”. Jos itsemurha oli suoritettu erityisen raa’alla tavalla, puhuttiin ”kamalalla tavalla päiviensä lopettamisesta” ja ”kamalasta teosta”.¹⁵³ Itsemurhaa alettiin pitää pikemminkin surullisena ja ikävänä asiana kuin luonnottomana ja rangaistavana tekona.¹⁵⁴

Oman lukunsa muodostivat ne mielisairaajat tai mielenhäiriöön joutuneet, jotka yrittivät itsemurhaa siinä kuitenkaan onnistumatta. *Veli Verkko* siteeraa teoksessaan ‘Lähimmäisen ja oma henki’ ranskalaista sosiologia Emil Durkheimia, jonka mukaan itsemurhalla oli yhteiskunnan kannalta positiivinen merkitys. Itsemurha nimittäin vapautti yhteisön tietystä joukosta tarpeettomia ja haitallisia yksilöitä yksinkertaisesti ja taloudellisesti. Durkheimin kantana siis oli, että näiden degeneroituneiden yksilöiden oli parempi antaa eliminoida itsensä, jotta yhteiskunta ei joutuisi väkivalloin syrjäyttämään heitä.¹⁵⁵ Tämän näkökulman mukaan itsemurhan teossa epäonnistunut muodosti yhteisölleen todellisen ongelman, sillä teossa onnistuminen olisi vapauttanut muut ihmiset taakasta. Yritykseksi jäänyt teko jätti degeneroituneen ihmisen yhteisönsä vaivoiksi.

Aivan näin pitkälle meneviä mielipiteitä ei eteläpohjalaisissa sanomalehdissä sentään viljelty. Itsemurhayrityksen tehnyt ihminen

¹⁵² Vaasan Lehti 25.7. 1885

¹⁵³ Ilkka 29.10. 1907, 29.2. 1908, 18.2. 1909 ja 3.5. 1913.

¹⁵⁴ Pajuoja 1989, 136

¹⁵⁵ Verkko 1949, 169. Emile Durkheimin teoksen *Le suicide. Etude de sociologie* (1897) mukaan.

muodosti kuitenkin läheisilleen ja asuinyhteisölleen vaikeasti käsiteltävän ongelman. Ilkka uutisoi vuonna 1910 työläisnaisesta, joka kuljetettiin epäonnistuneen itsemurhayrityksen jälkeen suoraan poliisilaitokselle, jonne kutsuttiin lääkäri sitomaan haavat.¹⁵⁶ Uutinen kuvastaa vielä vallalla olleita vanhoja asenteita; nainen toimitettiin kuin rikoksentekijä poliisiasemalle. Joskus poliisi joutui huolehtimaan epätoivoisesta pitempiäkin aikoja, kun häntä säilytettiin poliisivankilassa¹⁵⁷. Itsemurhaa yrittänyt oli peräänkatsottava, sillä hänhän saattoi uudistaa yrityksensä. Virkavallan edustajien luultavasti katsottiin voivan tehdä asialle jotain, ja poliisin harteille jäi ehkä sekavassakin tilassa olleen ihmisen asioiden järjestäminen.

Usein kävikin niin, että kerran itsemurhaa yrittänyt mielisairas pyrki kaikkiin keinoihin ottamaan itseltään hengen, eikä omaiset voineet asialle mitään. Itsemurhauutiset, joissa kerrottiin sairaan viimein monien yritysten jälkeen onnistuneen aikomuksessaan, olivat melko yleisiä.¹⁵⁸ Itsemurhaa hautova mielisairas tai mielenhäiriössä ollut olisi tarvinnut ympärivuorokautista silmälläpitoa, mutta maatalouden töistä ei aina ollut mahdollista irrottaa peräänkatsojaa. Tämän vuoksi sairas saattoi päästä karkuun, ja toteutti ajkeensa yleensä kotinsa tai hoitopaikkansa pihapiirissä¹⁵⁹.

Myöskään laitoksessa tai vaivaistalossa tapahtunut mielisairaana itsemurha ei ollut harvinaisen. Monesti ajateltiin, että turva- tai muuhun laitokseen lähetetty sairas varjeltuisi itsetuhokäyttäytymiseltä, kun paikalla oli henkilökuntaa estämässä yrityksiä. Silti lehdet uutisoivat myös vaivaistalossa ja Vanhan Vaasan sairaalassa tapahtuneista mielisairaiden itsemurhista¹⁶⁰. Henkilökunnalle sairaan laitoksessa tekemä itsemurha saattoi maksaa työpaikan, sillä heiltä edellytettiin valppautta toimessaan. Pohjalainen lainaa joulukuussa 1899 Viipurin

¹⁵⁶ Ilkka 14.7. 1910

¹⁵⁷ Pohjalainen 3.7. 1900

¹⁵⁸ Pohjalainen 19.1. 1897, Vaasan Lehti 16.10. 1889, Ilkka 8.2. 1908 ja 14.12. 1915

¹⁵⁹ Katso Vaasan Lehti 11.2. 1888 ja Ilkka 3.5. 1917

¹⁶⁰ Pohjalainen 4.4. 1901 ja Ilkka 29.10. 1907

Sanomien uutista, jossa kerrotaan Viipurin lääninsairaalan mielisairasosastolla tapahtuneesta itsemurhasta. Sairas oli jäänyt huoneeseen yksin viideksitoista minuutiksi, jolloin hän hirttäytyi halkolaatikosta löytämänsä naruun. Vartija erotettiin tapauksen johdosta toimestaan.¹⁶¹ Lehtien itsemurhauutisista voi päätellä, että itsemurha-aikeita hautovaa sairasta pystyttiin harvoin perhepiirissä estämään itsetuholta. Maaseudulla talojen pihapiireissä oli teräaseita ja muita työkaluja helposti saatavilla, eikä työvälineitä voitu aina korjata ulottumattomiin siinä pelossa, että joku vahingoittaisi niillä itseään. Laitoksissa teräseiden piilossa pitäminen onnistui huomattavasti helpommin¹⁶², mutta kuten lehtikirjoitukset osoittavat, ei niissäkään kyetty täysin suojelemaan sairasta itseltään.

Itsemurha vaikutti aina ympäristön elämään, sitä ei voitu ohittaa pelkällä tapahtuneen toteamisella. Koska mielisairas surmasi itsensä yleensä kotinsa pihapiirissä, lähimetsässä tai peltojen latorakennuksissa, saattoi kuka tahansa perheenjäsenistä, palvelusväestä tai naapurustosta löytää ruumiin. Monissa tapauksissa itsemurha tehtiin hirttäytymällä¹⁶³ tai teräaseella viillelleen¹⁶⁴, joten ruumiin löytäjää kohtasi järkyttävä näky. Itsensä viiltelemisen katsottiinkin 1800-luvulla kiistämättömästi liittyvän mielisairauteen¹⁶⁵. Joskus ruumis saattoi olla jopa mätänemistilassa, ennenkuin joku löysi sen¹⁶⁶. Moni epätoivoinen surmasi itsensä hukuttautumalla joko kaivoon, lampeen tai jokeen¹⁶⁷. Kaivoon hukuttautuneet löydettiin yleensä melko nopeasti, mutta Laihialla alkuvuodesta 1908 itsemurhan tehneen heikkomielisen naisen ruumis

¹⁶¹ Pohjalainen 16.12. 1899

¹⁶² Nygård 1994, 65

¹⁶³ Esim. Vaasan Lehti 20.4. 1887 ja 31.8. 1887, Pohjalainen 30.9. 1890 ja 25.5. 1895, Ilkka 3.5. 1917 ja 5.1. 1918

¹⁶⁴ Esim. Vaasan Lehti 5.11. 1888, Pohjalainen 7.7. 1893 ja Ilkka 9.3. 1907

¹⁶⁵ Setälä 1970, 47

¹⁶⁶ Pohjalainen 30.9. 1890. Hoitopaikastaan kadonnut tylsämielinen vaivaishoitolainen oli hirttäytynyt metsään, ja ruumis oli ehtinyt mädäntyä niin pahoin, että ruumis hajosi sitä oksasta irrotettaessa.

¹⁶⁷ Esim. Vaasan Lehti 16.10. 1889, Pohjalainen 24.11. 1891 ja Ilkka 12.5. 1907

lojui kaivossa kaksi päivää ennen löytymistään. Tällä välin kyläläiset pahaa aavistamatta ottivat käyttövetensä kaivosta.¹⁶⁸

Harvinaisempaa oli, että surmatyössä käytettiin ampuma-asetta tai myrkyä. Suomalaisia itsemurhia tutkinut *Eira Setälä* on huomionut, että naiset suorittivat itsemurhan vähemmän väkivaltaisella tavalla kuin miehet, ja erilaisista myrkyistä tuli nimenomaan 1800-luvun lopulla naisten suosimia itsemurha-”aseita”¹⁶⁹. *Toivo Nygårdin* tutkimuksen mukaan hukuttautuminen oli nimenomaan naisten itsemurhatapa, kun taas miehinen vaihtoehto oli itsensä ampuminen. Myrkyttäytyminen oli moderni vaihtoehto, sillä vasta teollisen kehityksen myötä se yleistyi itsemurhaamistapana.¹⁷⁰ Ilkan itsemurha- tai itsemurhayritysuutisissa raportoitiin muun muassa ammoniakkin ja lysoolin juomisesta; aina myrkyin laadusta ei kuitenkaan päästy selvyYTEEN¹⁷¹. Tapauksessa, jossa ihminen kuoli myrkkyyN, oli aina olemassa myös se mahdollisuus, että kyseessä oli vahinko¹⁷². Yleensä epätavallisissa olosuhteissa tapahtunut kuolemantapaus antoi aiheen ruumiinavauksen tekemiselle. Juuri myrkytystapaukset olivat ruumiinavausta suorittavan lääkärin kannalta varmasti kaikkein vaikeimpia; usein oli erittäin vaikeata päätellä, minkä takia esimerkiksi lääkintätarkoituksiin käytettävää ainetta oli otettu suuria määriä. Kyseessä saattoi olla itsemurha - tai tietämättömyydestä aiheutunut vahinko.¹⁷³ Ruumiinavauksella pyrittiin varmistamaan, että tapahtunut itsemurha oli todellakin itsemurha eikä toisen ihmisen käden kautta tapahtunut murha¹⁷⁴. Ruumiinavauksen suorittaminen kuului piirilääkärin velvollisuuksiin¹⁷⁵.

Itsemurha oli aina asianomaisen perheelle ja muulle lähipiirille surullinen tragedia varsinkin silloin, kun itsemurhan tehneeltä jäi jälkeen

¹⁶⁸ Ilkka 29.2. 1908

¹⁶⁹ Setälä 1970, 48

¹⁷⁰ Nygård 1994, 62, 64 ja 71

¹⁷¹ Ilkka 30.12. 1913, 1.6. 1918 ja 13.6. 1921

¹⁷² Nygård 1994, 72

¹⁷³ Nygård 1994, 72

¹⁷⁴ Katso Ilkka 26.1. 1915

¹⁷⁵ Tarmio 1996, 124

alaikäisiä lapsia.¹⁷⁶ Mielisairaana tai mielenhäiriössä ollut ihminen ei varmastikaan ollut täysin työkykyinen perheensä elatuksen osanottaja, mutta silti edes jonkinlaista toivoa parantumisesta saatettiin elätellä. Itsemurha sensijaan oli lopullinen ja luultavasti lopulta hyvin epätoivottava ratkaisu, jota monen terveen ihmisen oli vaikea käsittää.

Sekä Vaasan Lehti, Pohjalainen että Ilkka julkaisivat ahkerasti uutisia itsemurhista ja niiden yrityksistä. Onkin syytä olettaa, että levikkialueella tapahtuneet itsemurhanteot päätyivät ennen pitkää kirjeenvaihtajien välityksellä lehtien sivuille ilman poikkeusta. Kiinteässä maalaisyhteisössä tällaisia tapahtumia oli erittäin vaikeata salata, ja piirilääkärin tulo paikkakunnalle huomioitiin aina. Itsemurha ei ollut sairaan perhepiirin yksityinen asia, siitä pitivät lehdet osaltaan huolen: niissä itsemurhaajan nimi, kotipaikkakunta ja -kylä sekä itsemurhatapa mainittiin tarkasti ketään säästelemättä. Kuvaukset itsemurhatavasta ja -välineistä olivat sangen tarkkoja, mutta kirjeenvaihtajien omia mielipiteitä teon mahdollisesta tuomittavuudesta on vain vähän. Tutkittavasta aineistosta ei löytynyt esimerkiksi yhtään ankaran uskonnollista kannanottoa tapahtuneeseen. Ehkä lehdet antoivat lukijoilleen tilaisuuden itse määritellä kantansa, ja pidättäytymällä asialliseen ja suorasanaiseen tapahtumien kulun kertomiseen tämä kävi parhaiten.

3. 2. Vaaraksi ympäristölleen

1800-luvun lopussa mielisairaus alettiin yhä enemmän mieltää yhteiskunnan turvallisuuden ja järjestyksen riskiksi, joka oli saatava hallintaan. Yhteisö saattoi sietää mielisairasta varsin kauan ellei hänestä ollut suoranaista vaaraa jokapäiväiselle elämälle. Jos sairasta pidettiin ympäristölleen todella vaarallisena hulluna, hänet toimitettiin mahdollisuuksien mukaan laitoshoitoon. Länsimaisessa kulttuurissa valvonnan perusteena on yleensä ollut näkemys, että yksilö ei saa olla

¹⁷⁶ Katso Pohjalainen 15.8. 1895 ja Ilkka 22.3. 1923

vaaraksi itselleen eikä ympäristölleen. Ainakin 1800-luvun lopulle saakka hullun tuntomerkkejä olivat alasti esiintyminen, seksuaalinen poikkeavuus, rakkaus tuleen ja tarpeettomalta näyttänyt väkivalta. Mikä tahansa näistä voidaan asianomaiselle vääryyttä tekemättä katsoa yhteisöä vaarantaneeksi ominaisuudeksi.¹⁷⁷

Etelä-Pohjanmaan agraarisissa kyläyhteisöissä suhtauduttiin lehtikirjoitusten perusteella varauksellisesti outoihin kulkijoihin, varsinkin silloin jos huomattiin vieraan osoittavan merkkejä mielisairaudesta.¹⁷⁸ Nuivan suhtautumisen taustalla vaikuttivat käytännölliset syyt: sairaan ihmisen arveltiin aiheuttavan kyläläisille ylimääräisiä köyhäinhoitokuluja¹⁷⁹ ja tuntemattoman sairasmielisen käyttäytyminen oli vaikeasti ennakoitavaa. Oman pitäjän ja kylän sairaiden käytös tunnettiin, ja heitä osattiin tarpeen tullen karttaa ja varoa. Silti lehdissä julkaistiin silloin tällöin kirjoituksia uhkaavan vaarallisesti käyttäytyvien sairaiden tekosista. Pohjalaisen Isonkyrön kirjeenvaihtaja kertoo elokuussa 1891 sairasmielisestä miehestä, joka kävi aika-ajoin kyläläisten kimppuun surmaamistarkoituksissa. Kirjeenvaihtajan tietojen mukaan sairas uskoo parantuvansa, jos vain saa jonkun hengiltä. Mielipiteenään kirjoittaja toteaa, että mies olisi pikimiten saatava parannuslaitokseen.¹⁸⁰

Yhteisölleen vaarallisen mielisairaahan kohtalo ei jäänyt tämän perheen ratkaisujen varaan, vaan viranomaiset puuttuivat herkästi tilanteeseen. Ja elleivät viranomaiset heti ilmoitettujen väkivallantekojen tai uhkaavan käyttäytymisen jälkeen toimineet odotetulla tavalla, tapahtumista lehdille kirjoittaneet valppaat kynäniekat pitivät huolen siitä, että asia ei jäänyt puolitiehen. Kirjeenvaihtaja saattoi vaatia selostuksensa lopussa

¹⁷⁷ Nygård 1998, 96, 18, 196, 20 ja 94. Katso mielisairaiden pitämisestä yhteiskunnallisen järjestyksen uhkana myös Salo 1996, 59

¹⁷⁸ Katso Ilkka 26.9. 1916 ja 3.8. 1907

¹⁷⁹ Ylikangas 1989, 50

¹⁸⁰ Pohjalainen 4.8. 1891

viranomaisia toimiin sairaan lukkojen taakse saattamiseksi¹⁸¹. Varovaisuuteenkin mielisairaiden suhteen kehoitettiin¹⁸².

Väkivaltainen mielisairas saatettiin pidättää yleiselle turvallisuudelle vaarallisena henkilönä, ja silloin säilytyspaikaksi tuli vankila¹⁸³. Aina ei kuitenkaan tiedetty, mikä tällaiselle ihmiselle olisi parhain säilytyspaikka¹⁸⁴; potilaspaikat mielisairaiden laitoksissa olivat rajalliset ja tavalliset vankilat tuskin olivat valmistautuneita sairaiden rikollisten vastaanottamiseen. Siksi väkivaltainenkin sairas jäi usein hoidettavaksi kotioloihin. Olosuhteet kotihoidossa eivät aina olleet läheskään parhaat mahdolliset, sillä sairaita saatettiin säilyttää esimerkiksi ulkorakennuksissa. Ilkka lainaa maaliskuussa 1910 Keski-Suomea, jossa kerrotaan konginkankaalaisen mielenvikaisen olleen kahlehdittuna erillisen asuinrakennuksen seinään, ilmeisesti juuri vaarallisuutensa takia. Sairas oli saanut jostain käsiinsä tulitikut, joilla sitten sytytti rakennuksen tuleen ja paloi itse kuoliaaksi, koska ei voinut paeta.¹⁸⁵

Mielisairaalassa hoidettavana ollut väkivaltainen sairas saatettiin kotiuttaa tervehtyneenä, mutta tämä ei taannut yhteisölle täyttä turvallisuutta. Pohjalaisen Isonkyrön kirjeenvaihtajan mukaan kirkossa häiriköimään alkanut mäkitupalainen saattoi olla vaarallinen, sillä kaksi vuotta sitten Vanhassa Vaasassa hoidettavana ollut mies oli sairasmielisenä ollessaan yrittänyt uhrata lapsensa. Miehen mielisairaus oli puhjennut hänen liittyttyään uudestikastajain uskonnolliseen lahkoon.¹⁸⁶ Isonkyrön tapaus on harvinainen. Mielisairas kohdisti väkivaltaiset hyökkäyksensä usein perheeseensä, mutta oman lapsensa uhrausyritys ylittää julmuudellaan tavalliset päällekkarkaukset. Kirje sai isokyröläiset varmasti varuilleen asianomaisen mäkitupalaisen suhteen.

Hoidettavana ollut ja sittemmin kotiutettu sairas aiheutti päänvaivaa kuntien vaivaishoitohallituksille. Yleensä sairaalasta kotiutettu pyrittiin

¹⁸¹ Pohjalainen 12.7. 1900, Ilkka 20.4. 1906 ja 19.9. 1908

¹⁸² Pohjalainen 23.2. 1892

¹⁸³ Pohjalainen 13.3. 1900

¹⁸⁴ Vaasan Lehti 3.8. 1882

¹⁸⁵ Ilkka 12.3. 1910

¹⁸⁶ Pohjalainen 13.2. 1896

sijoittamaan lähisukulaisten hoiviin, ja joskus kävi niin, että iäkkäät vanhemmat joutuivat ottamaan hoitovastuun aikuisesta lapsestaan. Vimpelissä eräs tällainen vanhempi-lapsi-hoitosuhte päättyi siten, että sairasmielinen poika surmasi kirveellä vanhan isänsä perheriidan päätteeksi. Poika oli ollut lääninsairaalassa puoli vuotta hoidettavana kunnan kustannuksella, ja hoitovastuu oli vaivaishoitohallituksen päätöksellä siirtynyt sairaan vanhemmille tämän sairaalasta kotiutumisen jälkeen. Sairasmielisellä miehellä oli omakin perhe, joka kuitenkin oli hajonnut jo vuosia aikaisemmin ilmeisesti perheenpään sairauden takia.¹⁸⁷

Rakkaus tuleen näyttää olleen yleistä mielisairaille, ja usein siitä oli tuhoisia seurauksia. Ainakin yksi lehtijutussa mainittu tulipalo on sellainen, jossa palon sytyttämisen perimmäisenä tarkoituksena voidaan olettaa olleen itsensä tappaminen. Laihian vaivaistalolla huhtikuussa 1913 syttynyt tulipalo sai alkunsa erään mielisairaahan hoitolaisen kopista, ja mies kuoli liekkeihin¹⁸⁸. *Eira Setälän* mukaan patjan sytyttäminen oli vankiloissa käytetty itsemurhaamistapa¹⁸⁹; vaivaistalon mielisairasosasto ei ainakaan ulkoisilta puitteiltaan kovin paljoa poikennut vankilasta. Tulipalon sytyttäminen, vaikka sillä olisi ollut pelkästään itsemurhatarkoitus, aiheutti varsinkin laitoksissa todellista vaaraa myös muille ihmisille. Isonkyrön turvakodissa heikkomieliäinen sytytti palon, jonka hoitajar kaikeksi onneksi havaitsi ajoissa. Pohjalaisen tietojen mukaan vahinko olisi voinut olla hyvinkin suuri, mikäli tuli olisi saanut kyteä kymmenenkin minuuttia kauemmin. Turvakodissa oli tapahtumahetkellä 70 hoidokkia.¹⁹⁰ Laihian vaivaistalon palossa menehtynyt mies oli ainut lehtijutuista löytynyt tulipalossa kuollut, yleensä vahingot olivat vain aineellisia¹⁹¹. Pieniltäkin näyttäneet tulipalonalut saattoivat kuitenkin vaarantaa monia ihmishenkiä, sillä

¹⁸⁷ Pohjalainen 11.2. 1896

¹⁸⁸ Ilkka 24.4. 1913

¹⁸⁹ Setälä 1970, 48

¹⁹⁰ Pohjalainen 10.4. 1915

¹⁹¹ Ilkka 22.4. 1913 ja 12.1.1922

vaivaistaloissa ainakin rauhattomimmat mielisairaajat pidettiin kopeissa lukkojen takana. Palon syttyessä sairaiden pelastusyritykset oli tehtävä nopeasti.

Ainut seksuaaliseen väkivallanyritykseen viittaava kirjoitus löytyy Ilkasta maaliskuulta 1913. Kauhajoella kahta naista ahdistellut mies ei onnistunut yrityksissään kummallakaan kerralla, mutta koska hänen henkilöillisyydestään ei oltu päästy selvyyteen, varoitteli kirjeenvaihtaja lukijoita ja kehotti poliisia ponnistelemaan rikollisen kiinnisaamiseksi.¹⁹² Se, että seksuaalisesti poikkeava käyttäytyminen leimattiin mielisairaana ihmisen ominaisuudeksi, näkyy hyvin lehtijutun otsikosta: vaikka varmuutta päällekkarkajaan henkilöillisyydestä ja hänen sielullisesta terveydentilastaan ei ollut, otsikko kuului ”Mielipuolenko vai surkuteltavan raakuuden työtä?”. Mielisairashoitokomitean vuonna 1908 valmistuneessa mietinnössä juuri seksuaalinen hillittömyys nostettiin seikaksi, joka teki monista mielisairaista ympäristölleen ja jopa koko yhteiskunnalle vaarallisia henkilöitä¹⁹³.

Eteläpohjalaisten sanomalehtien julkaisemien mielisairaita koskettelevien juttujen perusteella paikallistasolla suurimmat ongelmat aiheutuivat kuitenkin siitä, että moni mielisairaana tekemä väkivallanteko johti päällekkarkauksen uhrin kuolemaan. Kysymys oli harvoin harkitusta murhasta. Pikemminkin tavallisemmalta näyttää tilanne, jossa sairas oli suuttunut jossakin arkipäivän tilanteessa niin kovasti, että vahingoitti kuolettavasti isäntäänsä tai perheensä jäsentä¹⁹⁴. Kuolemaan johtaneita väkivallantekoja sattui yllättävän usein myös vaivaistaloissa. Työhön kykenevät mielisairaajat osallistuivat talon töihin, jolloin he saivat käsiinsä surmaamiseen soveltuvia aseita. Väkipalalta kohdistui useinmiten toiseen hoidokkasaan¹⁹⁵, mutta vaivaistalojen henkilökuntakaan ei välttynyt päällekkarkauksilta. Esimerkiksi Laihian vaivaistalolla synkkämielinen

¹⁹² Ilkka 15.3. 1913

¹⁹³ Komiteanmietintö 6:1908, 42

¹⁹⁴ Pohjalainen 6.6. 1890 ja 11.2. 1896, Ilkka 13.8. 1908

¹⁹⁵ Ilkka 8.7. 1913 ja 14.4. 1919 ja Pohjalainen 16.6. 1914

hoidokas karkasi laitoksen johtajan kimppuun kirves aseenaan, ja vain nopeat refleksit pelastivat johtajan¹⁹⁶.

Jotakin vaivaistalojen henkilökunnan määrästä voidaan päätellä Ilkan jutusta, jossa kerrotaan Alajärven kunnalliskodilla tapahtuneesta verityöstä. Yöhoitajan tehtävää hoitamassa ollut lyhytmielinen mies kyllästyi erään hoidokkinsa huutoon niin, että katkaisi tämän kurkun kirveellä¹⁹⁷. Vaikeuksia vaivaistaloissa näyttää tuottaneen myös se, että niissä jouduttiin huoltamaan sekä mielisairaita, vanhuudenheikkoja että köyhyydestä kärsiviä, joskin mieleltään ja fyysikaltaan terveitä, ihmisiä. Pohjalainen kirjoitti kesäkuussa 1914 Hausjärven vaivaistalossa tapahtuneesta surmatyöstä, jossa heikkomielisen naisen uhriksi oli joutunut 80-vuotias hoidokkivanhus¹⁹⁸. Useat mielisairaajat olisivat tarvinneet laitoksessa ympärivuorokautista vahtimista. Mutta kuten jo Alajärven kunnalliskodin tapaus osoitti, hoidokkaat joutuivat vahtimaan jopa toinen toistaan, kun henkilökuntaa ei ollut riittävästi. Lehdet eivät puuttuneet surmatöistä tai niiden yrityksistä raportoidessaan vaivaistaloissa annetun huollon laatuun eivätkä moittineet henkilökuntaa huolimattomuudesta. Ilmeisesti mielisairaita oli totuttu pitämään arvaamattomina, ja jokaisen tuli omalta kohdaltaan noudattaa varovaisuutta oleskellessaan ja työskennelleessään sairaan lähettyvillä. Eniten kummastusta herättää kuitenkin se, että lehdissä ei puututtu sairaan toimimiseen yöhoitajana.

Väkivaltarikollisuus lisääntyi valtakunnan tasolla huomattavasti ajanjaksona 1905-1913, ja Suomi liittyi suuren väkivaltarikollisuuden maihin. Samaan aikaan Pohjanmaalla väkivallantekoihin johtanut aggressiivisuus kuitenkin väheni.¹⁹⁹ Väkivallantekoja tekivät toki muutkin kuin vain mielisairaajat ihmiset, mutta lehtiuutisissa juuri mielisairaiden tekemät surmat tai surmausyritykset erottuivat. Mielisairas ihminen oli jo sinällään yhteisölleen ongelmallinen tapaus, ja

¹⁹⁶ Ilkka 7.12. 1909

¹⁹⁷ Ilkka 14.4. 1919

¹⁹⁸ Pohjalainen 16.6. 1914

¹⁹⁹ Nygård 1994, 37

jos hän osoittautui myös hengenvaaralliseksi, terveen ihmisen oli vaikea käsitellä asiaa. Terveen, 'normaalina' pidetyn ihmisen aggressiivisuutta kyettiin ainakin joissain tapauksissa hillitsemään keskustelemalla, sairas taas jäi harvoin kuuntelemaan järkipuhetta. Surmatyön tehneelle mielisairaalle ei ainakaan maaseudulla ollut tarjolla psykiatrista ammattiapua, ja hänet passitettiin yleensä tavallisten rikollisten seuraan lääninvankilaan. Turun 108-paikkainen vankimielisairaala perustettiin vasta vuonna 1911²⁰⁰.

3.3. Amerikansiirtolaisuus ja mielisairaus

Suomen väkiluku kasvoi 1800-luvun kuluessa nopeasti. 1800-luvun alkaessa väkiluku oli miljoona, ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä se oli kohonnut jo kolmeen miljoonaan. Taloudellisesta kasvusta huolimatta kaikille ei riittänyt kunnolla palkattua työtä. Väkiluvun kasvu tapahtui nimenomaan maaseudulla, ja ”liikaväestön” oli hakeuduttava joko kotimaan kaupunkeihin tai lähdettävä siirtolaiseksi. Väestö kasvoi 1800-luvun Pohjanmaalla nopeammin kuin muualla Suomessa.²⁰¹ Etelä-Pohjanmaan maakunnan asukasmäärä lisääntyi vuosina 1805-1880 peräti 171,5 %, kun koko Suomen vastaava lisäys oli 129,4 %. Etelä-Pohjanmaan voimakkaan väestönkasvun on tutkimuksessa katsottu johtuneen kytöviljelyn laajentumisesta ja siitä seuranneesta uudisasutuksesta. Korpikylien kehitys maanviljelyspitäjiksi alkoi ja toi mukanaan säännönmukaisen väestönkasvun.²⁰² Kun Itä- ja Etelä-Suomen liian suureksi kasvanut maalaisväestö muutti Etelä-Suomen teollisuuskaupunkeihin, pohjalaiset valitsivat amerikansiirtolaisuuden. Amerikansiirtolaisuus olikin varsin pohjalainen ilmiö: noin puolet suomalaisista amerikansiirtolaisista lähti Pohjanmaalta.²⁰³

²⁰⁰ Teräksinen 1933, 8-9

²⁰¹ Kero 1997, 14-15

²⁰² Latikka 1987, 49

²⁰³ Kero 1997, 14-15

Etelä-Pohjanmaan siirtolaisuutta tutkinut *Anna-Leena Toivonen* katsoo, että siirtolaisuuden sanoman saapuminen maakuntaan ei liittynyt mihinkään tiettyyn tapahtumaan tai määrävuoteen. Maakunnan miehet toivat ajan mittaan tietoa liikkeessaan kaukopurjehdusmatkoillaan tai kauppa- ja ansioretkillään Itämeren piirissä. Silti esimerkiksi nälkävuosien 1867-68 murros osoitti yksipuolisesti maatalouteen nojautuvan elinkeinoelämän heikkoudet. Maatalouden katastrofi pakotti monet irrottautumaan kotikonnustaan ja etsimään leipää ja työtä muualta. *Toivonen* näkeekin katovuosien merkityksen siirtolaisuuden lähtökohtana siinä, että ne muokkasivat nopeasti henkisen maaperän otolliseksi lähtöajatukselle.²⁰⁴

Siirtolaiseksi lähtemisen syy oli usein se, että kotimökki ei pystynyt tarjoamaan toimeentuloa isolle lapsikatraalle. Pohjois-Amerikassa taas oli pulaa työvoimasta; koskemattomia metsiä ja malmioita ryhdyttiin hyödyntämään kiihtyvällä vauhdilla.²⁰⁵ Taloudellisten tekijöiden lisäksi siirtolaiseksi lähdön syynä saattoi olla perin inhimilliset tekijät: *Kirsi Pohjola* on Saarijärven pitäjän luvatonta seksuaalisuutta tutkiessaan havainnut, että siirtolaisuutta käytettiin eräänlaisena avioeron saamisen välikappaleena. Aviopuolison Amerikkaan karkaaminen oikeutti jätetyn puolison hakemaan avioeroa, ja Amerikka-retoriikka vahvistui 1900-luvulle tultaessa. Ulkomaille karkaaminen oli erittäin yleistä, ja yleensä karannut osapuoli oli aviomies.²⁰⁶ *Pohjolan* tekemät havainnot siirtolaisuuden ja avioerojen yhteydestä pitivät paikkansa varmasti myös Etelä-Pohjanmaalla. Naimisiin mentäessä tulevaa puolisoa ei tunnettu kunnolla, ja jos tämä avioelämän jossakin vaiheessa osoitti esimerkiksi mielenterveyden menettämisen merkkejä tai jos yhteiselämä ei syystä tai toisesta sujunut, näyttäytyi siirtolaiseksi lähteminen varmasti yhtenä vaihtoehtona.

Jo 1900-luvun alussa pantiin merkille, että siirtolaisuus vaikutti epäedullisesti sekä Etelä-Pohjanmaan taloudelliseen kehitykseen että

²⁰⁴ Toivonen 1963, 20-21

²⁰⁵ Kero 1997, 15

²⁰⁶ Pohjola-Vilkuna 1995, 63

väestönkehitykseen. Vanhusten suhteellinen määrä Etelä-Pohjanmaan väestöstä kasvoi, kun siirtolaisiksi lähti parhaassa työiässä olevia ihmisiä.²⁰⁷ Mielisairaanhoitokomitean mietinnössä selitettiin Vaasan läänin suurta mielisairasten määrää sillä, että Pohjanmaalta lähti paljon työikäistä väestöä siirtolaisiksi, kun taas ruumiillisesti ja henkisesti vajavaiset olivat pakotettuja jäämään²⁰⁸.

Siirtolaisten kotikylä, virkamiehet ja papit ottivat usein kantaa siihen, miksi ihmiset lähtivät. Usein oltiin valmiita ymmärtämään siirtolaisiksi lähtevien motiiveja, mutta siirtolaisuutta tarkasteltiin myös kielteisessä valossa.²⁰⁹ Eteläpohjalainen lehdistö otti siirtolaisuusasian omakseen, ja katsoi asiakseen jopa varoitella innokkaita lähtijöitä luottamasta liiaksi siihen, että Amerikassa kaikki olisi paremmin²¹⁰.

Siirtolaisuuden vaikutukset olivat Etelä-Pohjanmaalla moninaiset. Lehdistössä siirtolaisuuteen otettiin joskus kärkevästikin kantaa, ja siirtolaisiksi mieliviä nimitettiin Amerikan kiihkon valtaamiksi²¹¹. Siirtolaisuus ei vaikuttanut yksinomaan valtameren taakse lähtevän omaan elämään, vaan se tuntui myös kotiin jäävien keskuudessa. Esimerkkinä tästä käy Pohjalaisen vuoden 1893 alussa julkaisema kuvernöörin vaatimus, jonka mukaan lääninhallitukselle oli lähetettävä lista niistä ihmisistä, jotka olivat joutuneet edellisenä vuonna kunnan vaivaishoidon rasitukseksi sen vuoksi, että heidän ylläpidostaan vastuullinen omainen oli lähtenyt Amerikkaan²¹². Siirtolaiseksi lähtenyt saattoi hieman rikastuttuaan lähettää Amerikan paketteja kotiin jääneille, mutta toimeentuloon kiinnipääsy ei tapahtunut välttämättä nopeasti. Sillävälin vaimo, lapsi tai muu omainen saattoi kärsiä kotimaassa ikävää ja jopa suoranaista aineellista puutetta. Vaasan Lehden Teuvan kirjeenvaihtajan kanta siirtolaisuuteen käy hyvin ilmi hänen maaseutukirjeestään, jossa kerrotaan erään vaimon itsemurhasta.

²⁰⁷ Toivonen 1963, 196 ja 198

²⁰⁸ Komiteanmietintö 6:1908, 56-57

²⁰⁹ Kero 1997, 15

²¹⁰ Vaasan Lehti 10.8. 1887

²¹¹ Katso esim. Vaasan Lehti 28.12. 1887

²¹² Pohjalainen 20.1. 1893

Kirjeenvaihtajan tietojen mukaan vaimon sanotaan tulleen heikkomieliseksi ikävästä ja surusta, sillä hänen miehensä oli lähtenyt Amerikkaan keväällä. Vaimon sairastuminen ja siitä seurannut itsemurha olivat siis Amerikan kiihkon valtaaman miehen syytä : ”mikä hyöty tällekin miehelle mahtaa olla mainiosta matkastansa!”²¹³ Kirjeenvaihtaja vierittää syyn vaimon sairastumisesta ja itsemurhasta siirtolaiseksi lähteneen miehen harteille, ja tämän melko pitkälle menevän johtopäätöksen hän on tehnyt kuulopuheiden perusteella. Tästä voidaan päätellä, että siirtolaisuus herätti hyvinkin negatiivisia tunteita ainakin osassa väestöä. Totta varmasti olikin, että siirtolaisuus saattoi aiheuttaa kotiin jääneille inhimillisiä kärsimyksiä. Lehdistö puuttui asiaan ryhtymällä ajamaan huono-osaisiksi katsomiensa asiaa jopa tiukkasävyisin sanankääntein.

Siirtolaisuuden kasvun myötä jouduttiin myös aivan uudenlaisen ongelman eteen: kaikki suomalaiset ja eteläpohjalaiset eivät sopeutuneet pohjoisamerikkalaiseen elämäntapaan ja erilaiseen kulttuuriin. Siirtolaiseksi lähdettiin paremman toimeentulon toivossa ja siinä luulossa, että työtä todella löytyisi kaikille tulijoille. Vaasan Lehden tietojen mukaan työttömyys saattoi kuitenkin kohdata myös Amerikassa, ja lisävaikutena olivat usein asumisen ahtaus ja kalvava koti-ikävä²¹⁴. Pohjalaisessa julkaistiin huhtikuussa 1898 juttu mielisairauksien yleisyydestä amerikansuomalaisten keskuudessa, ja kirjeenvaihtajan tekemät huomiot vahvistivat käsitystä suomalaissiirtolaisista melkoisten paineiden alla. Kirjeenvaihtajan mukaan Michiganin osavaltion Newberryn hourinhuoneen potilaista yli kolmannes oli suomalaisia, ja paikkakunnalla olikin tullut yleiseksi sellainen luulo, että Suomesta lähetettiin tahallaan matkaan mielenvikaisia, jotta heistä päästäisiin eroon. Kirjeenvaihtajan päätelmän mukaan mielenvikaisuus amerikansuomalaisten joukossa oli yleistä siksi, että suomalainen luonne ei sopeutunut uusiin oloihin yhtä nopeasti kuin muiden kansallisuuksien

²¹³ Vaasan Lehti 17.9. 1883

²¹⁴ Vaasan Lehti 10.8. 1887

luonne. Mielen jännitys ja outo olo vaikuttivat häiritsevästi järjen tasapainossa pitämiseen. Yleisimmäksi syyksi useisiin mielenvikaisuustapauksiin kirjeenvaihtaja näkee kuitenkin sen, että moni vietti juopottelevaa ja perin irstasta elämää.²¹⁵

Anna-Leena Toivosen mukaan suurimmat syyt siirtolaisten kotiinpalamiselle olivat perhesuhteiden muutokset, koti-ikävä, terveyden pettäminen ja se, että Amerikassa oli alun perin suunniteltukin oleskeltavan vain muutama vuosi. Siirtolaisuus kiihtyi Etelä-Pohjanmaalla 1890-luvulla, ja vuonna 1899 lähtijöitä oli lähes kuusituhatta. Takaisin tulijoista ei ole olemassa täydellisiä tietoja²¹⁶, mutta Pohjalainen raportoi juuri tuona kiihkeimpänä siirtolaiskautena lähes joka vuosi mielisairaana takaisin kotiin palanneista eteläpohjalaisista tai ruotsinkieliseltä rannikolta kotoisin olevista siirtolaisista. Amerikassa sairaaksi tullut joutui turvaamaan muiden suomalaisten avun varaan, yleensä jo kielivaikeuksien takia. Mustasaaren Hiekankylästä kotoisin ollut nuori nainen oli menettänyt järkensä yrittäessään epätoivoisesti ansaita itselleen jonkinmoista pääomaa. Paikkakunnan muut suomalaiset joutuivat ottamaan naisen hoiviinsa, ja näiden avuliiden varoilla hänet sitten toimitettiin myös Mustasaarelle palaavan pariskunnan mukana kotiin.²¹⁷

Varattomaksi jääneen ja sairastuneen amerikansiirtolaisen voidaan ajatella olleen melko turvaton ja yksinäinen. Lehtijutuista käy kuitenkin ilmi, että suomalaissiirtolaisten keskuudessa pidettiin huolta toisistaan, ja sairastunut toimitettiin joko kotimaahan tai lähimpään mielisairaalaan²¹⁸. Kanadassa suomalaissiirtolaiset perustivat yhdistyksiä, joiden tehtävänä oli huolehtia jäsentensä hyvinvoinnista, perheestä ja hautauksesta kuolemantapauksen kohdatessa. Paikkakunnilla, joilla ei ollut virallista suomalaista keskinäisen avun seuraa, suomalainen yhteisö tai muut

²¹⁵ Pohjalainen 5.4. 1898

²¹⁶ Toivonen 1963, 22 ja 25. Esimerkiksi pienestä Lehtimäen pitäjästä lähti v. 1893 siirtolaiseksi 35 ihmistä, ja vuonna 1905 saavutettiin huppu: 61 lähtijää. Puumala 1997, 13

²¹⁷ Pohjalainen 2.8. 1894

²¹⁸ Katso Pohjalainen 14.1. 1897

kulttuuriseurat auttoivat avuntarvitsijoita. Useat ompeluseurat keräsivät varoja kustantaakseen keuhkotautisia takaisin Suomeen.²¹⁹ Vaikka mielisairaaksi tulleen auttamisesta ei suomalaisten kanadansiirtolaisten apuyhdistyksistä puhuttaessa mainita, on oletettavaa, että heidät otettiin samalla tavoin yhteisön siipien suojaan kuin fyysisesti sairastuneet. Suomalaisten ystäväverkostot olivat suhteellisen kestäviä²²⁰, ja tästä oli suuri apu varsinkin hädän hetkellä. Myös monien kansallisuuksien Yhdysvalloissa suomalaisten yhteenkuuluvuuden tunne luultavasti tiivistyi, ja lähtömaakunnasta huolimatta yhteiseksi nimittäjäksi muodostui suomalaisuus. Voisi päätellä, että mieleltään sairastuneen ihmisen asiaa ymmärrettiin paremmin jo olosuhteidenkin pakosta; jokainen suomalaissiirtolainen joutui kokemaan uuteen sopeutumisen ongelmallisuuden ja täten henkisten paineiden alla sairastuneita ymmärrettiin ja heihin suhtauduttiin myötätuntoisemmin.

Amerikansuomalaiset olivat ahkeria lehtien lukijoita, ja monista muista maista tulleisiin siirtolaisiin verrattuna myös poikkeuksellisen lukutaitoisia. Lähes jokaisessa siirtolaisperheessä luettiin ainakin yhtä amerikansuomalaista lehteä, eikä synnyinmaan ja kotimaakunnan lehden tilaaminenkaan ollut harvinaista. Lisäksi siirtolaiset lähettivät omia paikallisia siirtolaislehtiään luettavaksi Suomeen. Niinpä 1890-luvulla väitettiin, että Pohjanmaalla luettiin amerikansuomalaisia lehtiä yhtä paljon kuin kotimaisiakin. *Reino Kero* pitää väitettä liioiteltuna, mutta myöntää, että Pohjanmaalle tulleiden amerikansuomalaisten lehtien määrä oli suuri 1800-luvun lopulla.²²¹ Näyttää siltä, että eteläpohjalaiset lehdet saivat mielenkiintoista lisäaineistoa lainaamalla kirjoituksia näistä amerikansuomalaisista lehdistä. Amerikkaan menneiden kuulumiset kiinnostivat, ja jotkut siirtolaiset jopa kirjoittivat suoraan eteläpohjalaiselle lehdelle uuden kotimaansa tapahtumista²²².

²¹⁹ Lindström 1991, 79-81

²²⁰ Katso Lindström 1991, 79

²²¹ Kero 1997, 147 ja 150

²²² Katso Pohjalainen 14.1. 1897. Juttu on toimitettu joko suoraan Pohjalaiselle, tai sitten se on kulkeutunut kirjoittajan sukulaisten kautta lehden käyttöön.

Amerikassa mielisairaaksi tulleiden nimi- ja kotipaikkakuntatiedot olivat ainakin Pohjalaisessa lähes vakioaineistoa. Juttuihin ei kuitenkaan toimituksessa lisäilty ilkeämielisiä kommentteja tai arvailuja sairastumisen syystä, joten uutisten tarkoitus saattoi olla sairaaksi tulleen Suomessa asuvien omaisten informoiminen. Suomalaisten siirtolaisten kovan elämän kuvaaminen saattoi sisältää myös osittain piilotetun viestin: lukijoita haluttiin varoittaa ja liikoja matkustusintoja hillitä. Pahimmassa tapauksessa unelmat eivät uudella mantereella toteutuneet, ja pettymyksestä mielikin saattoi järkkyyä.

Ilkassa amerikansuomalaiset saivat juttujen määrästä riippuen oman palstansa, joka kulki otsikolla Suomalaiset Amerikassa. Tällekin palstalle pääsi yksi onneton sairastumistarina: suomalaismies John Koski oli otettu Minnesotan osavaltiossa siirtolaisviraston huostaan, sillä hän oli esiintynyt alastomana ihmisiä säikytellen. Ilmiselvästi mielenvikainen Koski sai lähtöpassin Suomeen.²²³

Lehtijutuista ei käy ilmi, miksi toiset sairastuneet palasivat tai palautettiin jopa rahattomina takaisin kotimaahan, kun toiset taas passitettiin mielisairaalaan kotiosavaltiossaan. Selitystä tähän voi hakea siirtolaisen varallisuudesta: oletettavaa on, että jos sairastuneella oli varaa maksaa hoidostaan, hän sai jäädä. Varatonta mielenterveytensä menettänyttä siirtolaista ei varmastikaan kohdeltu suopeasti, ellei tällä sitten ollut muiden suomalaissiirtolaisten tukea takanaan. Mielisairashoitokomitean mietinnöstä käykin ilmi, että normaalikäytännön mukaan Yhdysvalloissa mielisairaaksi tullut siirtolainen palautettiin takaisin kotimaahansa²²⁴. Tällä selittynee myös kristiinankaupunkilaisen Matti Johanssonin kohtalo. Pohjalaisessa julkaistiin vuoden 1896 alussa tieto Botnia-laivalla Hankoon saapuneesta Johanssonista, joka oli lehden tietojen mukaan mielenviassa, varaton ja ilman minkäänlaisia papereita. Hänet passitettiin Hangon maistraatin kautta Uudenmaan lääninvankilaan odottamaan lähettämistä

²²³ Ilkka 16.4. 1910

²²⁴ Komiteamietintö 6:1908, 57

kotiseudulleen Kristiinankaupunkiin. Lehtikirjoituksessa ei mainita mitään Johanssonin mahdollisesta saattajasta tai siitä, miten hän on rahattomana selviytynyt matkasta.²²⁵ Johansson kuului siis maasta karkoitettujen joukkoon.

Varpu Lindström on tutkinut teoksessaan *Uhmattaret* ansiokkaasti muun muassa suomalaisten siirtolaisnaisten elämänlaatua Kanadassa vuosina 1890-1930. Kanada oli Yhdysvaltain ohella suomalaissiirtolaisille mieluinen kohdema, koska siellä oli tarjolla rautatie- ja kaivostöitä. Joukko eteläpohjalaisia miehiä osallistui vuonna 1882 Kalliovuorilla rautatien rakennustyöhön, ja työnantajien tyytyväisyyden osoituksena ilmestyi propagandakirja, jota ryhdyttiin uusien työntekijöiden toivossa levittämään ainakin Lapualla ja Kauhavalla. Työntekijöiden värväys tuotti tulosta, ja miesten mukana Kanadaan muutti usein vaimokin.²²⁶

Vastuu perheen terveydenhuollosta kuului perinteisesti naisille, ja sukulaisten muodostaman turvaverkon ja samaa kieltä puhuvan naapuruston puuttuessa oli yksinkertaisesti vain luotettava omaan vankkaan terveyteensä ja sitkeyteensä. Maihinnoustaessa siirtolaisen oletettiin olevan terveitä; kanadalaisia terveystarkastajia käskettiin palauttamaan takasin kaikki vammaiset, tarttuvaa tautia sairastavat ja mielenvikaiset. Myöhemmin karkoitettavien listaa täydennettiin niin, että idiootteja, imbesillejä, vajaamielisiä ja kaatumatautisia ei päästetty maihin. Mielisairaita ei siis otettu vastaan, mutta Kanadassa sairastumista oli jo vaikeampi kontrolloida. *Lindström* pitää siirtolaiskirjallisuuden kuvauksia mielenterveytensä menettäneistä siirtolaisnaisista kuitenkin tilastollisesti harhaanjohtavina. Hyvin todennäköistä silti oli, että yksinäisyys, eristyneisyys ja sopeutumisvaikeudet uuteen kulttuuriin olivat ainakin osasy sirtolaisten henkiseen pahoinvointiin. Suomalaissiirtolaisten yleinen ei-luonnollinen kuolinsyy Kanadassa olikin tapaturmaisen kuoleman ohella itsemurha.

²²⁵ Pohjalainen 25.1. 1896

²²⁶ Lindström 1991, 20-21, 24

Siirtolaisuuteen liittynyt juureton elämäntapa ja vieraantumisen tunne rasitti miehiä enemmän kuin naisia.²²⁷

Fyysisesti sairastuneen tai esimerkiksi työtaturmassa loukkaantuneen siirtolaisen voisi olettaa halunneen matkustaa kotimaahan, sillä jos sairaus tai vamma vaikeutti työntekoa, Pohjois-Amerikkaan tulon alkuperäinen motiivi vesittyi. Mielisairaaksi tulo oli tätäkin ongelmallisempi vastoinkäyminen, sillä sairaus esti useimmissa tapauksissa työntöön, ja ihminen joutui muiden määräysvaltaan häntä koskevissa päätöksissä. Voisi ajatella, että jos sairaalla oli perhettä tai muuta sukua paikalla huolehtimassa, häntä yritettiin hoitaa kotioloissa tai hänet laitettiin mahdollisuuksien ja rahavarojen mukaan hoidettavaksi paikalliseen mielisairaalaan; saattoihan sairaudesta hyvässä lykyssä parantuakin. *Lindströmin* tutkimus osoittaa, että Kanadan suomalaissiirtolaiset turvautuivat lääkärin apuun vain kaikkein vakavimmissa sairastumistapauksissa ja vain silloin jos oli tarpeeksi rahaa²²⁸. Köyhälle siirtolaiselle karkotusmääräys saattoi olla mieluinen asia, sillä se merkitsi ilmaista matkaa takaisin Suomeen. Silti karkotus oli useimmille nöyryyttävä kokemus ja perheelle suuri häpeä. Lisäksi karkotus saattoi jakaa perheitä eri mantereille.²²⁹

3. 4. Mielisairaana epäinhimillinen kohtelu

Käsitys siitä, että mielisairas oli ennen kaikkea sairas ihminen ja sen tähden hoidon ja silmälläpidon tarpeessa, oli mielisairaanhoitokomitean tutkimuksen mukaan juurtunut vain aniharvoilla paikkakunnilla kansan tietoisuuteen. Mielisairaanhoitokomitean tutkimuksesta kävi ilmi, että kunnissa oli pyrkimyksenä tehdä sairaat vaarattomiksi mahdollisimman vähin kulungein, eikä tähän pyrkimykseen tähdättäessä välitetty juurikaan inhimillisistä näkökohdista.²³⁰ Eteläpohjalaisten lehtien

²²⁷ Lindström 1991, 54, 72, 55, 68 ja 70

²²⁸ Lindström 1991, 54

²²⁹ Lindström 1991, 74

²³⁰ Komiteanmietintö 6:1908, 39

mielisairaiden huonoa kohtelua käsitteleviä juttuja lukemalla saa sellaisen käsityksen, että mielisairaanhoidokomitean päätelmät asiantilasta osuivat pitkälti oikeaan. Kristinuskon käsitys siitä, että mielisairaus johtui paholaisen riivauksesta ja ihmisillä oli oikeus kohdella vapaaehtoisesti pahan vastaanottanutta julmasti²³¹, selittänee varmasti osan raakuuksista. Toisaalta uskonnollisuuden tiukka ote kansasta oli höltyvässä, joten kaikkea raakuudentyötä on vaikea mieltää vanhakantaisten uskomusten pohjalta tehdyiksi. Paitsi että uskonnon varjolla saatettiin kohdella kanssaeläjiä huonosti, sisälsi luterilainen kristinuskokin myös ajatuksen lähimmäisenrakkaudesta. Esimerkiksi vaikeissa taloudellisissa olosuhteissa tai sairaan käyttäytyessä levottomasti Raamatun kultainen sääntö saattoi kuitenkin unohtua mielistä.

Mielisairaiden huono kohtelu tai heihin kohdistettu väkivalta tuli yleiseen tietoisuuteen yleensä vaivaishoidon tarkastajan tarkastuskäyntien yhteydessä tai siten, että asiasta oli nostettu syyte ja juttua ryhdyttiin käsittelemään oikeudessa²³². Lehdistö tarttui tällaisiin tapahtumiin innokkaasti; mielisairaiden huono kohtelu nähtiin selkeänä epäkohtana ja kärkkäin sanankääntein ja otsikoin lukijat saatiin tietoisiksi lehden kannasta: ”Törkeää raakuutta”, ”Mielisairas puoli vuotta kahleissa. Maaherra puuttunut asiaan”, ”Surkeaa mielipuolen kohtelua”²³³. Erityisesti mielisairaiden rautakahleissa pitämistä paheksuttiin, sillä se nähtiin ihmisyyttä ja hyviä tapoja loukkaavana toimenpiteenä. Lukijakunnalle haluttiin tehdä selväksi, että vuonna 1889 annettu mielisairaanhoidoasetus kielsi mielisairaahan kahleissa pidon. Ilkka uutisoi elokuussa 1921 Alajärvellä toimitetusta maaherrantarkastuksesta, jossa oli käynyt ilmi, että kunnan kunnalliskodissa oli pidetty mielisairasta miestä lähes puoli vuotta rautakahleessa jalastaan seinään kiinnitettynä. Lehti lainasi maaherran kirjoittamaa tarkastuspöytäkirjaa, jossa tapaus tulkittiin suureksi

²³¹ Achte 1989, 10

²³² Katso esim. Pohjalainen 19.8. 1892 ja 7.1. 1890

²³³ Pohjalainen 7.1. 1890, Ilkka 30.8.1921 ja Pohjalainen 9.5. 1893

rikkomukseksi: mies oli pikimiten toimitettava tarkoituksenmukaiseen hoitoon, eikä laitokseen saisi tästedes sijoittaa lainkaan mielenvikaisia. Osoitukseksi rikkomuksen vakavuudesta maaherra velvoitti nimismiehen pitämään poliisitutkinnon siitä, kenen toimesta sairas oli alunperin laitettu kahleeseen.²³⁴ Jutun julkaisemisen tarkoitus oli valistaa ihmisiä siitä, mikä oli sallittua ja hyväksyttyä, ja mikä taas ei. Valistus tuli varmasti tarpeeseen, sillä suuri osa sairaista oli edelleen kotihoidossa. Kun kunnalliskodeissakaan ei oltu selvillä mielisairaita koskevien asetusten sisällöistä, ei voitu olettaa, että yksityiset kansalaiset olisivat olleet yhtään sen tietoisempia lain kirjaimesta. Tämän vuoksi lehdistö olikin avainasemassa välittäessään lainatun kaltaisia uutisia.

Kuntien virkamiehet - vaivaishoitolautakuntien jäsenet ja ennenkaikkea vaivaishoitohallituksen esimies - olivat vastuussa siitä, millaiseen paikkaan vaivaisavun varaan joutunut mielisairas sijoitettiin. Mielisairaana kannalta huutokauppaamiskäytäntö ja sijoittaminen olivat onnenkauppaa, sillä sairaan etua ei elättäjää etsittäessä monestikaan otettu huomioon. Raha ratkaisi: huutokaupoissa se, joka lupasi hoitaa vaivaisen vähimmillä kustannuksilla, sai avun varaan joutuneen hoidokikseen. Vaivaishuutokaupoista ”ostettuja” käytettiin usein apuna työnteossa, eikä asetusten mukaisista kunnollisen hoidon ja ylläpidon vaatimuksista aina välitetty²³⁵. Mielisairas, jolla saatettiin teettää töitä, huudettiin vaivaishuutokaupassa mieluummin kuin täysin työkyvytön vaivainen²³⁶. Vaasan läänin kuvernööri joutuikin huhtikuussa 1890 kirjelmöimään kunnallishallituksille tiedoksi, että vaivaishuutokaupoista tulisi luopua, koska ne loukkasivat ihmisyyttä ja lakia alistamalla avun varaan joutuneen orjan asemaan. Vaivaishoidon tarkastajan ilmoituksen mukaan huutokauppaamistapa oli yleinen Vaasan läänissä, ja kuvernöörin virasto ryhtyi tarkastajan pyynnöstä epäkohtaa korjaamaan.²³⁷ Vaasan Lehti puuttui pääkirjoituksessaan marraskuun 19.

²³⁴ Ilkka 30.8. 1921

²³⁵ Katso Vaasan Lehti 23.4. 1890

²³⁶ Pulma 1994, 66

²³⁷ Vaasan Lehti 23.4. 1890

päivänä 1890 samaan aiheeseen siteeraamalla ”vaivaishoidon innokasta ja toimeliasta tarkastajaa herra Helsingiusta” ja hänen uutta vaivaishoidon ohjesääntöehdotustaan. Lehti kiinnitti huomiota erityisesti sairaiden ja mielipuolisten vaivaisten asemaan, ja nimitti elätteelle antamista ”surullisen kuuluisiksi orjamarkkinoiksi”, jotka oli pikimiten lopetettava. Helsingiuksen vaatimus siitä, että kuntien vaivaishoitohallituksien ja hoitajien välillä tehtäisiin kirjallinen sopimus kristillisestä hoidosta ja kasvatuksesta, sai Vaasan Lehdeltä täyden kannatuksen. Hoitolaisen ottaneen tuli antaa takaus siitä, että hän kykeni täyttämään velvollisuutensa.²³⁸

Vaivaishoidon tarkastaja Helsingiuksen huoli vaivaisten huonosta hoidon tasosta ei näytä olleen aiheeton. Joillekin ihmisille mielisairaana vaivaishuutokaupasta huutaminen näyttää lehtijutuista päätellen olleen pelkästään halvan työvoiman ostamista. Pohjalaisessa uutisoitiin tammikuussa 1890 Kauhavan kunnanesimiehestä, joka oli kuljettanut hoidettavanaan olleen mielivikaisen pojan perunapellolle kärryihin kahleilla köytettynä. Pellolle päästyä kunnanesimies oli lyönyt poikaa raa’asti niin monta kertaa, että poika vaipui tiedottomana peltoon. Viereisillä pelloilla työskennelleet ihmiset pelastivat mielivikaisen pojan useammilta lyönneiltä.²³⁹ Vaasan Lehden tiedot samaisesta tapahtumasta kertovat, että kunnanesimies Matti Passi oli lyönyt mielenvikaista Erkki Hatunluomaa rautaisella riimunvarrella ja pakottanut hänet piiskaamalla töihin. Passi puolustautui välikäräjien istunnossa sillä, että nimismies oli käskenyt häntä kurittamaan raivoavaa hoidokkiaan. Kuulusteluiden edetessä ilmeni, että nimismies oli useamman kerran antanut käskyn piiskata mielisairaita kuntalaisia, eikä hän ollut malttanut itsekään olla kurittamatta sairaita. Nimismiehen mukaan hän ei ollut kurittanut ”hulluja, vaan ainoastaan ilkeitä” ihmisiä.²⁴⁰ Ajatus siitä, että mielisairas tahallaan tai ilkeyttään käyttäytyi aggressiivisesti ja omituisesti, näyttää eläneen voimakkaana. Käytännössä väkivaltaisesti

²³⁸ Vaasan Lehti 19.11. 1890. Vaivaishoidon järjestäminen. Pääkirjoitus.

²³⁹ Pohjalainen 7.1. 1890

²⁴⁰ Vaasan Lehti 11.1. 1890

esiintyvälle sairaalle ei keksitty muuta rauhoituskeinoa kuin kahleisiin laittaminen, ja tämän vuoksi kansan keskuudessa toimenpidettä ei välttämättä osattu pitää moitittavana.

Pohjalainen ja Vaasan Lehti tyytyvät pahoinpitelytapausta selostaessaan kertomaan todistajien lausumat, eikä nimismiehen käytös innoittanut kumpaakaan lehteä kommentteihin. Kunnanesimiehen käytös sensijaan sai Pohjalaisen Kauhavan kirjeenvaihtajan toteamaan: ”Ja tällöinen on pitäjässä kunnanesimies”²⁴¹. Nimismies ja kunnanesimies olivat pitäjän arvovaltaisia jäseniä, ja heidän tuomittava käytöksensä saattoi vaikuttaa negatiivisella tavalla koko kunnan elämään. Kirjeenvaihtajan loppukommentti sisältääkin syvästi halveksivan sävyn: kunnanesimieheksi ei kelvannut mies, joka pahoinpiteli yhteisön heikkoa jäsentä.

Sairaaseen kohdistuneet väkivallanteot ja huono kohtelu tapahtuivat yleensä kotioiloissa. Omainen tai sairaan hoidettavakseen ottanut saattoi väsyä raskaan hoitovastuun alla niin pahoin, että kohdisti pahan olonsa hoidokkiinsa. Silti lehdistössä ei löytynyt pahantekijää kohtaan ymmärrystä; sairaan ihmisarvoisen elämän merkityksen puolustaminen nähtiin ensisijaisena monessa tapauksessa. Useat räökkäysjutut kertovat nimenomaan mielisairaiden pahoinpitelyistä, mutta muutkaan vaivaishoidon varaan joutuneet eivät välttämättä säästyneet väkivallalta. Harvinaista oli, että tuomion suuruus mainittiin lehtijutussa. Pohjalainen uutisoi kuitenkin pariin otteeseen, ilmeisesti taas valistusmielessä, räökkäysjutusta mainiten asianomaisen saaman rangaistuksen. Vuoden 1901 talvikäräjillä Kauhavalla tuomittiin talokas Peltosenmäki sadan markan sakkoihin siitä, että hän oli potkinut ja lyönyt hoidossaan ollutta naispuolista vaivaishoitolaista²⁴². Toinen juttu, jossa tuomio tulee ilmi, on lainattu satakuntalaisesta sanomalehdestä. Huittisissa oli tullut ilmi tapaus, jossa heikkomielistä naista oli pidetty 15 vuoden ajan kahleissa. Naisen veli tuomittiin kihlakunnanoikeudessa sadan markan sakkoon

²⁴¹ Pohjalainen 7.1. 1890

²⁴² Pohjalainen 25.5. 1901

siitä, ettei hän ollut asianmukaisesti ilmoittanut sairaasta piirilääkärille. Lisäksi mies sai kahdeksan kuukauden vankeustuomion siitä hyvästä, että oli pitänyt sisartaan vangittuna.²⁴³

Mielisairaan kohtaamat väkivallanteot tapahtuivat yleensä siis sairaan kotipiirissä. Laitoshoidossa olleet sairaat näyttävät olleen tässä mielessä hieman paremmassa asemassa. Suomessa oli vuosina 1840-1890 voimassa asetus, jonka mukaan mielisairaaksi tullut oli toimitettava nopeasti lääninsairaalaan ns. koehoittoon, jonka tarkoituksena oli todeta oliko potilaalla paranemisen toiveita vai ei. Mikäli potilaan tila huononi, hänet lähetettiin yleensä Lapinlahden sairaalaan, edellyttäen että siellä oli tilaa. Parantumattomaksi katsotulle sairaalle oli mahdollista lunastaa elinikäinen paikka laitoksesta, mutta jos paikkaa ei varallisuuden puuttuessa lunastettu, sairas palautettiin kotipaikkakunnalleen. Sairaalan koehoittoon saattaminen oli monimutkainen prosessi: varattomasta sairaasta oli ensiksi ilmoitettava kirkkoherralle, joka teki ilmoituksen nimismiehelle. Nimismies puolestaan tiedotti tapauksesta maaherralle, jonka tehtäväksi jäi tiedustella sairaalle paikkaa lääninsairaalaan. Asian järjestämisen byrokraattisuus vaikeutti sairaan asemaa melkoisesti, ja varallisuus ratkaisi usein sairaan kohtalon.²⁴⁴

Vaasan Lehdessä vuosina 1888 ja 1889 selostettu heikkomielisen Edla Granlundin Vanhan Vaasan parannuslaitoksessa sattunut kuolemantapaus osoittaa, että laitoksessakaan ei aina jaksettu kunnioittaa sairaan ihmisarvoa. Vaasan Lehti näyttää ottaneen Edla Granlundin jutun tarkasteluun pöyristyttävänä esimerkkinä siitä, mihin sairaiden kovakourainen kohtelu saattoi pahimmillaan johtaa. Kuolemantapauksen puiminen alkaa Vaasan Lehden marraskuun 1888 numerossa. Ajurintytär Edla Granlund oli joutunut mielenhämmennykseen, ja häntä oli aluksi hoidettu kotona viikon ajan. Lasaretinlääkäri Runebergin neuvosta tyttö oli lähetetty vihdoinkin sairasmielisten parannuslaitokseen Vanhaan

²⁴³ Pohjalainen 17.6. 1897

²⁴⁴ Rapila 1973, 10-11

Vaasaan.²⁴⁵ Vanhaksi Vaasaksi kutsuttu Mustasaaren sairaala toimi tuohon aikaan Vaasan lääninsairaalan yhteydessä akuuttitapausten vastaanottolaitoksena²⁴⁶. Granlundin omaisia ei päästetty katsomaan sairasta, sillä hoitajien mukaan vierailut vain pahentaisivat sairaan tilaa. Edla Granlundin tila huononikin hänen parantolassa ollessaan niin, että hän kuoli viikon kuluttua kotonaan, jonne hänet oli samaisena päivänä parantolasta haettu. Vanhemmat huomasivat tytön ruumiissa haavoja ja mustelmia, joita ei ollut havaittu häntä parantolaan vietäessä. Tapauksesta pidettiin virallinen kuulustelu, mutta vainajan isä ei halunnut vaatia ketään vastuuseen kuoleman johdosta.²⁴⁷

Asian tultua julkiseksi tapaus haluttiin kuitenkin tutkia perinpohjaisesti, ja ilmeisesti aloitteentekijänä toimi kruununnimismies Emil Sandman. Koska Sandman omisti suuren osan Wasa Tidning-lehteä, jossa Edla Granlundin tapauksesta oli ensiksi kirjoitettu, jouduttiin kuulusteluiden jatkuessa pohtimaan Sandmanin jääviyttä osallistua istuntoon. Sandman kuitenkin kielsi tienneensä asiasta etukäteen tai vaikuttaneensa uutisen julkaisemiseen millään tavalla. Sandman sai luvan toimia tutkinnon johtajana.²⁴⁸

Järjestetyssä poliisitutkinnossa vainajan veli J. Kumlin esitti arvelunaan, että Edla Granlundin kuoleman syynä olivat sairaalassa annettu huono hoito, niukka ravinto ja se, että tytölle oli annettu liikaa unirohtoja. Tutkinnon edistyessä kävi ilmi, että parantolan ylihoitaja käsitteli sairaita melko kovakouraisin ottein, sillä ylihoitaja ”kohtelee sairaita kovuudella ja lyökin heitä”, ”kädellään tahi pienemmällä tomuharjalla.” Nämä arviot ylihoitajan toiminnasta esitettiin parantolan

²⁴⁵ Vaasan Lehti 3.11. 1888. Heikkomielisen naisen Edla Granlundin kuoleman johdosta.

²⁴⁶ Teräksinen 1933, 8

²⁴⁷ Vaasan Lehti 3.11. 1888. Heikkomielisen naisen Edla Granlundin kuoleman johdosta.

²⁴⁸ Vaasan Lehti 10.11. 1888. Poliisitutkinto Edla Granlund-wainajan hoidosta. Wasa Tidningiä ja Vaasan Lehteä julkaisi sama painoyhtiö. Vaasan Lehden aktiivisuus Edla Granlundin jutun selostamisessa selittynee siis sillä, että toinen lehden omistajista toimi tutkinnon johtajana. Katso Tommila 1988c, 217

sairaanhoitajan ja pesijän toimesta.²⁴⁹ Lausunnot herättivät ansaittua huomiota, ja parantolan hoidon tasossa esiintyneistä epäkohdista haluttiin saada selko. Seuraavan kerran asiaa käsiteltiin kihlakunnanoikeudessa helmikuussa 1889. Edla Granlundin kuolemaan johtaneiden tapahtumien tutkinnan edistyessä paljastui, että edellisinä vuosina parantolassa oli sattunut heikkomielisten kuolemantapauksia, joiden syyt eivät olleet luonnollisia. Useat kuolemantapaukset olivat tapahtuneet itsemurhan kautta. Syyttäjänä toiminut kruununnismies Sandman esitti useita epäkohtia laitoksen lääkärin ja ylihoitajan toiminnassa, ja totesi:

*”Koska heikkomielisiä on Wanhassa Waasassa olewassa parannuslaitoksessa useammin rääkätty kuin, kuten asetuksissa määrätään, lempeydellä kohdeltu, useammin huolimattomasti hoidettu kuin tarpeellisella tawalla waalittu, katson minä olewan täysin syytä siihen wäitteeseen, ettei Edla Granlund ole ollut mikään poikkeus yleisestä säännöstä parannuslaitoksessa.”*²⁵⁰

Vaasan Lehti paneutui Edla Granlundin tapaukseen tarmokkaasti selostaen yksityiskohtaisesti poliisi- ja oikeustutkintojen kulkua. Kaiken kaikkiaan ”sairaalanjuttu”, jolla nimellä kuolemantapaustutkimuksen selostus lehdessä eteni, sai palstatilaa 23 kertaa vuoden 1888 lopulta vuoden 1889 loppuun saakka.²⁵¹ Vuoden 1889 lopussa hovioikeus antoi asiassa päätöksen, jonka mukaan sairaalan lääkäri pidätettiin virastaan puoleksi vuodeksi²⁵². Sen sijaan ylihoitajaa ei saatu vastuuseen teoistaan, sillä hänet oli erotettu sairaalan palveluksesta kesällä 1889, ja kuulopuheiden mukaan hän karkasi erottamisensa jälkeen siirtolaiseksi Amerikkaan²⁵³. Heikkomielisten Edla Granlundin kuoleman kihlakunnanoikeus katsoi päätöksessään johtuneen sairaan itse itselleen

²⁴⁹ Vaasan Lehti 10.11. 1888. Poliisitutkinto Edla Granlund-wainajan hoidosta.

²⁵⁰ Vaasan Lehti 13.2. 1889. Edla Granlundin asia. Oikeudellinen tutkimus.

²⁵¹ Katso Vaasan Lehden numerot 3.11. 1888 - 14.12. 1889

²⁵² Vaasan Lehti 14.12. 1889. Sairaalanjuttu. Hovioikeuden päätös.

²⁵³ Vaasan Lehti 24.8. 1889. Sairaalanjuttu. Kihlakunnanoikeudessa elok. 12 p:nä.

tuottamista vammoista²⁵⁴, ei siis hoitohenkilökunnan laiminlyönneistä. Ylihoitajan toimestaan erottaminen ja tämän maasta poistuminen kuitenkin osoittavat, että väärinkäytöksiä oli tapahtunut ja parantolan hoidon tasossa oli toivomisen varaa.

Mielisairasten laitoshoidon sai ”sairaalanjutun” ansiosta paljon negatiivista huomiota ja julkisuutta osakseen. Sairaiden epäinhimillinen kohtelu parantolassa oli todistajien kertomusten perusteella ollut osin niin järkyttävää, että Vaasan Lehti katsoi parhaaksi olla julkaisematta kaikkea oikeussalissa kuultua²⁵⁵. Lukijoita ei luultavasti ilahduttanut sekään tieto, että Vanhan Vaasan parantolassa vähemmän vaarallisiksi katsottuja mielisairaita sijoitettiin varsinaisen sairaalan puolelle ”tavallisten” sairaiden huoneisiin, koska parantolassa vallitsi tilanpuute²⁵⁶.

Vanhan Vaasan parantolan tapahtumat osoittavat, että mielisairas oli todellakin täydellisesti toisten ihmisten avun varassa. Sairas kykeni vain harvoin itse ajamaan asiaansa. Pahoinpitelytapauksissa kävikin usein niin, että omainen nosti sairaan puolesta syytteen tai - jos räökkääjänä oli ollut sairaan omainen - yhteisö puuttui asiaan. Kanne pahantekijää vastaan saatettiin nostaa pitkänkin ajan kuluttua, varsinkin jos uhrin katsottiin kärsivän fyysisiä oireita johtuen pahoinpitelystä. Kauhavalla torppari JuhoYrjönpoika Ristinmaa haastoi nimismiehen oikeuteen heikkomielisen veljensä Mikki Orrenmaan räökkäämisestä. Juttu liittyi samaan tapahtumasarjaan, josta nimismies oli jo aiemmin joutunut oikeudessa vastaamaan. Yllätyksellistä tässä jutussa oli se, että väitetty pahoinpitely oli tapahtunut vuonna jo 1873, siis kuusitoista vuotta aikaisemmin. Koska pahoinpidellyn kunto oli käynyt huonoksi ja hän valitti ainaista päänsärkyä, katsoi uhrin veli parhaaksi viedä asian

²⁵⁴ Vaasan Lehti 12.10. 1889. Sairaalanjuttu. Asian loppu-käsittely kihlakunnanoikeudessa syysk. 26 p:nä.

²⁵⁵ Vaasan Lehti 29.5. 1889. Sairaalanjuttu. Uusi tutkimus kihlakunnanoikeudessa. Pääkirjoitus.

²⁵⁶ Vaasan Lehti 24.8. 1889. Sairaalanjuttu. Kihlakunnanoikeudessa elok. 12 p:nä.

tutkintaan. Hän arveli rikoksen laatua sellaiseksi, ettei se seurauksiinsa nähden ollut vanhentunut.²⁵⁷

Mielisairaiden pahoinpitelyt olivat ilmeisen yleisiä muuallakin kuin Etelä-Pohjanmaan maakunnassa, ja niihin alettiin puuttua entistä tiukemmalla kädellä 1890-luvun kuluessa. Uusi suuntaus oli seurausta tarkastaja Helsingiuksen toimeliaisuudesta, ja tämän uuden komennon tuloksista tiedotettiin tasaisin väliajoin lehdistössä. Esimerkiksi Vaasan Lehti otsikoi 20. toukokuuta 1893 pääkirjoituksensa ”Kunnallislautakunta syytteenalaisena heikkomielisen räökkäämisestä”. Seinäjoen kunnallislautakunnan esimies sekä neljä jäsentä oli tarkastaja Helsingiuksen aloitteesta asetettu syytteeseen sen vuoksi, että he eivät olleet puuttuneet mielisairaana tehtaanseppän Hugo Häggströmin kohteluun. Häggström oli tullut mielisairaaksi keväällä 1885, ja hänet oli toimitettu hoitoon läänin sairaalaan. Seitsemän kuukauden kuluttua hänet kotiutettiin vähän parantuneena. Kotona hänen tilansa paheni niin, että hänet oli pakko kahlita toisesta jalastaan. Sairasta säilytettiin häntä varten rakennetussa kopissa, jonka pituus oli 5,50 metriä ja leveys 1,75 metriä. Lehti raportoi, että lääkintäylihallituksen lausuntojen mukaan mielisairaana kahlehtiminen oli räökkäystä, ja nimismiehen oli nostettava kuvernöörinviraston määräyksestä virkakanne sekä kunnallislautakuntaa että Häggströmiä hoitanutta vaimoa vastaan.²⁵⁸

Kuulusteluissa kunnallislautakunnan jäsenet kertoivat, että he olivat kyllä yrittäneet noudattaa saamaansa käskyä päästää sairas irti kahleesta, mutta käytyään katsomassa Häggströmiä tämän kotona oltiin päädytty siihen, että tämä oli liian raivo ja arvaamaton irti päästettäväksi. Näinollen syyttäjä katsoi, että kunnallislautakunta - joka toimi samalla vaivaishoitohallituksena - ei ollut muistutuksesta huolimatta hoitanut tehtävänsä kunnolla. Häggströmin vaimo puolestaan katsottiin syylliseksi siihen, ettei hän ollut toimittanut miestään vaivaishoitohallituksen välityksellä hullujenhuoneeseen. Syytteet luettiin

²⁵⁷ Vaasan Lehti 2.4. 1890

²⁵⁸ Vaasan Lehti 20.5. 1893. Kunnallislautakunta syytteenalaisena heikkomielisen räökkäämisestä. Pääkirjoitus.

mielisairaana räökkäämisestä ja huonosta hoidosta, vaikka lautakunnan jäsenet olivat todistaneet, ettei sairas ollut kärsinyt ruuan puutteesta ja koppikin oli pidetty aina puhtaana.²⁵⁹ Ihmisen vangittuna pitäminen nähtiin tuomittavana, vaikka sairaan olosuhteet muutoin olisivat olleet tyydyttävät. Lisäksi omaisten tuli toimia aktiivisesti sairaan hoitoon toimittamisen puolesta; tässäkin tapauksessa ei katsottu riittäväksi, että sairas oli jo kertaalleen ollut koehoidossa ja oli sieltä palautettu ”vähän parantuneena”. Vaimon olisi pitänyt toimittaa mies uudelleen hoitoon heti, kun tämän tila alkoi uudelleen huonontua. Taustalla saattoi vaikuttaa ajatus siitä, että jos sairas sai tarvitsemansa ”hoidon” nopeasti laitoksessa, mahdollisuudet tervehtyä olivat paremmat²⁶⁰.

4. Mielisairaat - yhteiskunnallinen taakka ja uhka

4.1. Pelko sairaiden määrän kasvusta

Suomen mielisairaiden määrästä julkaistiin summittaisia tietoja vuodesta 1880 lähtien kymmenen vuoden välein virallisessa tilastossa, ja 1890 lähtien vuosittain lääkintöhallituksen vuosikertomuksessa. Sekä virallisen tilaston että lääkintöhallituksen tiedot olivat peräisin papiston seurakuntalaisistaan keräämistä luetteloista.²⁶¹

Kuten aiemmin on käynyt ilmi, Suomessa toteutettiin laaja psyykkiseen viallisuuteen kohdistunut tilastotutkimus vuonna 1906. Uutta tässä oli aikaisempaan tutkimukseen verrattuna se, että korostettiin lääketieteellistä asiantuntemusta. Papiston keräämien väestötietojen sijaan tutkimukset perustuivat lääkäreiden suorittamiin otantatutkimuksiin. Tutkimuksen myötä huomattiin, että lääkintöhallituksen lukuihin verrattuna Suomessa oli kaksinkertainen määrä mielisairaita, ja tylsämielisten kokonaismäärän todettiin nousevan

²⁵⁹ Vaasan Lehti 20.5. 1893. Kunnallislautakunta syytteenalaisena heikkomielisen räökkäämisestä. Pääkirjoitus.

²⁶⁰ Harjula 1996a, 106-107

²⁶¹ Komiteanmietintö 6:1908, 25

peräti 277 % lääkintöhallituksen vuotuisessa tilastossaan esittämää 2 300:aa suuremmaksi.²⁶²

Etelä-Pohjanmaalla mielisairaiden lukumäärän kasvu oli huomattu jo vuosia ennen mielisairaanhoidokomitean mietinnön ilmestymistä. Vuosina 1902-03 yksityisissä piireissä oli käyty keskusteluja, joiden tarkoituksena oli yhdistää Vaasan ja Oulun läänien voimat ajamaan valtion varoilla kustannetun mielisairaalan rakentamista Pohjanmaalle. Routavuosien aikana kokousten pito oli kuitenkin kiellettyä, ja tämän vuoksi Seinäjoella pidettäväksi aiottu kuntien edustajainkokous asian tiimoilta jäi pitämättä. Ilkan päätoimittaja Santeri Alkio puuttui lehtensä pääkirjoituksessa huhtikuussa 1907 mielisairaalan perustamiskysymykseen, ja huomautti, että mielisairaiden aiheuttaman taakan tunsivat harteillaan raskaimmin maaseutukuntien kunnallislautakunnat ja vaivaishoitohallitukset. Houruille ei Alkion mukaan ollut yksinkertaisesti tarpeeksi sijoituspaikkoja, ja tämän vuoksi kunnallislautakunnan ja vaivaishoitohallituksen esimiehen virka ei ollut kunnissa suosittu pesti. Etelä-Suomen mielisairaalaapaikat eivät riittäneet pohjalaisille mielisairaille asti, joten Pohjanmaan oli korkea aika saada oma mielisairaalsansa, jo sairaiden inhimillisemmän kohtelunkin vuoksi.²⁶³

Mielisairashoitokomitea sai tutkimuksissaan selville, että Vaasan läänissä, johon Etelä-Pohjanmaa osana kuului, oli mielisairaita suhteellisesti eniten koko Suomessa. Mielisairaiden osuus koko maan väestöstä oli 4,1 promillea, Vaasan läänissä luku nousi peräti 5,2 promilleen. Sairaita oli Vaasan läänissä yhteensä 2 455, ja koko maassa 11 710.²⁶⁴ Myös mielisairaanhoidokomitea päätyi johtopäätöksiä tehdessään siihen tulokseen, että mielisairaiden hoidon järjestäminen oli polttava ongelma: mielisairaskysymyksellä oli samalla kertaa suuri humaninen ja kansanterveydellinen merkitys, eikä valtio voinut vetäytyä

²⁶² Harjula 1996b, 121

²⁶³ Ilkka 13.4. 1907. Yleinen houruinhoitolaitos Etelä-Pohjanmaalle. Pääkirjoitus.

²⁶⁴ Komiteamietintö 6:1908, 51 ja Rapila 1973, 33

vastuustaan²⁶⁵. Kansan oman toiminnan varaan jäi silti vielä paljon, kuten lehdet tietävät kertoa Etelä-Pohjanmaan mielisairaalahankkeen etenemisestä.

Oliko mielisairaalahankkeen vireillepanoon sitten muitakin syitä kuin se, että sairaiden lukumäärän todettiin nousseen hälyttävän korkeaksi? *Markku Salo* näkee, että julkisen mielisairaalahankkeen syntyhetket eivät ajoitu vuosisadan vaihteeseen sattumalta, vaan kyseessä oli yhteiskunnan modernisoitumiseen ja kansallisvaltion rakentamiseen liittynyt projekti. Jo tässä vaiheessa, mutta erityisesti myöhemmin 1920- ja 1930-luvuilla, mielisairaudet alkoivat näyttää laajaa valistusta ja ehkäisevää toimintaa edellyttäviltä kansanterveydellisiltä ja väestöpoliittisilta ongelmilta. Palkkatyöläistymisen, valtiollistumisen, harjoitetun väestö-, köyhäinhoito- ja sosiaalipolitiikan ja psykiatrian kehitys johti mielisairaalan kulttuuriseen oikeuttamiseen. Ajatus, että mielisairaala oli hullulle paras mahdollinen maailma, alkoi saada kiistattoman hyväksynnän. Mielisairaalahankkeesta tuli modernin yhteiskunnan yksi instituutio.²⁶⁶ (Etelä-)Pohjanmaan mielisairaalahanke näyttäytyy tätä taustaa vasten aikaansa seuraavien kansalaisten oikeutettuna vaateena.

Lehtikirjoituksista käy ilmi, että hankkeen ajajat eivät tyytyneet sellaiseen mahdollisuuteen, että Etelä-Pohjanmaan sairaat olisi lähetetty Ouluun mahdollisesti perustettavaan mielisairaalaan. Seinäjoelle heinäkuussa 1907 kokoontunut edustajainkokous ilmoitti kantanaan, että jokaisen läänin oli mahdollisuuksien mukaan saatava oma mielisairaala.²⁶⁷ Ilkka seurasi eteläpohjalaisten kuntien yhteistä sairaalahanketta tiiviisti, ja syynä tähän oli luultavasti päätoimittaja Santeri Alkion henkilökohtainen kiinnostus asiaa kohtaan. Alkio kirjoitti itse osan mielisairaita ja mielisairaalaan koskevista kirjoituksista, osa taas oli hankkeen toimikunnan jäsenten kirjoittamia²⁶⁸. Asia haluttiin pitää

²⁶⁵ Komiteanmietintö 6:1908, 81

²⁶⁶ Salo 1996, 58-60

²⁶⁷ Ilkka 11.7. 1907

²⁶⁸ Katso esim. Ilkka 13.4. 1907, 17.7. 1907 ja 3.10. 1907

myös lukijoiden ja kuntien päättäjien tietoisuudessa, ja parhaiten se kävi tietyksi sanomalehden välityksellä. Toimikunnan tehtäväksi määrättiin lisäksi kansanedustajien informoiminen kirjelmin ja Helsinkiin henkilökohtaisesti tehdyin esittelymatkoin²⁶⁹.

Vaasan läänin kansanedustajille alkuvuodesta 1908 lähetetyssä kirjelmässä toimikunnan jäsenet Antero Iipponen, Juho Jouppi, Karl Petrell, Vihtori Niemi ja L.R. Castren vetosivat vuosi vuodelta kasvaviin vaikeuksiin, joita syntyi mielisairaiden määrän kasvaessa. Kirjelmä, jonka Ilkka julkaisi helmikuussa 1908 kokonaisuudessaan, sisälsi myös arvostelua jo tehtyjä päätöksiä kohtaan: Ouluun rakennettavan mielisairaalan paikat eivät toimikunnan laskelmien mukaan yksinkertaisesti riittäisi.²⁷⁰ Mielenkiintoisena yksityiskohtana kannattaa huomioda, että Ilkan perustaja ja päätoimittaja Santeri Alkio valittiin vuonna 1907 eduskuntaan Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalaisen maalaisliiton ainoana kansanedustajana²⁷¹. Alkio ehdottikin jo helmikuussa 1908 yhdessä kahdentoista muun kansanedustajan kanssa eduskunnalle, että päätettäisiin anoa Hänen Keisarilliselta Majesteetiltaan lupaa Vaasan läänin mielisairaalan perustamiselle. Anomus julkaistiin myös Ilkassa, olihan Alkio edelleen lehden päätoimittaja.²⁷²

Seuraavien vuosien aikana Ilkka kirjoitti Etelä-Pohjanmaan mielisairaala-asiasta liki kolmekymmentä juttua. Hankkeen toteutuminen ei edennyt, sillä valtion tuki avustusten ja lainojen muodossa puuttui²⁷³. Lehtijuttujen lukuisuuden ja sisällön perusteella voikin päätellä, että ne oli tarkoitettu etupäässä pitämään tärkeäksi koettu asia mielissä. Mielisairaiden paljous muodosti kunnille varmasti suuren taloudellisen ongelman, mutta Ilkan lehtijutuissa keskityttiin talousajattelun sijasta vaatimaan sairaille aikaisempaa inhimillisempää kohtelua.

²⁶⁹ Ilkka 11.7. 1907 ja 18.2. 1908

²⁷⁰ Ilkka 18.2. 1908

²⁷¹ Sahlberg 1995, 9

²⁷² Ilkka 22.2. 1908

²⁷³ Katso Rapila 1973, 112

Eduskuntakeskusteluissa ongelman taloudellinen puoli sen sijaan sai näkyvästi huomiota²⁷⁴.

Sairaalahanketta järjestettäessä oli tehty kunnille kysely siitä, missä sairaita hoidettiin, ja vastaukseksi oli saatu, että suurin osa sairaita oli omaistensa hoidossa tai kunnan avustuksella hoidettavana yksityisen ihmisen luona. Toisen suuren ryhmän muodostivat vaivaistalojen mielisairasosastoille sijoitetut sairaat. Reilut sata mielisairasta oli päässyt (tai joutunut) valtion omistamaan laitokseen. Tässä Santeri Alkio kumppaneineen näki suurimman ongelman: muissa sivistysvaltioiksi kutsutuissa maissa asia oli hoidettu toisin.²⁷⁵ Kirjoituksessa ei mainita tarkemmin, mitä tällä sivistysvaltio-vertauksella tarkoitettiin, mutta oletettavasti allekirjoittaneiden mielipide oli, että laitoshoido oli inhimillisempi ja sivistyneempi mielisairaiden hoitomuoto kuin esimerkiksi vaivaistalo.

Ilkka ja Santeri Alkio ajoivat siis tarkoituksellisesti mielisairaiden parempaa hoitoa. Alkio edusti näkemyksiltään edistysuskon kannattajia: hän katsoi ihmisen kehityksen mahdollisuuksien olevan lähes rajattomat²⁷⁶. Tätä taustaa vasten tarkasteltuna ei ollut ihme, että Ilkan ensimmäisessä tilausilmoituksessa lehden luvattiin edistävän terveydenhoitoa; ihmiset yritettiin saada luopumaan kansanparantajiin tukeutumisesta. Ilkka ei pyörtänyt antamaansa terveydenhoidon edistämislupausta myöhemminkään, vaikka sitä ei enää ilmoitettu yhtä suorasanaisesti.²⁷⁷ Alkion kannattamaan edistysuskoon kuului olennaisena osana ajatus itsekasvatuksesta: yhteiskunnan edistys oli riippuvainen yksilön omakohtaisesta 'kehityksestä'. Muiden muassa Santeri Alkion kautta ajatukset edistyksestä ja itsekasvatuksesta siirtyivät nuorisoseuraliikkeen ohjelmaan.²⁷⁸ Alkion kiinnostus mielisairaalahanketta kohtaan selittyikin luultavasti juuri edistysuskolla:

²⁷⁴ Ilkka 3.10. 1907

²⁷⁵ Ilkka 22.2. 1908

²⁷⁶ Numminen 1961, 209

²⁷⁷ Katso Ilkka 20.4. 1906, 23.12. 1907, 4.12. 1913 ja 2.12. 1915

²⁷⁸ Katso Numminen 1961, 210-211

vaivaishoidon muodossa toteutettu mielisairashoito oli aikansa elänyt järjestelmä; sivistysvaltiossa mielisairaajat hoidettiin heille varta vasten rakennetuissa sairaaloissa. Asia koettiin tärkeäksi, tästä on osoituksena esimerkiksi se, että Etelä-Pohjanmaalla nuorisoseura järjesti yhdessä isäntäyhdistyksen, naisyhdistyksen ja raittiusyhdistyksen kanssa 1890-luvun lopussa kolme kokousta, joissa keskusteltiin muun muassa vaivaishoidon kehittämisestä²⁷⁹.

Mielisairaalahankkeen ajamisella oli kuitenkin varmasti myös raadollisempi puoli, jota ei haluttu välttämättä lehtikirjoituksissa korostaa. Kuntien talouden kannalta katsottuna mielisairaajat muodostivat ongelmallisen ryhmän²⁸⁰, ja mielisairaalan perustaminen nähtiin taloudellisesti edullisena vaihtoehtona²⁸¹. Lisäksi kyläyhteisöt pääsivät eroon vaarallisesti käyttäytyvistä, epäsosiaalisista ja jopa moraalisesti epäilyttävistä sairaista²⁸². Mielisairaiden laitoshoidosta tuli tavallaan yhteisön ”pelastus”, hoitovastuu siirtyi pois perheeltä ja kyläläisiltä. Esimerkiksi rikoksen tehnyttä mielisairasta ei syyntakeettomana useinkaan rangaistu²⁸³, joten tämän mielisairaalaan sulkeminen oli yhteisön kannalta ainoa turvallinen vaihtoehto.

Suomessa elettiin 1910- ja 1920-luvuilla vilkasta mielisairaaloitten rakentamiskautta: valtionavun ehtojen muututtua kuntainliitot rakensivat 1920-luvun kuluessa kymmenen uutta sairaalaa²⁸⁴. Etelä-Pohjanmaakin sai sairaalansa viimein vuonna 1923, vuosia kestäneiden neuvottelujen jälkeen²⁸⁵. 1900-luvun alun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä keskustelu mielisairasongelmasta kävi kiihkeänä Etelä-Pohjanmaan lisäksi myös muualla Suomessa. Tilastaselvitykset olivat muuallakin vahvistaneet käsitystä henkisesti viallisista suurena, sukupolvittain kasvavana ryhmänä, joka eli muita useammin yhteiskunnan avun varassa.

²⁷⁹ Latikka 1987, 147

²⁸⁰ Katso esim. Pohjalainen 8.11. 1892

²⁸¹ Ilkka 29.4. 1913

²⁸² Katso Harjula 1996b, 129-130

²⁸³ Harjula 1996b, 130

²⁸⁴ Salo 1996, 56

²⁸⁵ Rapila 1973, 134

Lisäksi vallalla oli uskomus, että perinnöllisyydellä oli mielisairauksien leviämisen kannalta keskeinen merkitys.²⁸⁶

4. 2. Ihmislajin rappeutuminen uhkakuvana

1800-luvun jälkipuoliskolla valistuksen ajalta peräisin ollut edistysusko ihmiskunnan paremmasta tulevaisuudesta alkoi horjua. Yhteiskunnat kokivat suuria muutoksia, ja näiden muutosten seurauksena syntyi rotuhygieeninen liike. Kasvatuksen voiman ei enää katsottu riittävän parantamaan kansan laatua, vaikka sen tärkeys yksilön kohdalla tunnustettiin. Perinnöllisyyttä koskevien uusien tietojen leviäminen, väestönkehityksestä tehdyt ennusteet sekä ihmisten havainnot ympäristössä esiintyvien yhteiskunnallisten lieveilmiöiden lisääntymisestä olivat vaikuttamassa yhtä aikaa siihen, että tulevaisuuden ennuste oli monessa mielessä negatiivinen. Alkoholismin leviäminen, rikollisuus ja monet muut perinnöllisiksi luullut ilmiöt viittasivat koko ihmissuvun rappeutumiseen.²⁸⁷

Kaupungistumisen yhteiskunnalliset ja poliittiset seuraukset hämmensivät eri tieteiden - lähinnä psykologian, lääketieteen ja syntyprosessissa olevien sosiologian ja kriminaaliantropologian - edustajia. Ahtaudessa, työhioistuksessa, tungoksessa ja huonossa ilmassa elävä kaupunkilainen osoittautui antropologisessa tarkastelussa maalaista heikommaksi. Syy tähän oli helppo löytää evoluution vastavoimasta, luonnollisesta 'rappeutumisesta' ja perinnöllisesti kasautuvasta degeneraatiosta. Degeneraation eli rappeutumisen käsitteen avulla voitiin ymmärtää sivistyksen mukanaan tuomia sekä ruumiin että mielen sairauksia, ja kulttuurisesti degeneraatio merkitsi modernin sivistyksen rappeutumista takaisin raakalaisuuden asteelle. Englantilaiset tiedemiehet katsoivat, että degeneroituvaan massaan ei tehoaisi minkäänlainen sosiaalinen reformi, sillä se oli menetettyä ihmisainesta.

²⁸⁶ Harjula 1996b, 125

²⁸⁷ Hietala 1985, 111

Tarkoituksena oli saada maan hallituspiirit ymmärtämään sosiaalipolitiikan suunnanmuutoksen tarve. Evoluutio oli menossa taaksepäin, ja mikä 'edistyksen' kannalta vakavinta, suuret degeneroituneet massat olivat kuitenkin lisääntymiskykyisiä ja tuottivat kasaantuvan sosiaalisen ja poliittisen uhkatekijän. Ranskassa uusi psykologi- ja lääkäripolvi piti mielen degeneraatiota parantumattomana, ja esimerkiksi vuoden 1848 tapahtumat laitettiin kasaantuneen 'hulluuden' tiliin. Ei siis ihme, että hullujenhuoneet olivat itseasiassa vankiloita.²⁸⁸

Perinnöllisyyden mekanismien tunnistaminen antoi tieteellistä pohjaa ajatukselle jälkeläisten laadun valvomisesta. Lähinnä Charles Darwinin alkuunpaneman ajattelun vallankumouksen pohjalta syntyi moderni, tieteeseen nojannut rotuhygienialiike. Rotuhygienian ydin oli ajatus siitä, että populaatiossa syntyvien jälkeläisten laatua pitää valvoa. Ihmisten lisääntymistä säätelemällä ja valvomalla rotuhygienia pyrki varmistamaan tiettyjen arvokkaiksi ja perinnöllisiksi katsottujen ominaisuuksien siirtymisen jälkeläisiin sekä toisaalta estämään arvottomiksi katsottujen ominaisuuksien siirtymisen. Suurimpana uhkakuvana nähtiin ihmislajin degeneraatio.²⁸⁹

Suomeen rotuhygieniset virtaukset kulkeutuivat 1800-luvun kahdella viimeisellä vuosikymmenellä lähinnä Saksasta ja Pohjoismaista henkilökohtaisten kontaktien ja kirjallisuuden välityksellä. 1890-luvulta lähtien degeneraatio-opin perusajatuksia välitettiin mm. opettajien lehdissä sekä laajalle yleisölle suunnatussa Suomen Terveystieteiden lehdessä. Perinnöllisyystieteen esiinnousun myötä myös Suomen viranomaiset joutuivat ottamaan uudella tavalla kantaa muun muassa vammaisuuteen. Rotuhygienialiike synnytti keskustelun, jossa vammaisuutta tarkasteltiin osoituksena kansan yleisestä rappeutumisesta, ja erityisesti suhtautumista psyykkiseen viallisuuteen leimasi pessimismi. Mielisairaiden katsottiin aiheuttavan ryhmänä selkeän uhkan

²⁸⁸ Halmesvirta 1991, 50-51 ja 53

²⁸⁹ Mattila 1994, 225-226 ja 228

yhteiskunnalle.²⁹⁰ Lääketieteen piirissä ajatus degeneraatiosta olikin alun perin lyönyt läpi juuri perinnöllisten mielisairauksien tutkimuksen ansiosta, sillä ranskalainen psykiatri B. A. Morel laati teorian degeneraation perinnöllisyydestä ja kasautuvuudesta. Morelin mielestä mielisairaus ei itsessään ollut degeneraatio, vaan se oli merkki siitä, että ihminen oli degeneroitunut: sisäinen prosessi näkyi ihmisessä erilaisina merkkeinä.²⁹¹

Rotuhygieenisen ajattelun läpimurtovuotena niin kansainvälisesti kuin yksinomaan Suomeakin ajatellen on voidaan pitää vuotta 1912. Lontoossa tuolloin järjestetty ensimmäinen kansainvälinen ”rodun jalostuskongressi” toi rotuhygienian tavoitteet ja käytännön sovellutukset näyttävästi esille, ja kokous sai huomiota myös suomalaisissa lehdissä. Samana vuonna Suomessa järjestetty kuudes pohjoismainen aistivalliskoulukokous nosti puolestaan - ainakin aikalaisarvion mukaan- kysymyksen koko suomalaisen yhteiskunnan tietoisuuteen. Kokouksessa hahmoteltiin ensimmäisen kerran selkeä ohjelma degeneraation pysäyttämiseksi. Kokouksen merkittävyyttä kuvastaa se, että myös Ruotsissa kyseistä tilaisuutta on pidetty rotuhygienia-ajattelun leviämisen lähteenä.²⁹²

Pohjalainen selosti aistivalliskoulukokouksen kulkua sivuillaan tarkasti, ja myös kokouksen rotuhygieeniset painotukset saivat palstatilaa. Professori G. von Wendtin rotuhygieeniset näkökannat lehti kopioi sellaisenaan, lukijoille ei siis selitetty perinpohjaisemmin mistä asiassa oli kysymys.²⁹³ Voisikin siis olettaa, että Pohjalaisen tarkoitus aistivalliskoulukokouksen kulun selostamisessa oli palvella lähinnä lääkärikuntaa, jolla saattoi jo olla jonkinlaista tietämystä asiasta. Näyttää siltä, että kokouksen jälkeen rotuhygieniakysymys todella alkoi kiinnostaa yleisemminkin, sillä Pohjalainen julkaisi vuoden 1913 alussa melko laajan kaksiosaisen pääkirjoituksen aiheesta. Kirjoitus oli

²⁹⁰ Harjula 1996b, 117, 119

²⁹¹ Mattila 1994, 226-227

²⁹² Harjula 1996b, 119

²⁹³ Pohjalainen 30.7. 1912

otsikoitu ”Perinnöllisyystutkimus ja rotuhoito”, ja siinä selostettiin lähinnä Upsalan yliopiston dosentti Lundborgin Helsingissä pitämän luennon sisältöä. Tällä selostuksella Pohjalainen halusi ilmeisesti palvella jo tavallisiakin lukijoita, sillä kirjoituksen ensimmäinen osa lainasi Lundborgin kuvausta luonnontieteen ja perinnöllisyystieteen kehityksestä alkaen munkki Mendelin tekemistä herneen ja pavun risteyttämiskokeista.²⁹⁴ Kirjoitus ei varmaankaan ollut maaseudun ihmiselle helppotajuista luettavaa, mutta siinä rotuhoidon idea selitettiin paremmin kuin aistivalliskoulukokouksen selostuksessa.

Kirjoituksen toisessa osassa kuvailtiin dosentti Lundborgin suuresta ruotsalaisesta Lister-talonpoikaissuvusta tekemää tieteellistä tutkimusta. Dosentti Lundborg oli tutkimustensa edetessä huomannut, että Mendelin laki piti paikkaansa myös ihmisten suhteen, ja että sukulaisten keskinäiset avioliitot saattoivat edistää rappeutumista. Lister-suvussa perinnöllisenä kulkeutuvaa kaatumataudin muotoa dosentti piti melko varmasti alkoholismien alunperin aiheuttamana. Kun suvussa vielä kaatumataudin lisäksi esiintyi perinnöllisenä erilaisia mielisairauksia, vaikeita hermotauteja sekä vaikeaa alkoholismia, päätteli Lundborg, että Lister-suvun asuinmaakunnassa Blekingessä oli joskus tapahtunut hyvin epäedullinen rotusekoitus.²⁹⁵ Dosentti Lundborgin tekemän tutkimuksen seikkaperäisellä selostamisella Pohjalainen katsoi tarttuvansa asiaan, joka herätti kasvavaa kiinnostusta. Pohjalaisen mukaan rotuhoitoliike voitti alaa, ja siksi sen ajatuksia tuli valaista myös lehden sivuilla.²⁹⁶

Rotuhygieniä ja oppi degeneraatiosta pysyi lähinnä tieteellisten asiantuntijoiden, lääkäreiden ja perinnöllisyystieteilijöiden, käsissä. Degeneraation tunnistaminen tapahtui tavallisen kansan havaintojen ulottumattomissa, sillä ”alamittaisten” erottelussa käytettiin apuna tieteellisiä menetelmiä, eritoten älykkyysmittauksia sekä perinnöllisyys-

²⁹⁴ Pohjalainen 15.1. 1913. Perinnöllisyystutkimus ja rotuhoito. Pääkirjoitus.

²⁹⁵ Pohjalainen 20.1. 1913. Perinnöllisyystutkimus ja rotuhoito II. Dosentti Lundborgin toinen esitelmä. Pääkirjoitus.

²⁹⁶ Pohjalainen 15.1. 1913. Perinnöllisyystutkimus ja rotuhoito. Pääkirjoitus.

ja sukututkimuksia.²⁹⁷ Tämän vuoksi onkin yllättävää, että Alajärven kuntakokouksessa keskusteltiin huhtikuussa 1913 mielenvikaisuuden perinnöllisyydestä ja sen vaikutuksista kunnan talouteen.²⁹⁸ Ilkan julkaisema kuntakokouksen selostus on tässä mielessä ainutkertainen, ja osoittaa, että rotuhoidon ja degeneraation ideat eivät sittenkään jääneet pelkästään ylätason tiedemiespiirien keskustelunaiheeksi. Alajärven kunnanlääkäri Nesling oli ilmeisen perehtynyt rotuhygienialiikkeen opetukseen, ja halusi kuntakokouksessa puolustaa kunnan osallistumista Etelä-Pohjanmaan piirimielisairaalahankkeeseen. Kunnanlääkäri antoi hankkeen vastustajille ajateltavaa: ” *Wiime vuonna on kolme mieliwikaista naista synnyttänyt lapsen, joista useimmista tapauksista tulee myöskin mieliwikaisia. Jos sairaala olisi ollut, tuskin tätä heikon suwun jatkamista olisi tapahtunut.* ”²⁹⁹

Alajärven kunnanlääkäri ei ollut yksin ajatuksineen. Äänestyksessä piirisairaalahankkeeseen osallistumista puolsi suuri äänten enemmistö³⁰⁰, joten lääkäri oli saanut kuntalaiset ymmärtämään, millaisen vaaratekijän mielisairaas aiheuttivat. Ensinnäkin mielisairas aiheutti yhteiskunnalle taloudellisen riipan olemalla köyhäinhoidon ja muun sosiaalisen avun varassa, toisaalta sairaan naisen saama lapsi saattoi kantaa taudinsiementä. Mielisairaas katsottiin olevan kaikin tavoin rasitteena yhteiskunnalle. Uhkakuvaa ei lieventänyt se, että tutkimuksissa rappeutuneiden ihmisten hedelmällisyys havainnoitiin perin suureksi³⁰¹. Jo mielisairashoitokomitean mietinnössä yhteiskunnan kannalta katsoen vaarallisimmiksi mielisairaiksi luettiin ne, joilla oli ”hillitön taipumus sukupuoli-yhteyteen.” Tämä taipumus nähtiin selkeänä uhkana tulevien sukupolvien henkiselle terveydelle.³⁰²

Alajärven kunnanlääkäri puolusti piirimielisairaalapaikkojen ottamista sillä, että sairaalassa mielenvikaisia voitiin valvoa paremmin ja

²⁹⁷ Harjula 1996b, 121

²⁹⁸ Ilkka 29.4. 1913

²⁹⁹ Ilkka 29.4. 1913

³⁰⁰ Ilkka 29.4. 1913

³⁰¹ Katso Mattila 1994, 229-230

³⁰² Komiteanmietintö 6:1908, 42

näin heikko suku ei pääsisi jatkumaan. Jo mielisairaanhoidokomitean mietintö kuitenkin osoittaa, että laitoshoido ei välttämättä estänyt mielisairasta naista saamasta lasta³⁰³. Pohjalainen lainasi vuoden 1901 alussa Viipurin Sanomien juttua, jossa kerrottiin Laihian kunnan saaneen Käkisalmen turvalaitoksesta oudon laskun. Laihialainen mielisairas nainen oli otettu hoidettavaksi Käkisalmeen, missä hän oli heinäkuussa 1900 synnyttänyt poikalapsen. Nyt turvalaitos vaati Laihian kuntaa maksamaan pojan elatuksen. Lehtijutussa kummasteltiin tapahtunutta, sillä valtion omistamassa laitoksessa oli ainoastaan naispuolisia hoitajia, eikä mielisairas nainen ollut koko turvalaitoksessa oloaikanaan ollut tekemisissä muiden miesten kuin sairaalan lääkärin kanssa. Viipurin Sanomien mukaan asiasta oli järjestettävä tutkinta, sillä lapselle oli varmasti olemassa oikeampikin elättäjä kuin Laihian kunta. Pohjalainen yhtyi ilmeisesti vaatimukseen, koska se julkaisi Viipurin Sanomista lainaamansa jutun kokonaisuudessaan otsikolla ”Merkillinen juttu”.³⁰⁴

Degeneroituneiden naisten katsottiin aiheuttavan suurimman yhteiskunnallisen uhkan, sillä äärimmäisimpien tulkintojen mukaan henkisesti vajavaiset saattoivat saada ainoastaan henkisesti vajavaisia lapsia. Joidenkin arvioiden mukaan vajavuuden periytyvyyden osuudeksi taas arvioitiin 75 %. Degeneroitujen lisääntymisen estämistä avioliittokieltojen avulla alettiin Suomessa pohtia vuosisadan vaihteesta lähtien. Perttulan tylsämielislaitoksen johtaja Edvin Hedman piti vuonna 1907 valtion oikeutta säännellä avioitumista rotuhygieenisen ajattelun periaatteiden mukaisena ja siksi kiistattomana. Samaa mieltä oli vaivahoidontarkastelija Helsingius, joka oli huolissaan ei-toivottujen avioliittojen aiheuttamista köyhäinhoitokustannuksista.³⁰⁵

Samoihin aikoihin kun Hedman ja Helsingius esittivät näkemyksiään rappeutuneiden avioliitoista, ilmestyi Ilkassa mielenkiintoinen kirjoitus otsikolla ”Jalostamisesta”. Kirjoituksesta ei käy ilmi kirjoittajan nimeä tai nimimerkkiä, vaikka se on tyyliltään mielipidekirjoitus. Kirjoittaja

³⁰³ Komiteamietintö 6:1908, 42-43

³⁰⁴ Pohjalainen 25.1. 1901

³⁰⁵ Harjula 1996b, 128 ja 130

ottaa kärkevästi kantaa ihmiskunnan jalostamiskysymykseen vertaamalla sitä kasvien viljelyyn: ohdakkeiden ja rikkaruohojen jättäminen peltoon huonontaa koko pellostaan saatavan sadon. Kirjoittajan mielestä köyhäinhoito- ja vaivaishoitotilasto sekä kansan yleinen pahoinvointi kertoivat esimerkiksi siitä, että vain varakkaimmalla kansanosalla oli mahdollisuus pitää huolta ruumiistaan ja sitä kautta sielustaan. Kirjoittajan mukaan ihmiskuntaa autettaisiin parhaiten rajoittamalla tiettyjen ihmisryhmien naimisiinmenoa:

” Kaikista enimmäin voidaan tehdä ihmiskunnalle hyvää siten, että naimisiin menoa ei sallita kenellekkään 1:ksi ilman lääkärin todistusta, että asialliset ovat vapaat kaikista tarttuvista taudeista etenkin keuhkotaudista, ettei sitä ole ollut vanhemmissakaan (..) 2:ksi pitää naimisiin aikowain voida hankkia kuntansa hallintomiesten hyväksyminen, jolloin näiden tulee kieltää, jos mieheksi aikowa on tunnettu juoppo, laiskottelija eli muu sellainen ettei ole woinut työllään lisätä omaisuuttaan t.m.s. systä lykätä asia esim. 3 vuotta eteenpäin.”³⁰⁶

Vaivaishoidontarkastelija Helsingiuksen toimintaa seurattiin eteläpohjalaisissa lehdissä tiivistä, eikä lieneäkään kaukaa haettua, että juuri hänen avioliittokielloista esittämänsä ajatukset olisivat innoittaneet yllä lainatun kirjoituksen kirjoittajaa.

Pelkillä avioliittokielloilla ei kuitenkaan estetty rappeutuneeksi katsotun aineksen lisääntymistä. Jälleen Edvin Hedman toimi keskustelun avaajana: hän esitti Suomen Aistivalliskoululehdessä vuonna 1907, että rappeutuneiden sterilisoimista pohdittaisiin mahdollisena keinona ehkäistä koko yhteiskuntaa vaanivaa vaaraa³⁰⁷. Ilkan kirjoituksessa aviottomina ja degeneroituneina syntyneiden lasten ongelmalle ehdotettiin toisenlaista ratkaisua: Jalostamisesta- jutun kirjoittajan mielestä aviottoman lapsen synnyttäneet ja siittäneet ihmiset tuli tuomita oikeudessa samalla tavalla kuin varkaudesta kiinni jääneet. Kirjoittaja totesi lisäksi, että henkilöt, jotka perustivat perheen

³⁰⁶ Ilkka 3.9. 1907

³⁰⁷ Harjula 1996b, 134

kykenemättä sitä hoitamaan, olivat varkaita: he varastivat yhteiskunnalta.³⁰⁸

Minna Harjulan mukaan rotuhygienia-ajattelu toi tullessaan uuden, arvoväritteisen kielenkäytön. Julkisuudessa puhuttiin ”yhteiskunnan loiseläjistä” ja ”hyödyttömistä syöjistä”. Rotuhygienialiikkeen toimenpiteiden pohjaksi asetettiin yhteiskunnan etu, ja yksittäisen ihmisen arvokkuus tai arvottomuus määriteltiin suhteessa yhteiskunnan kokonaisuuteen. Ihmisarvo sinällään jäi taka-alalle. Vaikka uusi, rotuhygienisiä painotuksia sisältynyt avioliittolaki otettiin käyttöön vasta 1929, leimasi esimerkiksi mielisairaista käytyä keskustelua koko 1900-luvun alun näkemys ryhmän ongelmallisuudesta ”taudin levittäjinä”. Jopa mielisairaiden - ja muiden rappeutuneiden - sterilisaation mahdollisuudesta keskusteltiin vakavasti. Aika oli kypsä uudelle, tiukemmalle avioliittolaille kuitenkin vasta 1920-luvun lopussa. Tässä laissa mielisairaajat luokiteltiin degeneroituneista vaarallisimmiksi yhdessä tylsämielisten kanssa. Sterilisaatiolain voimaantulon aika puolestaan oli 1930-luvulla.³⁰⁹ Ulkomailta kulkeutuneet näkemykset ihmislajin rappeutumisesta ja rodunjälöstuksen mahdollisuudesta kytkeytyivät Suomen oloissa vahvasti kansakunnan rakentumisen ideaan. Yhteiskunnallisen muutoksen pyörteissä kansalaisilta vaadittiin fyysistä ja psyykkistä kestävyyttä ja tarmoa. Vammaiset ja mielenterveytensä menettäneet poikkesivat liiaksi ajan ihmishanteesta, ja tämän vuoksi heidät nähtiin jopa suoranaisena uhkana valtaväestölle.

5. Päätäntö

Eteläpohjalaiset sanomalehdet kirjoittivat mielisairaista ja heihin liittyvistä kysymyksistä ahkerasti vuosisadan vaihteen molemmin puolin. Sekä valtakunnan tasolla että paikallistasolla maakunnissa oli huomioitu, että mielisairaiden hoito ei ollut asianmukaista eikä täyttänyt inhimillisen

³⁰⁸ Ilkka 3.9. 1907

³⁰⁹ Harjula 1996b, 120, 133 ja 137

huollon kriteerejä. Sanomalehdistö tarttui tähän yhteiskunnalliseen epäkohtaan myös Etelä-Pohjanmaalla. Tässäkin asiassa lehdistön vaikuttajan rooli oli tärkeä, ja liittyi muotoutumassa olevan kansalaisyhteiskunnan ”rakennusprojektiin”. Mielisairaiden huolto kytkeytyi tutkittavana aikana vielä melko kiinteästi osaksi vaivaishoitoa, ja lehdet kirjoittivat mielisairaista, vanhuksista, köyhistä sekä muista vaivaisavun varaan joutuneista yleensä yhtenä ryhmänä. Lehtijutuista käy kuitenkin ilmi, että meneillään oli monessakin suhteessa murroksen aika. Lääketiede ja psykiatria alkoivat kehittyä, ja lääkäreiden arvostus nousi. Fennomaanisen liikkeen myötävaikutuksesta maaseudullekin alettiin saada lääkäreitä. Vaivaisten joukosta alkoi hiljalleen eriytyä ryhmiä, joilla jokaisella tunnustettiin olevan erilaiset huollon tarpeet. Huolimatta lääketieteen edistyksestä taikauskoisuus ja kansan omat, hyväksi havaitut parannusmenetelmät elivät vielä vahvoina. Lehdistön rooli tällä aikakaudella olikin se, että kirjoitusten avulla pyrittiin kitkemään kansasta sen vanhakantaiseksi katsottuja tapoja. Mielisairauksien syyt olivat vielä suureksi osaksi hämärän peitossa, eikä mielisairasta ihmistä kansan keskuudessa välttämättä osattu edes pitää sairaana. Mielenvikaisuutta pidettiin usein Jumalan rangaistuksena tai paholaisen vehkeilynä. Kansanlääkinnässä mielisairauksia parannettiin usein taikoja tekemällä. Taikoihin liittyi usein kirkko, pappi, hautausmaa - ja sauna. Mielitautiopin kehittymisen vanavedessä opittiin kuitenkin ymmärtämään, että mielisairas ihminen oli todellakin sairas, ja hänen tilansa parantamisen eteen oli jotakin tehtävissä. Mitä pikemmin sairas saatiin asianmukaiseen hoitoon, sitä paremmat mahdollisuudet tästä hyvin ei-toivotusta tilasta oli parantua.

Murroksen ajan tutkittavasta ajasta tekee myös se, että fennomaanisen perinnön ansiosta kansalaisyhteiskunnan rakentaminen otettiin tavoiteltavaksi päämääräksi. Kasvatuksen ja valistuksen avulla ihmisiä yritettiin ohjata ymmärtämään vastuunsa terveen ja voimakkaan kansakunnan rakennustyössä. Ruumiiltaan ja mieleltään terve ihminen nähtiin ihanteena, ja tämän vuoksi vammaiset ja mielisairaajat saivat

osakseen lisääntyvää huomiota. Eteläpohjalaisen lehdistön mielisairaita kohtaan osoittama huomio oli kahdenlaista: toisaalta pyrittiin ohjamaan tervettä enemmistöä kohtelemaan sairasta inhimillisesti ja ymmärtämään mielen häiriöt sairautena, toisaalta taas pantiin merkille sairaiden yhteiskunnalle aiheuttama taloudellinen ja sosiaalinen taakka. Mielisairaus ja mielisairaasivat aiheuttivat hyvin ristiriitaisia tunteita. Lehdistö toimi edistyksen puolesta puhujana mielisairaiden hoidon suhteen, sillä se kannatti ruotuhoidosta ja huutokauppaamiskäytännöstä luopumista ja siirtymistä vaivaistalojärjestelmään. Kun vaivaistaloiden mielisairasosastot sitten osoittautuivat sopimattomiksi sairaiden hoito- tai pikemminkin säilytyspaikoiksi, lehdistössä siirryttiin puhumaan mielisairaaloitten rakentamisen puolesta. Vuosisadan vaihteessa alkanut valtiollisen mielisairaalojärjestelmän rakentaminen liittyi osana kansallisvaltion rakentamisprojektiin: köyhäinhoitopolitiikan muuttuessa vahvistui käsitys siitä, että mielisairaalo oli mielenterveytensä menettäneelle paras mahdollinen paikka. Laitoshoidon vakiintumista edisti sekin, että mielisairaaloita nähtiin ulkomailta saatujen vaikutteiden valossa yhteiskunnan ongelmaryhmänä.

Mielisairaalan ja hänen elinyhteisönsä rinnakkaiselo ei läheskään aina sujunut vaikeuksitta. Eteläpohjalainen lehdistö tarttui mielisairaiden tekemiin itsemurhiin ja murhiin hanakasti. Itsemurha oli vielä vuosisadan vaihteen Suomessa tabu; teko, jonka rikoslaki oli pitkään kieltänyt ja johon kirkko suhtautui tuomitsevasti. Yhteiskunnallinen murros näkyi kuitenkin myös lehdistön tavassa käsitellä itsemurhatapauksia: törkeäksi arvioitu teko muuttui kirjoituksissa pikkuhiljaa surulliseksi kohtaloksi. Uskonnon ote kansasta ei ollut enää edes Etelä-Pohjanmaan maaseudulla niin voimakas kuin menneinä vuosikymmeninä, vaikkakin herännäisyys vaikutti monessa pitäjässä hengellisenä valtavirtauksena. Uskonto saattoi suojata itsemurha-ajatuksilta, mutta toisaalta ahdistava ja tuomitseva uskonnollisuus kykeni myös ajamaan ihmisen hengelliseen kriisiin, mielenterveyden menettämiseen ja pahimmassa tapauksessa itsemurhaan. Lehtien itsemurhajutuissa mainittiin useasti, että itseltään

hengen ottanut oli ollut mielenhäiriössä tai mielisairas. Kaksi vaikeasti käsiteltävää asiaa, mielisairaus ja itsemurha, niputettiin näin yhteen pakettiin. Itsemurhan lisäksi sairaan väkivaltainen käytös nähtiin yhteisön rauhaa järkyttävänä asiana. Lehdistön kanta mielisairaana vaaralliseen käyttäytymiseen oli selkeä: aggressiiviset ja arvaamattomat sairastuneet oli toimitettava laitokseen tai muuhun varmaan säilytyspaikkaan. Maaseudulla outoja kulkijoita, varsinkaan mielisairaita, ei katsottu hyvällä. Jokaisen yhteisön katsottiin olevan velvollinen kontrolloimaan omien sairaidensa kulkemisia.

Sairas saattoi aiheuttaa ”poissaolevanakin” huolta yhteisölleen. Voimakkaan Amerikansiirtolaisuuden kautena Etelä-Pohjanmaalta lähti paljon työikäistä väestöä ansioon valtameren tuolle puolen, eikä kaikkien mielenterveys kestänyt juurettomuutta ja uutta elämäntapaa. Vieraalla maalla sairastunut joutui mahdollisen tukiverkostonsa armoille, ja useassa tapauksessa hänet lähetettiin takaisin kotiin. Sairastuneen unelmat paremmasta elintasosta romahtivat, ja Suomeen jääneet omaiset saivat usein rahattoman, henkisen terveytensä menettäneen Amerikankävijän hoitaaksensa. Lehdistössä haluttiin jopa korostaa tätä siirtolaisuuden negatiivista puolta, ja sitä käytettiin argumenttina siirtolaiseksi lähtöä vastaan. Suomalainen mielenlaatu nähtiin uusiin oloihin sopeutumattomana, ja sairastumisuutisten julkaisemisella lukijoita muistutettiin mielenterveyden haavoittumisen vaarasta.

1900-luvun alussa tehty tilastotutkimus osoitti mielisairaiden määrän kasvaneen Suomessa rajusti edellisiin laskelmiin verrattuna, osa kasvusta selittyi kuitenkin tilastotutkimuksen tarkentumisella. Etelä-Pohjanmaalla sairaiden määrän todellinen kasvu oli havaittu jo vuosia ennen tutkimuksen ilmestymistä, eikä asiaa haluttu haudata. Kuntien aktiiviset vaikuttajahenkilöt ryhtyivät yhteistuumin ajamaan mielisairaalan rakentamista Vaasan lääniin. Myöhemmin suunnitelma kiteytyi niin, että sairaalan paikaksi kaavailtiin Etelä-Pohjanmaan maakuntaa. Mielisairaiden määrän kasvu yhdessä ulkomailta tulleen rotuhygienia-ajattelun kanssa sai mielisairaskysymyksen näyttämään erityisen

vakavalta. Sairaat alettiin nähdä ryhmänä, joka uhkasi tervettä enemmistöä, ja joka oli tämän vuoksi saatava hoidon ja kontrollin alaiseksi laitoksiin. Sairaalahoittoa perusteltiin myös kasvavan sivistyksen vaateella: edistynvä ja muotoutuva yhteiskunta ei voinut vaivashoidontarkastaja Helsingiuksen mukaan enää sietää vanhanmallista vaivashoitojärjestystä. Lehdissä mielisairaiden aiheuttama uhkakuva otettiin vakavasti, mutta toisaalta haluttiin myös korostaa sitä seikkaa, että sairaita oli kohdeltava inhimillisesti. Maaseutukirjeenvaihtajat ja toimittajat paheksuivat mielisairaiden pahoinpitelyä, ja teroittivat lukijoiden mieliin, että sairaan kahleissa pitäminen ei ollut lain mukaan sallittua. Mielisairaiden laitoshoidon puoltaminen oli lehdistölle luontevaa; ajateltiinhan sairaiden saavan laitoksissa asianmukaista huoltoa valvotuissa olosuhteissa, joissa kontrolloijina olivat mielisairaanhoitajat ja lääkärit.

Vuosisadan vaihde näyttäytyi mielisairaiden hoidon ja yhteisöllisen aseman kannalta tapahtumarikkaana ajanjaksona, ja eteläpohjalainen lehdistö huomioi tämän julkaisemalla mittavan määrän kirjoituksia mielisairaiden hoidon kehityksestä, sairaiden ja heidän elinyhteisöjensä rinnakkaiselosta, mielisairauden taloudellisesta merkityksestä ja ulkomailta Suomeen tulleista uusista mielisairauden tarkastelutavoista. Mielisairauksia ja mielisairaita käsiteltiin lehdissä yleensä melko kiihottomasti, ilman uskonnon tai tunteellisuuden värittämiä kannanottoja. Silloin tällöin jokin tapahtuma sai kirjoittajan kuitenkin kuohuksiin: sairaan pahoinpitelyä ei suvaittu, mutta hyvällä ei katsottu myöskään sairaan itsensä väkivallantekojä. Useissa tapauksissa mielisairasta koskevan jutun tarkoitus oli valistava, opettava tai ohjaileva. Lukijat haluttiin opastaa mahdollisimman rauhaisaan yhdessä elämiseen sairaiden kanssa. Jotkin kirjoitukset olivat suunnattuja lääkäreille ja kunnan päättäville henkilöille, useimmat kuitenkin suurelle yleisölle. Lehtien maaseutukirjeenvaihtajat ja varsinaiset toimittajat olivat mielisairaita käsittelevistä asioista kirjoittaessaan samalla viivalla: asiantuntemus puuttui ja monesti tyydyttiin tukeutumaan kansanomaisiin

käsityksiin. Vaikka asioista kirjoitettiin monesti ilman sen kummempia kannanottoja, jo pelkkä mielisairasta koskevan uutisen julkaiseminen oli kannanotto sinänsä. Mielisairaus tunnustettiin asiaksi, joka vaati niin valtakunnan tason kuin paikallistasonkin huomiota ja aktiivista mielenkiintoa osakseen.

Lähteet

1. Alkuperäislähteet

1. 1. Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS), kansanlääkintäkortit
- Etelä-Pohjanmaalta kerätty kansanlääkintätieto

1. 2. Virallisjulkaisut

Komiteanmietintö 6:1908. Mielisairashoitokomitean mietintö.
Varsinaisten mielisairasten hoito. Keisarillisen senaatin kirjapaino,
Helsinki, 1909.

Suomen Virallinen Tilasto (SVT). Lääkintöhallituksen kertomus
vuodelta 1906. Frenckellska Tryckeri-aktiebolaget, Helsinki 1908.

Suomen Virallinen Tilasto (SVT). Lääkintöhallituksen kertomus
vuodelta 1908. Keisarillisen senaatin kirjapaino, Helsinki 1910.

Suomen Virallinen Tilasto (SVT). Lääkintöhallituksen kertomus
vuodelta 1911. Keisarillisen senaatin kirjapaino, Helsinki 1913.

Suomen Virallinen Tilasto (SVT). Lääkintöhallituksen kertomus
vuodelta 1912. Keisarillisen senaatin kirjapaino, Helsinki 1914.

1. 3. Alkuperäislähteinä käytetyt sanomalehdet

Vaasan Lehti 1880-1893

Pohjalainen 1889-1901 ja 1911-1915

Ilkka 1906-1923

1. 4. Alkuperäislähteenä käytetty kirjallisuus

ALKIO 1923 (1896). Alkio, Santeri. Murtavia voimia. Kuvauksia katovuoden 1867 ajoilta. Kootut teokset VI. Toinen painos. WSOY, Porvoo.

2. Tutkimuskirjallisuus ja artikkelit

ACHTE 1989. Achte, Kalle Suomen mielenterveysseura 1897-1987. Yhdeksän vuosikymmentä mielenterveystyötä. Toim. Achte, Kalle - Kivivalo, Erkki - Kauttu, Kyllikki - Lahti, Pirkko - Vuoripalo, Tytti. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

ACHTE 1991. Achte, Kalle. 150 vuotta psykiatria. Lapinlahden sairaalan historia 1841-1991. Recallmed Oy. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

ALHO 1970. Alho, Raija. Johdatusta itsemurhaongelmaan. Artikkelikirjassa Itsemurha. Toim. Raija Alho. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

HALMESVIRTA 1991. Halmesvirta, Anssi. Rappion merkit uusimman ajan Euroopassa. Historiallinen Aikakauskirja 1/1991.

HALMESVIRTA 1998. Halmesvirta, Anssi. Vaivojensa vangit. Kansa kysyi, lääkärit vastasivat - historiallinen vuoropuhelu 1889-1916. Atena Kustannus Oy. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

HARJULA 1992. Harjula, Minna. Vaivaisuudesta invaliditeettiin. Artikkelikirjassa *Vammaiset kansalaiset itsenäisessä Suomessa*. Toim. Fagerlund, Asko - Niemi, Veikko - Tuunainen, Kari. Kasvatustieteiden tiedekunnan selosteita no 47. Joensuun yliopisto, Joensuu.

HARJULA 1996a. Harjula, Minna. Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle. Hakapaino Oy, Helsinki.

HARJULA 1996b. Harjula, Minna. Degeneraatio- ja invalidiuskeskustelu 1900-luvun alkupuolella Suomessa. Artikkelikirjassa *Avun kohteesta itsensä auttajaksi. katsaus Suomen vammaishistoriaan*. Toim. Nygård, Toivo ja Tuunainen, Kari. Atena kustannus Oy. Kopijyvä Oy, Jyväskylä.

HIETALA 1985. Hietala, Marjatta. Rotuhygieniä. Artikkelikirjassa *Mongoleja vai germaaneja? - Rotuteorioiden suomalaiset*. Toim. Kemiläinen Aira - Hietala, Marjatta - Suvanto, Pekka. Historiallinen arkisto 86, Suomen Historiallinen Seura. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala.

KAARNINEN & KAARNINEN 1990. Kaarninen, Mervi - Kaarninen, Pekka. Pitkäniemen Sairaala 1900-1990. Pitkäniemen sairaalan kuntainliitto. Kirjapaino Hermes Oy, Tampere.

KERO 1997. Kero, Reino. Suomalaisina Pohjois-Amerikassa. Siirtolaiselämää Yhdysvalloissa ja Kanadassa. Kustantaja: Siirtolaisinstituutti, Turku. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

KERÄNEN 1984. Keränen, Esko. Muuttuva työnkuva. Toimitustyön differentioitumiskehitys Suomen sanomalehdistössä. Suomen sanomalehdistön historia- projektin julkaisuja N:o 24. Karprint Huhmari, Helsinki.

SEPPO 1987. Seppo, Juha. Seurakuntaelämä ja uskonnolliset liikkeet Etelä-Pohjanmaalla 1809-1917. Artikkelit kirjassa Etelä-Pohjanmaan historia VI. Autonomian kausi 1809-1917. Koivusalo, Esko - Leisiö, Timo - Peltonen, Matti - Rantatupa, Heikki - Salokangas, Raimo - Seppo, Juha - Ylikangas, Heikki. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto. Vaasa Oy Kirjapaino, Vaasa.

KONTTINEN 1991. Konttinen, Esa. Perinteisesti moderniin. Professionien yhteiskunnallinen synty Suomessa. Vastapaino, Tampere.

LAAKSONEN, PIELA & LAHTI 1989. Laaksonen, Pekka - Piela, Ulla - Lahti, Pirkko (toim.) Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 508. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

LATIKKA 1987. Latikka, Olavi. Järjestäytyminen ja yhteiskunnan muutos. Järjestötoiminnan alkuvaiheet ja laajentuminen suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla vuoteen 1908. Studia Historica Jyväskyläläisiä 35. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylän yliopiston monistuskeskus, Jyväskylä.

LEINO-KAUKIAINEN 1980. Leino-Kaukiainen, Pirkko. Sensuuri Suomessa 1880-luvulta vuoteen 1905. Artikkelit kirjassa Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Suomen sanomalehdistön historia- projektin julkaisuja N:o 17. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Helsingin yliopiston monistuspalvelu, Helsinki.

LÄNTINEN 1994. Läntinen, Aarre. Nurmon historia II. Aika kunnallishallinnon perustamisesta toisen maailmansodan päättymiseen. Ykkös-Offset Oy, Vaasa.

MARKKOLA 1996. Markkola, Pirjo. Marginaali historian keskipisteessä. Artikkelit kirjassa Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan. Toim. Peltola, Jarmo ja Markkola, Pirjo. Vastapaino, Tampere.

MATTILA 1994. Mattila, Markku. Eugeenikkojen eurooppalainen. Artikkelit kirjassa Eurooppalainen ihminen. Todellisuutta, ihanteita ja pelkoja. Toim. Anssi Halmesvirta. Atena Kustannus Oy. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

NUMMINEN 1961. Numminen, Jaakko. Suomen nuorisoseuraliikkeen historia I. Vuodet 1881-1905. Otava, Keuruu.

NYGÅRD 1994. Nygård, Toivo. Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa. Studia Historica Jyväskyläensia 50. Sisäsuomi Oy. Yliopistopaino, Jyväskylä

NYGÅRD 1996. Nygård, Toivo. Vammaisten historia - marginaaliryhmien historiaa. Artikkelit kirjassa Avun kohteesta itsensä auttajaksi. Katsaus Suomen vammaishistoriaan. Toim. Nygård, Toivo ja Tuunainen, Kari. Atena Kustannus Oy. Kopijyvä Oy, Jyväskylä.

NYGÅRD 1998. Nygård, Toivo. Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Atena Kustannus Oy. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

PAJUOJA 1989. Pajuoja, Jussi. Itsemurhat ja laki. Artikkelit kirjassa Suomalainen itsemurha. Toim. Achte, Kalle - Lindfors, Olavi - Lönnqvist, Jouko ja Salokari, Markku. Yliopistopaino, Helsinki.

POHJOLA-VILKUNA 1995. Pohjola-Vilkuna, Kirsi. Eros kylässä. Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Länsi-Savo Oy, Mikkeli.

PULMA 1991. Pulma, Panu. Mielisairaana sosiaalisesta asemasta 1700- ja 1800-luvuilla. Artikkelit kirjassa Mielisairaana sosiaalinen asema. Toim. Salo, Jyrki ja Taipale, Ilkka. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

PULMA 1994. Vaivaisten valtakunta. Artikkelit kirjassa Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Toim. Jaakkola, Jouko - Pulma, Panu - Satka, Mirja ja Urponen, Kyösti. Sosiaaliturvan keskusliitto. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

PUUMALA 1997. Puumala, Tuomo. Lehtimäen amerikansiirtolaiset. Kustantaja: Lehtimäki-seura. Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi.

SAHLBERG 1995. Sahlberg, Arja. Koivu sekä tähti. Ihminen, yhteiskunta, ihmiskunta Santeri Alkion tuotannossa ja poliittisessa toiminnassa. Väitöskirja, Tampereen yliopiston Poliittikan tutkimuksen laitos. Acta Universitatis Tamperensis Ser A vol. 454. Vammalan Kirjapaino, Vammala.

SALO 1996. Salo, Markku. Sietämisestä solidaarisuuteen. Mielisairaalaareformit Italiassa ja Suomessa. Vastapaino. Tammer-Paino Oy, Tampere.

SALOKANGAS 1987. Salokangas, Raimo. Eteläpohjalaiset ja politiikka. Artikkelit kirjassa Etelä-Pohjanmaan historia VI. Autonomian kausi 1809-1917. Koivusalo, Esko - Leisiö, Timo - Peltonen, Martti - Rantatupa, Heikki - Salokangas, Raimo - Seppo, Juha ja Ylikangas, Heikki. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto. Vaasa Oy Kirjapaino, Vaasa.

SETÄLÄ 1970. Setälä, Eira. Suomalainen itsemurha. Artikkele kirjassa Itsemurha. Toim. Raija Alho. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

SILTALA 1992. Siltala, Juha. Suomalainen ahdistus. huoli sielun pelastumisesta. Otava, Keuruu.

SORRI 1994. Sorri, Hannu. Uskonnollisuus ja itsemurha tutkimuksen kohteena. Artikkele kirjassa Yksinäinen kuolema. Itsemurha kirkon haasteena. Toim. Sorri, Hannu ja Aalto, Kirsti. Suomen evankelisluterilaisen kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 1994:2, Helsinki.

TAKALO-ESKOLA 1989. Takalo-Eskola, Ilkka Juhani. Hulluuden ulottuvuuksista ja viisauden tunteen riittämättömydestä. Artikkele kirjassa Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen. Toim. Laaksonen, Pekka - Piela, Ulla ja Lahti, Pirkko. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

TARMIO 1996. Tarmio, Timo. Piirilääkärin koettelemus. Artikkele kirjassa Lääkäri, lukkari, talonpoika, duunari. Lukuja suomalaisten historiaan. Toim. Vuokko Aromaa. Kustannusosakeyhtiö Otava, Keuruu.

TERÄKSINEN 1933. Teräksinen, August. Seinäjoen piirisairaalat 1923-1932. Kymmenvuotiskertomus. Maalaiskuntien liiton kirjapaino, Helsinki.

TOIVONEN 1963. Toivonen, Anna-Leena. Etelä-Pohjanmaan valtamerentakainen siirtolaisuus 1867-1930. Historiallisia tutkimuksia LXXI. Suomen Historiallinen Seura. Seinäjoen kirjapaino, Seinäjoki.

TOMMILA, RAITIO & AALTO 1977. Tommila, Päiviö - Raitio, Tuire ja Aalto, Eeva-Liisa. Suomen sanomalehdistön levikki 1861-1900. Suomen sanomalehdistön historia- projektin julkaisuja N:o 7. Helsinki

TOMMILA 1979. Tommila, Päiviö. Maaseutukirjeitä tutkimaan. Artikkeleitä kirjassa Toimitustyön historiaa Suomessa. Suomen sanomalehdistön historia- projektin julkaisuja N:o 13. Toim. Päiviö Tommila ja Ari Uino. Helsingin yliopiston monistuspalvelu, Helsinki.

TOMMILA 1982. Tommila, Päiviö. Sanomalehdistö ja yleinen mielipide. Artikkeleitä kirjassa Taustasidonnaisuus ja maailmankuva - lehdistöhistorian tutkimusongelmia. Päiviö Tommila. Suomen sanomalehdistön historia- projektin julkaisuja N:o 20. Helsingin yliopiston monistuspalvelu, Helsinki.

TOMMILA 1988a. Tommila, Päiviö (pt). Suomen lehdistön historia 5. Hakuteos Aamulehti-Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771-1985. Toim. Ekman-Salokangas, Ulla - Aalto, Eeva-Liisa ja Salokangas, Raimo. Kustannuskiila Oy. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

TOMMILA 1988b. Tommila, Päiviö (pt). Suomen lehdistön historia 6. Hakuteos Kotokulma-Savon Lehti. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771-1985. Toim. Ekman-Salokangas, Ulla - Aalto, Eeva-Liisa ja Salokangas, Raimo. Kustannuskiila Oy. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

TOMMILA 1988c. Tommila, Päiviö (pt). Suomen lehdistön historia 7. Hakuteos Savonlinna - Övermarks Tidning. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771-1985. Toim. Ekman-Salokangas, Ulla - Aalto, Eeva-Liisa ja Salokangas, Raimo. Kustannuskiila Oy. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

TOMMILA 1994. Tommila, Päiviö. Suomen sanomalehdistö 1700-luvulta nykypäivään. Artikkelit kirjassa Joukkoviestintä Suomessa. Toim. Kaarle Nordenstreng ja Osmo A. Wiio. WSOY, Porvoo.

TOMMILA & SALOKANGAS 1998. Tommila, Päiviö ja Salokangas, Raimo. Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia. Oy Edita Ab, Helsinki.

VERKKO 1949. Verkko, Veli. Lähimmäisen ja oma henki. Sosiaalipatologisia tutkimuksia Suomen kansasta. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja n:o 33. Gummerus, Jyväskylä.

VILKUNA 1996. Vilkuna, Kustaa H.J. Jumala elä rankase minua. Yksilöllisen subjektin synty. Artikkelit kirjassa Siperiasta siirtoväkeen. Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Kopijyvä Oy, Jyväskylä.

YLIKANGAS 1989. Ylikangas, Heikki. Kyläoriginelli-ilmiö historian näkökulmasta. Artikkelit kirjassa Hullun kirjoissa. Näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen. Toim. Laaksonen, Pekka - Piela, Ulla ja Lahti, Pirkko. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Painamattomat lähteet

IKONEN 1987. Ikonen, Mikko. Keski-Suomen vanhimmat vaivaistalot. Suomen historian pro gradu. Jyväskylän yliopiston historian laitos, Jyväskylä.

MERVOLA 1993. Mervola, Pekka. Kirja, kirjavampi, sanomalehti. Helsingkiläisten ja jyväskyläläisten sanomalehtien ulkoasukaudet ja ulkoasukausten muutossyyt 1840-luvulta 1980-luvulle. Journalistiikan lisensiaatintyö. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitos, Jyväskylä.

ORJALA 1991. Orjala, Jaana. Maakuntalehtien regionalismi. Pohjanmaan maakuntalehdet alueidensa yhtenäistäjinä ja puolustajina. Journalistiikan pro gradu, Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitos, Jyväskylä.

ORJALA 1995. Orjala, Jaana. Omaksi ja maakunnan hyväksi. Alueellisten ykköslehtien levikkialuetta yhdistävä ja puolustava sisältö ja alueellisuuden ehdot. Journalistiikan lisensiaatintyö. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitos, Jyväskylä.